

„A tudomány ekként rajzolja világát”

Irodalom, nevelés és
történelem metszetei
tanulmánykötet II.

**„A tudomány ekként rajzolja világát”
Irodalom, nevelés és történelem metszetei II.**

Tanulmánykötet

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum,
az MTA MAB Pedagógiai Szakbizottság Nevelésfilozófiai és
Pedagógiatörténeti Munkabizottság,
a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály,
az Eszterházy Károly Egyetem Egyetemi Hallgatói Önkormányzat és
az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Egyetemi Doktorandusz Önkormányzat
közös konferenciájának tanulmánykötete

Szerkesztette:

Fodor József Péter, Mizera Tamás, Szabó P. Katalin

Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály,
Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
Budapest, 2020

„A tudomány ekként rajzolja világát”
Irodalom, nevelés és történelem metszetei tanulmánykötet II.

A kötet megjelenésének támogatói:
Doktoranduszok Országos Szövetsége,
Emberi Erőforrások Minisztériuma,
Emberi Erőforrások Támogatáskezelő,
Nemzeti Tehetség Program

„A pályázat az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett Nemzeti Tehetség Program NTP-FKT-M-19-0001 kódszámú pályázati támogatásból valósult meg.”

©Doktoranduszok Országos Szövetsége,
Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum 2020
©BÁRSONY Dávid, Szerkesztők, Szerzők

Szerkesztők:

FODOR József Péter, MIZERA Tamás, SZABÓ P. Katalin

Szerzők:

HÉJJAS Flóra, KISS Dávid, PALLOS Zsuzsanna, PELESZ Nelli,
SIMON Bernadett, SZABÓ Adrienn, SZABÓ Roland,
SZABÓNÉ KOZMA Katalin, TAKÁCS Tímea

Szakmai lektorok:

DONCSE CZ Etelka, GYÁNI Gábor, MADAS Edit, NAGY Imre,
RADNÓTI Sándor, SIPOS Lajos, SZELESTEI NAGY László, TÓTH Gergely,
TÓTH Kálmán, UGRY Bálint, ÚJVÁRINÉ ILLÉS Mária

ISBN: 978-615-5586-67-5

Kiadja a Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi
Osztály, valamint az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

A könyv borítóján a kép a Fortepan állományából származik.

FOTO: FORTEPAN/ LISSÁK Tivadar adományozó.

Képszám: 71800. Évszám: 1942

Nyomdai előkészítés: a Doktoranduszok Országos Szövetsége
Irodalomtudományi Osztály tudományos műhely

Borító és grafikai elemek: Bársony Dávid

Tördelőszerkesztő: Bársony Dávid

Nyomdai előkészítés II.: Palimpszeszt Kulturális Alapítvány

Nyomdai munka: Kontraszt Plusz Kft.

Felelős vezető: Barta Ákos

Tartalomjegyzék

Lectori Salutem!	8
HÉJJAS Flóra: <i>A felejtés ellen – Eger város kulturális emlékezete az emléktábla-állítás gyakorlatán keresztül</i>	14
KISS Dávid: <i>Olvasóvá nevelés és a populáris irodalom – Eltérő irodalmi regiszterek szerepe a tanításban a Nemzeti alaptanterv tükrében</i>	38
PALLOS Zsuzsanna: <i>Könyves kapcsolatok a középkori Magyarország írott forrásaiban</i>	60
PELESZ Nelli: <i>„Diákok öröme” – A Magyar Tanítójelöltek Lapja</i>	82
SIMON Bernadett: <i>„... alig van olyan kicsi fészek, melynek ne volna meg a maga hírlapja...” – A kiállítások alkalmából megjelenő lapok fejlődése a kezdetektől 1896-ig</i>	100
SZABÓ Adrienn: <i>A magyarországi intézményes zeneelmélettanár-képzés története 1875 és 2018 között</i>	122

- SZABÓ Roland: *Újabb problémafölvetések: Virtuális valóságok és fikciós terek határán – József Attila kései költészetének vizsgálata az égitest-motívumok által generált terek, testek és szubjektum-reprezentációk metszeteinek mentén – Néhány költeményhez kapcsolódó probléma fölvetése* 150
- SZABÓNÉ KOZMA Katalin: *Döbrentei Gábor A' kis Gyula könyve című műve két kiadásának összehasonlító elemzése* 166
- TAKÁCS Tímea: *Történelmi- és fordítói hűség problematikája Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai, valamint Sárközi György Mint oldott kéve című regényének tükrében* 188

Lectori Salutem!

„És a tudománynak becses cseppjeivel
Megrakva egynehány esztendőк mentivel (...)”

(Csokonai Vitéz Mihály)

Újabb, immár második kötetéhez érkezett „A tudomány ekként rajzolja világát” című konferencia kiadványsorozata, amely ismét betekintést nyújt az immár hagyományosnak nevezhető országos konferencia legfrissebb kutatási eredményeibe, a jövő kutatói nemzedékének érdeklődési területeibe és az elmúlt évben elvégzett tudományos munkába. Az egyes kutatásokban a 2019-ben megjelent tanulmányokhoz viszonyítva is látható a fejlődés, mely a fiatal kutatók módszertanaiban, eredményeik kiérleltetésében is megfigyelhető. „A tudomány ekként rajzolja világát” országos irodalom-, történelem-, neveléstudományi konferencia eredeti célkitűzése szerint Bessenyei György *Estveli gondolat* című bölcselkedő költeményével összhangban, megnevezésében is nyíltan azt vállalta, hogy a világ jelenségei iránti aktuális érzékenységen, a múlt értékeinek megbecsülésén és a szaktudományos ismeretek megosztásán túl, a jövő biztató lehetőségei felé is fordul. Mulattató egybeesés, hogy „A tudomány ekként rajzolja világát” elnevezés rövidítése (A TERV) szintén erre az évek múltával egyre finomodó, fejlődő és szakmai előrehaladásra ösztönző, valamint törekvő világszemléletre helyezi a hangsúlyt, vagyis magára a konferencia tervére, kezdeti koncepciójára.

2019 májusában a kétnapos tudományos tanácskozáásra az ország öt egyeteméről érkeztek fiatal kutatók az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumba, akik huszonhat előadást tartottak az intézmény dísztermében és olvasótermében. Olvasóink azokat a kiváló munkákat találhatják jelen kötetben, melyek a szaklektorálás és a szerkesztés során minden megmérettetést derekasán kiálltak. A korábbi kötet gyakorlatának megfelelően jelen kiadvány is figyelembe vette a tudományos tanácskozás interdiszciplinaritását, így nem bontotta diszciplináris egységekre a tanulmányokat.

A tanulmánykötet nyitó írásban Héjjas Flóra Eger város kulturális emlékezetét vizsgálja az emléktábla-állítás gyakorlatán keresztül. A kutatás egyik érdekessége, hogy kapcsolódik az English Heritage-hez, az angol örökségvédelmi szervezet munkájához. Héjjas Flóra és kutatótársa, Czéh Sándor 2016. február végén kezdte meg azt a több hónapig tartó terepmunkát, melynek során az összes emléktáblát felkeresték és lefotózták Egerben, majd az állományból digitális nyilvántartást hoztak létre. A tanulmány, mely a hazai emléktábla-állítás kezdeteit a modern tudat megszületéséig, a nemzetállam-építés időszakáig vezeti vissza, rávilágít, hogy a továbbadott múlt emlékezeti munka eredménye. A szerző izgalmas tanulmányában négy nagy korszakra bontva mutatja be Eger legelső emléktáblájától, melyet 1542-ből ismerünk, az emléktábla-állítás gyakorlatát. A tanulmány a digitálisan kutatható adatbázis működését is ismerteti az olvasókkal.

Kiss Dávid tanulmánya a magyar irodalom tantárgy pedagógiai gyakorlatának szakmódszertani diskurzusához kapcsolódik, a klaszszikus, valamint a populáris irodalom viszonyát értelmezi a Nemzeti alaptantervvel összefüggésben. Tanulmánya olyan érdekes kérdéseket vesz figyelembe, mint például, hogy érdemes-e a diákok, a fiatal olvasók számára olyan műveket beemelni az irodalomtanításba, amelyek elolvasásához a gyerekek már előzetesen rendelkeznek belső motivációval. Tanulmánya bemutatja, hogyan tudják a populáris irodalmi művek az iskolai környezetben elősegíteni az olvasás élménnyé formálását.

Pallos Zsuzsanna tanulmányának célja, hogy középkori, írott forrásaink alapján bemutassa az ország külföldi és hazai könyves kapcsolatainak kutatására vonatkozó eredményeit és adalékokat szolgáltasson az egyházi élet, a szerzetesrendi, a korabeli egyetemi tanulmányok során készült kölcsönzési feljegyzések, leltárok, végrendeletek, levelezések, legendák elemzésével. Tanulmánya hiánypótló értéket és izgalmasságát leginkább talán az adja, hogy benne olyan különleges Pszaltériumról is olvashatunk, mely 1342 és 1382 között I. Nagy Lajos birtokában volt, a tanulmány szerzője 1983-ig mutatja be a könyv útját.

Pelesz Nelli tanulmányában a tanítói professzió fejlődéstörténetét vizsgálja egy szegedi diáklap, a Magyar Tanítójelöltek Lapján keresz-

tül, melynek alapítása először 1925 szeptemberében merült fel hallgatói kezdeményezésként. A szerző a periodikum bemutatását neveléstörténeti kontextusban végezte el, továbbá arra is rámutat, hogy a pedagógiai sajtó olyan, egyszerre formális és informális szintér, melyben a pedagógussá válás folyamatában az önképzés, a léleknevelés kiemelt fontossággal bír.

Simon Bernadett tanulmánya kiemelten doktori disszertációjának témájához, az 1896-os millenniumi kiállítás és sajtótörténetének bemutatásához kapcsolódik. Munkájában a kiállítási kiadványok felépítésének és az általuk közölt híreknek az összehasonlítását végzi el más sajtótermékekével. Munkájában az 1873-as bécsi világkiállítás lapját, a Wiener Weltausstellungs-Zeitungot, az 1885-ös budapesti Országos Általános Kiállítás egyik kiadványát, a Kiállítási Értesítőt, és az 1893-tól 1896-ig megjelenő Millennium című újságot elemzi.

Szabó Adrienn tanulmánya szintén hiánypótló, hiszen, noha az ének-zenetanár- vagy a szolfézstanár-képzés gyakran kutatott terület, mégis a zeneelmélettanár-képzés története nagyrészt feltáratlan napjainkban. Jelen tanulmány célja tehát a magyarországi intézményes zeneelmélettanár-képzés történetének a tanulmány terjedelmi kereteihez illeszkedő áttekintése, valamint a legjelentősebb pedagógus-személyiségek és az általuk írt tankönyvek összegyűjtése.

Szabó Roland munkája a csillag- és űrmotívum vizsgálatát végezte el József Attila kései lírájának kontextusában. Tanulmánya csatlakozik ahhoz a posztmodern hermeneutikai és fenomenológiai filozófia- és líraelméleti diskurzushoz, mely szerint az én-olvasatok nem egészíthetők ki a szövegvilágon kívüli referenciális kerettel. A tanulmány a költeményekben létrejövő szubjektumot körülvevő szorongató léthiány-perspektívájaként elemzi a motívumokat a *Reménytelenül* ciklus darabjaiban, a *Könnyű, fehér ruhában...*, *Az árnyékok...*, a *Száz éjszakán...*, a „*Költőnk és Korá*” és a *Miben hisztek...* című költeményekben.

A következő írás, Szabóné Kozma Katalin munkája Döbrentei Gábor *A kis Gyula könyve* című mű kiadásainak összehasonlító elemzését végzi el. A tanulmány a felvilágosodás korabeli gyermekkönyvek történeti kontextusában vizsgálta a Döbrentei-kiadványt, és szem előtt tartotta,

valamint az elemzett szövegen keresztül bemutatta, hogy a felvilágosodás kori és a reformkori, gyermekeknek íródott olvasmányok többnyire tartalmaztak morális-erkölcsjobbító elemeket, amelyek megtanították a helyesnek, illetve a helytelennek tartott szociális viselkedéssel kapcsolatos elvárásokat.

A záró tanulmány Takáts Tímea tollából szintén a nyitó munkák emlékezéskutatási területéhez kapcsolódik, s a történelmi- és fordítói hűség problematikáját vizsgálja Mednyánszky Cézár az 1848/49. évi honvéd-hadsereg főpapjának emlékezései és Sárközi György *Mint oldott kéve* című regényében. A dolgozat szerzője kiemelt figyelmet fordít arra, hogy az 1848-49-es események átélésében, rögzítésében a napló- és memoárszövegek nézőpontjai, az egyéni megfigyelés szemszögei eltérnek.

Ezúton szeretnénk köszönetet mondani a következő szervezeteknek és intézményeknek, hogy 2019. május 6. és 7. között a rendezvény megvalósulásához szervezőként járultak hozzá: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, MTA MAB Pedagógiai Szakbizottság Nevelésfilozófiai és Pedagógiatörténeti Munkabizottság, Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály, Eszterházy Károly Egyetem Egyetemi Hallgatói Önkormányzat, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Doktorandusz Önkormányzat. Ezúton mondunk köszönetet továbbá a rektorhelyettesi köszöntő megtartásáért Dr. Szalay Péter rektorhelyettes úrnak (Eötvös Loránd Tudományegyetem), a dékáni köszöntő megtartásáért Dr. Pintér Márta Zsuzsanna dékán asszonynak (Eszterházy Károly Egyetem Bölcsészettudományi és Művészeti Kar), az intézményvezetői köszöntő megtartásáért Péterfi Rita főigazgató asszonynak (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum), valamint a plenáris előadások megtartásáért Dr. Gintli Tibor dékánhelyettes, intézetigazgató professzor úrnak (Eötvös Loránd Tudományegyetem), valamint Dr. Verók Attila tanár úrnak (Eszterházy Károly Egyetem). Köszönetet mondunk továbbá konferenciánk szekcióvezetőinek: Dr. Szelestei Nagy László egyetemi tanár (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar), Dr. Gintli Tibor dékánhelyettes, intézetigazgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar), Dr. Döbör András dékán (Szegedi Tudományegyetem, Juhász

Gyula Pedagógusképző Kar), Dr. Verók Attila tanszékvezető egyetemi docens (Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Intézet, Kulturális Örökség és Művelődéstörténeti Tanszék), Dr. Racsko Réka adjunktus (Eszterházy Károly Egyetem Matematikai és Informatikai Intézet, Médiainformatica Tanszék), Dr. Schwendtner Tibor, MTA doktora, egyetemi tanár (Eszterházy Károly Egyetem Filozófia Tanszék). Köszönjük továbbá a kötet szakmai bírálóinak, Doncsecz Etelkának, Gyáni Gábornak, Madas Editnek, Nagy Imrének, Radnóti Sándornak, Sipos Lajosnak, Szelestei Nagy Lászlónak, Tóth Gergelynek, Tóth Kálmánnak, Ugry Bálintnak és Újváriné Illés Máriának, hogy a tanulmányokat szaklektorálták.

Jó szívvel ajánljuk jelen kötetet mindazoknak, akiket érdekel hazai kultúránk, az irodalom-, a történelem- és a neveléstudomány.

Kelt: Budapest, 2020. május 30.

A Szerkesztők

HÉJJAS Flóra

Eszterházy Károly Egyetem Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, Eger
e-mail: hejjas.flora@gmail.com

A felejtés ellen – *Eger város kulturális emlékezete az emléktábla-állítás gyakorlatán keresztül¹*

Bevezetés

Tanulmányom témája Eger város kulturális emlékezete, melyet ezúttal az emléktábla-állítás gyakorlatán keresztül vizsgálok. Írásom alapja az a 2016 és 2017 között elvégzett kutatás, amelyet Czéh Sándor kollégával közösen készítettünk, s melynek eredményeként 2017-ben közösen jegyzett OTDK dolgozatunk jelent meg.² Jelen tanulmányomban a kutatás egy mindeddig nem publikált olyan részeredményét mutatom be, amelyre a téma széles spektruma miatt a 2017-ben megjelent kiadványban nem volt módom kitérni. Az itt olvasható eredmények új megközelítésekre adnak lehetőséget, többek között bemutatathatók általuk olyan, eddig még nem elemzett emléktáblákat, amelyeket eddig még nem elemeztem tematikai okoknál fogva, noha a városban állított 226 emléktábla bőven nyújt erre alkalmat. Írásomban hangsúlyozottan kitérek az egri oktatás és nevelés emlékére állított táblákra.

A kutatás előzményei között megemlíthető, hogy kapcsolódik az English Heritage-hez,³ az angol örökségvédelmi szervezet munkájához,

1 A tanulmány „*A tudomány ekként rajzolja világát*” – *Irodalom, nevelés és történelem metszetei II.* című tudományos tanácskozáson megtartott előadás alapján készült. Elhangzott: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1087 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40., 2019. május 6–7. A tanulmány szaklektora: Prof. Dr. Gyáni Gábor. A tanulmány szerkesztője: Szabó P. Katalin.

2 HÉJJAS Flóra, CZÉH Sándor, *Eger emléktáblái - Egy város emlékezési gyakorlata*, Eger, 2017. OTDK dolgozat

3 Lásd bővebben: <https://www.english-heritage.org.uk/> (Utolsó letöltés: 2020.04.12.)

amelynek egyik fő feladata az emléktáblák állítása (helyreállítása), gondozása és a megfelelő nyilvántartása. Az intézmény 1986 óta végzett tevékenysége adta az ösztönzést a gondolathoz, hogy Egerben is érdemes lenne összegyűjteni az emléktáblákat, illetve a kezdetektől megvizsgálni az emléktábla állítási gyakorlatot. Az English Heritage az a Brit Kulturális és Örökségvédelmi Hivatal, ami Anglia szerte több mint 400 történelmi emlékművet, épületet és helyet leltároz, kezel, gondoz. Céljuk, hogy megőrizzék Anglia történelmét az utókor számára, a történelmi helyszíneket és műemlékeket szakszerűen gondozzák, már 1983 óta. Az English Heritage honlapján (<https://www.english-heritage.org.uk/>) az általuk nyilvántartott adatbázisnak természetesen van egy szabadon kutatható változata, mely rendkívül jól átlátható.

Eger város emléktábláinak kutatása: módszertan és alapvetések

2016. február végén kezdtük meg azt a több hónapig tartó terepmunkát, melynek során az összes emléktáblát felkerestük és lefotóztuk Egerben. Miután digitális nyilvántartásunkban összegyűjtöttük az emléktáblákat, elkészítettünk egy jegyzéket, mely Eger utcanevei alapján egy meghatározott szempontrendszer mentén kereshető módon dolgozta fel Eger emléktábláit. Az így létrehozott adatbázis egyedileg kidolgozott szempontrendszert követ és összesen 226 emléktáblát tartalmaz. Mivel az emléktábla-állítás nem egy lezárt folyamat, de a feltárás érdekében időben határnapot kellett megjelölnünk, ezért a 2016. december 31. után állított táblák már nem kerültek bele az adatbázisba, a kezdetek az 1542. évvel váltak datálhatóvá. A kutatás kiterjesztése során a 2016 után állított emléktáblák később beépíthetők az adattárba. Jakab Albert Zsolt szavaival élve: ezt a munkát „befejezni nem, csak abbahagyni” lehet.⁴ A tanulmány második felében az adatbázis működésének szemléltetéséhez elemzek egy, a jegyzékből szűrt űrlapot.

⁴ JAKAB Albert Zsolt, *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012, 9.

A téma szakirodalma és forrásanyaga viszonylag nagy, annak ellenére, hogy úgy tűnhet: hazánkban egyelőre kevesen foglalkoznak örökségvédelemmel. A szakirodalomban a legnagyobb hatásról Jan Assman *A kulturális emlékezet* című könyve kapcsán beszélhetünk, amely a kollektív emlékezet témában alapműnek számít.

Az adatbázis és a kutatás során kiindulási keretünkhöz az eszmei háttér az angliai Emily Cole, a Historic England kutatójának *The Blue Plaques and the stories behind them* című könyve, valamint Nick Rennison *London Blue Plaque Guide* könyve nyújtotta. Mindkét könyv kiváló kiindulási alap volt, informatív leírással a kék táblákról, valamint a kulturális örökség megőrzésének fontosságáról. Ezen kívül mindkét könyv pontos útvonalakat és leírásokat nyújt a kék táblákhoz, ezáltal szorosán kapcsolódnak a turizmushoz is.

A Historic England (az Angliai Történelmi Épületek és Műemlékek Bizottsága) a brit kormány által irányított közintézmény, amelynek a fő feladata Anglia történelmi környezetének védelme, a történelmi épületek megőrzése és számbavétele, a történelmi parkok és kertek felmérése és gondozása. A szervezetet az 1983-as Nemzeti Örökségi törvény hozta létre.

Magyar részről elengedhetetlen Jakab Albert Zsolt *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat: A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron* című doktori disszertációja, amely 2012-ben jelent meg könyv formájában. A hatalmas volumenű mű első része az elméleti kereteket és az örökségvédelmi terminológiát tárgyalja, majd a tudomány- és a kutatástörténetet ismerteti. A kötet ezt követően vizsgálja Kolozsvár narratív megalkotását – a várost és annak társadalmát bemutatva. A könyv kiváló előtanulmányként, útmutatóként szolgált számunkra a későbbiekben, hiszen ilyen szinten elmélyült írás eddig még nem született a tárgyban. A könyv segítséget jelentett a korszakhatárok kialakításában is.

Ezekon kívül számos magyar településen (illetve a Kárpát-medencében) jelentek meg olyan írások, könyvek, kiadványok, amelyek a nyilvános terek szimbólumait és emlékeit gyűjtötték össze. Székesfehérvár,⁵

⁵ MAGONY Imre, *Székesfehérvár szobrai: szobrok, épületszobrok, emlékművek, emléktáblák*

Pécs,⁶ Szatmárnémeti,⁷ Kassa,⁸ Kolozsvár,⁹ Győr,¹⁰ és olyan budapesti kerületek, mint a II.¹¹ vagy az Újlipótváros¹², illetve a települések helytörténeti kutatói mára elvégezték, megkezdték ezt a feltáró munkát.

A kutatás során forrásként használtuk a korabeli sajtó, úgymint az Egeri Népújság, Eger-Hetilap, a Heves Megyei Népújság, Heves Megyei Hírlap és különféle országos napilapok (Vasárnapi Újság, Pest Hírlap) cikkeit, közleményeit. Ezek a hírlapok mára digitalizálva is hozzáférhetőek a Hungaricana Közgyűjteményi portálon,¹³ illetve az Arcanum Digitális Tudománytár adatbázisában;¹⁴ használtuk továbbá az MSZMP Eger Városi Bizottsága Végrehajtó bizottsági üléseinek jegyzőkönyveit, valamint az Eger Városi Televízió felvételeit; kutattunk a Dobó István Vármúzeum Történeti Tárában; és nem utolsó sorban segített minket Szecsó Károly helytörténész is.

Emléktábla állítás külföldön

A külföldi emléktáblák történetéhez kiváló példát kínál a Londonban indult Blue Plaques, azaz a Kék Táblák elnevezésű kezdeményezés. Ennek során a kutatók megjelöltek minden olyan épületet, illetve

lák, Székesfehérvár, MA Kiadó, 1995.

6 ROMVÁRY Ferenc, *Pécs köztéri szobrai: épületplasztikák, emlékművek, emléktáblák*, Pécs, Kronosz Kiadó, 2014.

7 MUHI Sándor, *Szatmári szobrok, emléktáblák, Szatmárnémeti*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2010.

8 BAUER, Juraj, *És múltak a századok... Kassán: emléktáblák és feliratok, címerek, szobrok, monogramok, jelek a házakon*, Košice–Kassa, k.n., 2008.

9 LÖWY Dániel, DEMETER V. János, ASZTALOS Lajos, *Köbe írt Kolozsvár: emléktáblák, feliratok, címerek*, Kolozsvár, Nis Kiadó, 1996.

10 ORBÁNNÉ HORVÁTH Márta, *Emlékművek, emléktáblák győri kislexikona*, Győr, Győri Városi Könyvtár, 2001.

11 BALÁZS Erzsébet, SURÁNYI András, SZÖLLŐSI Ferenc, TÖRY Klára, CZAGA Viktória, *Veli bejtől a ferences mártíroktig: emléktáblák a II. kerületben*, Budapest, Budapesti Városvédő Egyesület, 2014.

12 POLGÁR Ernő, *Újlipótvárosi séták: emléktáblák nyomában*, Budapest, 3BT Kiadó, 2014.

13 Lásd bővebben: <https://hungaricana.hu/hu/> (Utolsó letöltés: 2020.04.12.)

14 Lásd bővebben: <https://adtplus.arcanum.hu/hu/> (Utolsó letöltés: 2020.04.12.)

helyet egy kör alakú kék táblával, ahol híres személy élt, vagy pedig a történelem szempontjából valamilyen jelentős esemény történt. Fontos azonban megjegyezni, hogy nem csak angol esemény, vagy angol embernek állítottak, állítanak emléket – bármilyen nemzetiségű ember kaphat táblát, aki megfordult Londonban.

William Ewart (1798 – 1869) Liverpool-ban született brit politikus volt az első, aki 1863-ban javaslatot fogalmazott meg arra, hogy a híres és kiemelkedő személyeknek emléktáblát kellene állítani Londonban. Véleménye szerint azokat az épületeket kellene megjelölni, ahol a hírességek több-kevesebb ideig éltek, esetleg egy-egy időszakban azon a helyen dolgoztak.¹⁵ Ennek hatására a legelső emléktáblát négy évvel később 1867-ben állították Lord Byron emlékének a Holles Street 24. alatti londoni háza falán. Sajnos ez az emléktábla ma már nem látható, mert az épület és vele együtt az emléktábla is megsemmisült a második világháborúban.¹⁶

A The Royal Society of Arts (RSA) volt az első hivatalos szervezet, amely felvállalta az emléktáblák egységes állítását és gondozását 1866-tól. (Lord Byron kék tábláját már ők állították.) Az RSA idején a Minton, Hollins & Co cserépgyártó cég készítette a táblákat. A meg-tisztelő feladat később, 1901-ben a London Country Council-ra hárult. Jellemző, hogy ekkor még nem volt egységes kék színük (az olcsóság miatt egy ideig barna és terrakotta színben készültek) a tábláknak, illetve az alakjuk sem volt mindig szabályos kör. 34 év alatt 36 táblát állítottak, azonban ezek többsége mára teljesen megsemmisült az első és a második világháború pusztítása következtében.¹⁷ Abban az évben, amikor a London Megye Tanácsát felváltotta a Nagy-London Tanácsa, 1965-ben a Greater London Council gondozásába kerültek a táblák is: összesen 262 darab táblát állítottak az évek során, a kék szín hivatalossá válása is ebben az időszakban történt. A London Megye Tanácsának táblákra kiterjedő hatásköre a Margaret Thatcher vezette kormány idején, 1986-ban került az English Heritage örökségvédelmi szervezet oltalma alá.

15 RENNISON, Nick, *London Blue Plaque Guide*, London, Stroud: History, 2009, 2.

16 *Uo.*, 2.

17 *Uo.*, 2.

A jellegzetes kék színű táblákat 1984 óta Frank and Sue Ashworth házaspár készíti, minden egyes darabot teljesen egyedileg, kézzel. Az English Heritage több, mint 360 emléktáblát állított 1986 óta napjainkig.¹⁸ Az English Heritage honlapján több mint 900 tábláról írnak a kezdetek óta. Nick Renninson is több, mint 800 tábláról készített jegyzetet, nemcsak a nemzeti történetük szempontjából jelentős embereknek állítottak táblát. Táblát kapott például többek között Mahatma Gandhi, de Jimmy Hendrix is, sőt a híres ausztrál énekesnő, Nelli Melba, de Alfred Bestall, a Rupert maci varázslatos világa televíziós sorozat illusztrátora is. 1986-ot követően hazai vonatkozásokat is találunk: Bartók Béla és Kossuth Lajos emlékére is állítottak kék táblát Londonban. Bartók Béla XX. századi magyar népdalgyűjtő és zeneszerző, legalább 16-szor fordult meg Londonban, először 1904-ben. Mindig egy barátjánál, Sir Archibald Duncan Wilson diplomata házában szállt meg South Kensingtonban. A házon 1997-ben állított kék emléktábla őrzi a világhírű magyar zeneszerző emlékét.¹⁹ Kossuth Lajos hét éven keresztül, 1852-től élt Londonban családjával, ezt követően telepedett át Olaszországba. A Londonban töltött idő emlékére 1959-ben kapott táblát a ház, ahol angliai emigrációs időszakát töltötte a reformkori politikus.²⁰

A hazai emléktábla állítás kezdetei

A modern történeti tudat a 19. században, a nemzetállam-építés időszakában született meg Európában. Ekkor vált egyértelművé, hogy a továbbadott múlt emlékezeti munka eredménye, tehát formálni és alakítani lehet.²¹ Egészen a 19. századig a történelem inkább irodalmi tevékenység volt, így ami a mítoszokban, annalesekben stb. megjelent,

18 *Uo.*, 2–5.

19 A tábla fotókópiájához lásd: <https://www.english-heritage.org.uk/visit/blueplaques/bela-bartok/> (Utolsó letöltés: 2020. március 15.)

20 A tábla fotókópiájához lásd: <https://www.english-heritage.org.uk/visit/blueplaques/louis-kossuth/> (Utolsó letöltés: 2020. március 15.)

21 GYÁNI Gábor, *A történelem, mint emlék(mű)*, Budapest, Kalligram, 2016, 109. (Digitálisan elérhető: http://real.mtak.hu/46030/1/Gyani_A_tortenelem_mint_emlekm_u.pdf)

az leginkább egy-egy alternatív világlátás, a múlt egy-egy különböző, de egyformán elfogadható megnyilvánulása volt. A történetírás akkor vált valódi tudománnyá, amikor professzionális tevékenységgé alakult át a 18. századot követően.²² A racionális megismeréssel élő modern történeti tudattal szemben áll a kollektív emlékezet, mert, ahogy Gyáni Gábor Jan Assmanra hivatkozva megfogalmazta, „[a] társadalmi hovatartozás tudata, amit »kollektív identitásnak« nevezünk, a közös tudásban és emlékekben való osztozáson alapszik.”²³ Fő kutatói többek között Jan Assman és Maurice Malbwachs volt, utóbbi alkotta meg a kollektív emlék fogalmát. A kollektív emlékezet – szemben az egyénivel – szervezést igényel, egyúttal valamiféle közös konklúziót is eredményez. Fontos jellemzője, hogy egy-egy közös emlék megélésé főként a kommunikáció által, a nyilvánosságban zajlik.²⁴

„A 19. század második felétől az emlékéllátásokra egyre inkább a nemzeti tartalom megjelenítése volt a jellemző, a magyar nemzet múltjának a nyilvánosság különböző szintjein és színterein láthatóvá tétele zajlott.”²⁵

A különböző emlékművek létrehozásának az volt a célja, hogy a közösség számára jelentős személyek vagy események ne merüljenek feledésbe, tudatosan tartsa meg emlékezetében őket a közösség, a nemzeti identitás részeként maradjanak meg az utókornak.²⁶ Ebben a megközelítésben már érthető, hogy az emléktábla állítás Magyarországon miért a kiegyezés (1867) után indult meg nagyobb mértékben. A Monarchia történelmi emlékezetének kommunikatív emlékezeti formái (mint a szobrok, a kiállítások stb.), vagyis a mnemotechnika produktumai továbbéltek a Habsburg-múlt őrzőiként.²⁷ 1867-et követően az emléktáb-

22 *Uo.*, 19

23 GYÁNI GÁBOR, *Identitás, emlékezés, lokalitás* = 2000 Irodalmi és Társadalmi havi lap. <http://ketezer.hu/2008/06/identitas-emlekezés-lokalitás/> (Utolsó letöltés: 2020. március 15.)

24 JAKAB, *i. m.*, 39.

25 *Uo.*, 142.

26 *Uo.*, 35.

27 GYÁNI GÁBOR, *Relatív történelem*, Budapest, Typotex, 2007, 113.

lák főleg külföldi (német, olasz, osztrák) mintára születtek a dualizmus idején. Az önkényuralmi rendszer miatt 1849 és 1867 között a reformkori forradalmi események emlékezetének nyilvánossá tételére érhető módon nem volt lehetőség. A kiegyezés azonban megadta a jogot és a lehetőséget arra is, hogy a nemrég megtörtént eseménynek is emléket állítsanak közösen.²⁸ 1867 körül szinte minden megyében és nagyobb településen kezdeményezték a táblaállítást az 1848–49-es szabadságharc honvéd áldozatainak – Egerben is ez volt az egyik első emléktábla.²⁹ Az emléktáblát 1869 decemberében avatták fel, a tábla állíttatója Eger városa volt, a Városházára tették ki, ahol mind a mai napig megtalálható.

A hazai emléktábla állítások kezdeti időszakából érdemes még megemlíteni az Arányi Lajos orvos kezdeményezésére indított ügyet: Arányi 1864-ben felvetette a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága egyik nagygyűlésén, hogy emléktáblákat kellene állítani: „Állítsunk emléktáblákat! eleinte Budán, aztán Pesten, végre az összes hazában! melyek Isten, király s haza iránt hív elődeink nemes tetteit hirdessék a hálaköteles utódoknak.”³⁰ Ötlete sikerrel járt, a nagygyűlés elfogadta a javaslatát, így az eljutott a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottságához is. A munkálatok megkezdéséhez azonban pénzt kellett szerezni az emléktáblákra. Szerencsére Arányi Lajos nagy ismeretségi körrel rendelkezett és előkelő barátai mind adományoztak különböző mértékű összegeket a nemes ügy céljára. 1864 és 1866 között zajlott az első nagyobb gyűjtés, melynek eredményeképpen több mint 310 forint gyűlt össze, amelyből sikerült 20 táblát állítani Buda jelentősebb épületeire.³¹ Az ekkor készült táblákból néhány példa kiemelhető: így került emléktábla többek között a várbeli plébánia templom sekrestyéjének a falára, a Marczibányi-ház falára, a Teleki-házra, az országházra vagy a királyi egyetemi nyomdára is.³²

28 JAKAB, *i. m.* 139.

29 CZÉH –HÉJJAS, *i. m.* 12.

30 ARÁNYI Lajos, *A budai emléktáblák ügyében* = Vasárnapi Újság 1866. január 21., 30.

31 *Uo.*, 30.

32 ARÁNYI Lajos, *Emléktáblák Budán* = Archeológiai Értesítő 8(1868–1869), 173–180

Emléktábla állítás Egerben

Egerben a legelső emléktáblát 1542-ből tartjuk számon, amely Perényi Péter (1502–1548) kancellárnak állít emléket. A XVII. és a XVIII. században is csak néhány táblát helyeztek el Eger városában, és azokat is leginkább azért, hogy jelezzék az adott épület jelentőségét. Táblát készítettek például a püspöki palotában Eszterházy Károly kápolnájának felszentelésére, a Fogláriumra kitették Foglár György (1670–1754) kanonok tábláját, illetve 1754-ben a jezsuita gimnáziumot jelölték meg egy táblával. Különösebben kiemelkedő alkotás ebben az időben nem készült.

Az emléktábla állítások a pest-budaihoz hasonlóan (ez jellemző volt országos szinten is) főként a kiegyezés után szaporodtak meg. A XX. században kezd az emléktábla állítás tömegessé válni. Az 1542-ből számon tartott „emléktábla” egy Perényi Péter építtette épületre került fel és valójában egy feliratos kő volt, amin az építés dátuma és az építtető neve állt. Jelentőségüket Pyrker János László (1772–1847) érsek ismerte fel.³³

Az emléktábla állítás gyakorlatát Egerben négy nagy korszakra bontottuk Czéh Sándorral történt konszenzusunk szerint adattárunk elkészítéséhez. A bontást a történeti, gyakran alkalmazott korszakolás szerint végeztük el:

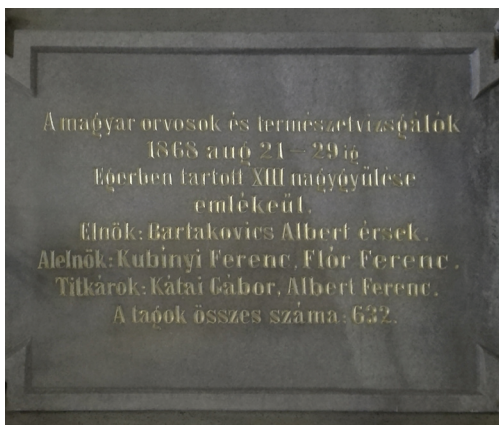
- A kezdetektől 1918-ig.
- A két világháború között.
- 1945–1990.
- 1990-től napjainkig.

A korszakhatárok nyilvánvalóan nem különülnek el ennyire élesen egymástól az emléktáblák történetét tekintve, mégis leginkább az rajzolódt ki a kutatásokból, hogy ott érdemes meghúzni a határokat, ahol a nagy történelmi események, változások zajlottak.

Az első korszakban emléktáblát kapott többek között II. Rákóczi Ferenc (1676–1735), Vitkovics Mihály (1778–1829), Panakosza Sándor (1811–1879) és Szaicz Leó (1746–1792) is. Ezen emléktáblákat

³³ CZÉH –HÉJJAS, *i. m.* 19.

minden esetben Eger városa állította, egyéni kezdeményezés nem volt jellemző. Mindenképpen megemlíthető az Orvosok és Természetvizsgálók Egerben tartott gyűlésének emlékére állított tábla 1875-ből. A gyűlés 1868. augusztus 21-től 29-ig tartott és igen jelentős esemény volt a város számára. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók közössége 1841-ben alakult tudományos szervezet volt, amely csaknem száz évig, 1933-ig működött. Kétévente tartották vándorgyűléseiket mindig más helyszínen, 1868-ban az Egerben kanonoki tisztet betöltő tudós, Ipolyi Arnold meghívására érkeztek a városba a több napos tanácskozásra.³⁴ A gyűlések után szokássá vált az érem kiadás és az emléktábla állítás, a szervezet – a Magyar Régészeti Művészettörténeti és Éremtani Társulat – Egernek is megküldte a márványtáblát.³⁵ Ebben a korszakban ugyan nem törekedtek az emléktáblák egységes kinézetére, de ennek ellenére a táblák precíz kivitelezést nyertek, a feliratok a mai napig tisztán olvashatók.

1. kép. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók táblája

34 OROSZLÁN Zoltán, *Régészek vándorgyűlése 1868-ban Egerben*, Az Egri Múzeum Évkönyve 8-9(1972), 15-17.

35 [N.N.], *Városi ügyek* = Eger – hetilap, 1875. november 4. http://library.hungaricana.hu/hu/view/EgerHetiLap_1875/?query=eml%C3%A9kt%C3%A1bla&pg=347&layo ut=s (Utolsó letöltés: 2020. március 15.)

„A magyar orvosok és természetvizsgálók
1868 aug 21 - 29ig
Egerben tartott XIII nagygyűlése
emlékeül.
Elnök: Bartakovics Albert érsek.
Alelnök: Kubinyi Ferenc, Flór Ferenc.
Titkárok: Kátai Gábor, Albert Ferenc.
A tagok összes száma: 632.”

A Természetvizsgálók emlékére állított tábla fekete márványból készült a betűket belevésték, majd aranszínű festékekkel festették ki. A tábla állítási helyéről mindössze annyi tudható, hogy a városi tanács döntésére bízták hová tegyék ki. „[...] szavaztatik, utasittatván a városi tanács, miként az emléktábla alkalmas helyen leendő elhelyezése iránt legjobb belátása szerint intézkedjék.”³⁶ Így feltételezhető, hogy az első perctől a Városháza épületére tervezték elhelyezni, ahol ma is megtalálható a Dobó tér 2. szám alatt. A tábla kivitelezése egyszerű, még nem követi a két világháború közötti barokkos, díszített kinézetet.

A két világháború között jelenlegi adatok szerint 24 táblát állítottak, nagyobb számban az I. világháborúban elhunyt katonák emlékére, alább egy ilyen emléktábla is látható. Az Érseki Római Katolikus Tanítóképzőintézet a Líceumban állított táblát annak a 18 elesettnek, akik az iskola falai között tanultak. A tábla állításának pontos időpontjáról a kutatás jelen állása szerint nincsenek adatok, azonban 1937-ben a Pesti Hírlapban közzétettek egy felhívást, amelyben arra kértek mindenkit, hogy aki tud az Érseki R. K Tanítóképző Intézethez köthető áldozatról, az az esetről szolgáltatson információt. Az emléktábla feltehetően a rákövetkező években készülhetett el, a tanítóképző sikeres „felderítő” munkájának köszönhetően.³⁷

36 *Uo.*, 348.

37 [N.N.], *Napi hírek* = Pesti Hírlap, 1937. március 20.,
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiHirlap_1937_03/?query=Tan%C3%ADt%C3%B3k%C3%A9pz%C5%91int%C3%A9zet%20h%C5%91si%20&pg=375&layout=s (Utolsó letöltés: 2020. március 15.)

A korszakból továbbá említésre méltó többek között Eszterházy Károly (1725–1799) emléktáblája (az öt megillető tisztelet az emléktábla aprólékos, az utolsó részletekig kidolgozott elkészítésén is látszik), valamint a Piller György (1899–1960) és Szvorényi József (1816–1892) emlékére állított táblák, de Petőfi Sándor (1823–1849) emlékének is ekkor készítettek maradandó emléket. Eszterházy Károly emléket Szmrecsányi Lajos érseknek köszönhetjük, Piller György emléktábláját a város szorgalmazta, Szvorényi József tábláját a Ciszterci Diákszövetség, Petőfi emlékét pedig a papi szeminárium intézte. Ebből is jól látszik – lentebb ez még jobban megfigyelhető – hogy az oktatásnak, a kiváló professzoroknak, a diáktársak dicsőséges emlékének főleg a közösségen belüli kezdeményezések voltak a fő mozgatórugói. Ehhez nyújtottak nagy segítséget a számtalan különböző diákszövetségek, baráti körök, kollégák.

Összességében megfigyelhető a két világháború közötti időszak táblaállítás gyakorlatán, hogy többségében a város kezdeményezte és finanszírozta őket, főként márványból készültek, és barokkos, művészi stílus jellemezte őket.³⁸

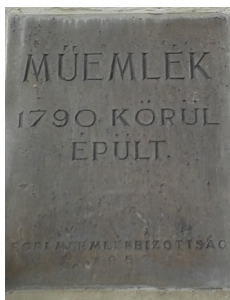

2. kép I. világháború emlékére állított tábla

38 Czéh–Héjjas, *i. m.*, 23.

A szocializmus időszaka termékeny szakasz volt az emléktábla állítás történetében. Legalább 83 emléktáblát állítottak ebben az időben Egerben, az azonban lényeges, hogy sok emléktábla a szocialista időket dicsérte, így a rendszerváltás után ezeket a táblákat eltávolították. A városi emléktábla állítás ügye a Magyar Szocialista Munkáspárt Városi Végrehajtó Bizottsága kezében összpontosult. Az eljárásrend a javaslat benyújtására vonatkozóan meglehetősen pontosan rekonstruálható. Ha érkezett egy javaslat, akkor annak történeti hitelességét igazolni kellett adatokkal, valamint szükséges volt alátámasztással ellátni helytörténetes munkáinak hivatkozásával. A javaslatnak továbbá tartalmaznia kellett az emlékhely megjelölését utcaházzámmal pontosítva. Meg kellett határozni továbbá a tábla feliratát is, majd pedig következett a tábla kivitelezésének megadása. Ha a bizottság megalapozottnak ítélte a javaslatot, a végrehajtásra kijelölték a felelős személyt a helyi pártszervezetben és általában pár hónapot adtak a megvalósítására.³⁹

A korszak 83 táblája mellett mindenképpen ki kell térnünk a műemlék, illetve a műemlék jellegű táblák állítására is. Nagyonbbrészt 1956 és 1958 között, az Egri Műemlékbizottságnak köszönhetően helyezték el ezeket, de még 1961-ből is találunk a korszakhoz köthető műemlékeket. Ebben különösen fontos szerepe volt Hevesy Sándornak, az Egerben született építésznek, aki életcéljának tekintette, hogy az Egerben lévő műemlékeket megőrizték, illetve karbantartsák.⁴⁰

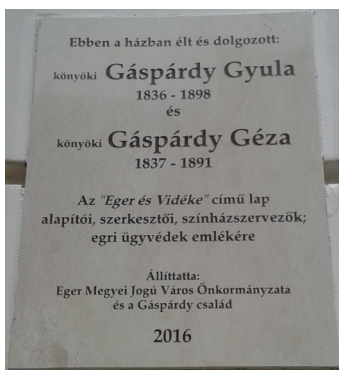

3. kép Műemlék jelzésére állított tábla

39 *Uo.*, 23–24.

40 *Uo.*, 25.

Az emléktáblák története a rendszerváltás után dinamikus fejlődést mutat, ennek hátterében több tényező is meghúzódik, melyek valahol mind egy töről fakadnak. A legfontosabb talán az, hogy az 1990-től eltelt időszakban lehetőség nyílt arra, hogy az egriek is átértékeljék az elmúlt időszakot és olyan személyeknek és eseményeknek állítsanak emléket, akiknek korábban politikai okok miatt nem tudtak.⁴¹ A rendszerváltás utáni időszakban leginkább az figyelhető meg, hogy az előző korszakokkal ellentétben, nem a város kezdeményezi az emléktábla-állításokat, hanem a városi közösség, valamint megszorodnak az egyéni kérelmek, az önkormányzat pedig egyre inkább már csak ezeket az egyéni kéréseket valósítja meg. Ilyen például az alább látható tábla, amit a Gáspárdy-család önállóan kezdeményezett, az önkormányzat pedig megvalósította. Jelentős sajátosság, hogy az új demokratikus berendezkedés életre hívta a civil mozgalmakat, alapítványok és egyesületek jöttek létre, a civil szféra pedig fontos szerepet vállalt az emléktábla állításokban a helyi társadalom igényeihez alkalmazkodva. A négy legfontosabb ilyen szervezet: Egri Városszépítő Egyesület, Egri Lokálpatrióta Egylet, Eger Város Fertálymesterek Testülete, Egri Országzászló-és Emlékhelybizottság.⁴²

4. kép Gáspárdy Gyula és Gáspárdy Géza emlékére állított tábla

41 *Uo.* 25.

42 *Uo.* 26.

Az egri neveléshez és oktatáshoz kapcsolódó emléktáblák

Egert barokk gyöngyszemként is ismerik a belváros egységes arculata miatt, de iskolaváros jellege és kulturális intézményei révén a „magyar Athénak” is hívják. Az egri iskolatörténetről, vagyis pontosabban a líceumi iskolák történetéről írt kiváló összefoglalót Bodosi Béla *Az egri líceumi iskolák története* címmel. Ez az írás sok háttéradatot szolgáltatott, mikor a líceumi oktatáshoz kapcsolódó táblákat elemeztem.

A Líceum története szorosan összefügg a város oktatásával, hiszen maga az épület is kimondottan oktatási célokra épült. Története igen sokszínű és változatos, az évek során sokfajta képzésnek adott otthont, többféle feladatot teljesített. Többek között működött az épület falai között akadémiai tagozat, filozófiai és jogi tanszakkal, teológiai akadémia, melyet később hittudományi főiskolának, illetve papi szemináriumnak is neveztek. Ezen kívül az épület falai között kezdődött a magyar tanítóképzés. A listát tovább bővíti még a fiú felsőkereskedelmi iskola, gimnázium, matematikai tanfolyam, internátus, könyvtár, dísz- és színházterem, csillagda, kápolna, és a nyomda.⁴³

A magyarországi tanítóképzés kezdetekor nem meglepő módon ennek az igen jelentős eseménynek is állítottak emléktáblát, ami a Líceum második emeletén kapott helyet. Az alábbiakban bemutatom az adatbázisból a témában szűrt adatlapot.

A tábla fotója:

43 *Uo.*, 26

A tábla felirata (betűhíven):

AZ 1828-BAN ALAPÍTOTT EGRI TANÍTÓKÉPZŐ
ENNEK AZ ÉPÜLETNEK A FALAI KÖZT TANÍTÓK
EZREIT NEVELTE A NÉPOKTATÁS SZOLGÁLATÁRA,
AZ 1852–1949. ÉVEKBEN. A MAGYAR PEDAGÓGIAI
TÁRSASÁG HEVES MEGYEI TAGOZATA 1978.

A tábla állításának oka:

Az egri tanítóképző alapításának 150. évfordulója

A tábla tárgya: Pyrker János László érsek (1772–1847) érsek 1828-ban ajánlott fel több mint 22 000 forintot egy tanítóképző elindítására, amely még ugyanabban az évben megkezdte működését. A tananyag nagyrészt megegyezett a szepeskáptalani tanítóképzőben oktatottakkal. A legfőbb tárgy az iskolai tanítás és nevelés tudománya volt, amely „*amaz a kisdetek elméjéhez mérsékelt tanításának szabályait, emez a gyermekkel tanítás közben való bánásra s azokhoz illő nevelésre célzó rövid útmutatásokat foglal magában*”.⁴⁴

Megjegyzés: Az avatás egy nagyobb ünnepségsorozat részeként történt, ahol „*dr. Sípos István, a megyei pártbizottság titkára leleplezte az egykori tanárképző emléktábláját*”.⁴⁵

Irodalom:

Bodosi Béla, *Az egri líceumi iskolák története*, Eger, 2009 [online elérés]

1. táblázat: A Magyar Pedagógiai Társaság Heves Megyei Tagozatának 1978-ban állított emléktáblája

⁴⁴ *Uo.*, 37.

⁴⁵ [N.N.], Az alma materre emlékeztek = Népújság, 1978. október 3. http://library.hungaricana.hu/hu/view/HevesMegyeiNepujzag_1978_10/?query=eml%C3%A9kt%C3%A1bla&pg=19&layout=s (Utolsó letöltés: 2020. március 15.)

A XIX. században mind a katolikus mind a protestáns egyház egyre inkább szorgalmazta a népiskolák ellátását megfelelően képzett oktatókkal. 1819-ben Pyrker János László volt az, aki az Északkelet-Magyarországon lévő szepesi katolikus egyházmegye számára saját, önálló tanítóképzőt alapított. Habár a szepeskáptalani tanítóképző oktatási nyelve csak 1870-ben lett magyar, azonban úttörőként szolgált egy teljesen új pedagógusképző intézmény elindítására, ami 1959-ig a hazai alsófokú iskolák egyedüli és legfőbb intézményévé vált. Az egri tanítóképző – ahogy a táblán is olvasható – 1928-ban kezdte meg a működését. Az oktatás nyelve kezdettől fogva a magyar volt, a tananyag viszont szerves egyezést mutatott a szepeskáptalanival. A legfőbb tárgy az iskolai tanítás és a nevelés tudománya volt.⁴⁶ A képzés maga két évig tartott és a fő célja

„[...] olyan tanítók képzése volt, akik képesek a gyermekekből buzgó keresztényeket, öntudatos alattvalókat, iparkodó polgárokat, jó házastársakat és szülőket nevelni. E cél érdekében olyan tanítókat igyekeztek képezni, akik nemcsak az ifjúság nevelésének-oktatásának kulcsemberei voltak, hanem a település egész lakosságának erkölcsi példát nyújtottak, s egyaránt jártasak voltak a tanítás szabályaiban és a kántori mesterségben.”⁴⁷

46 BODOSI, *i. m.*, 36–37

47 *Uo.*, 38.

kántorai, akik egyházi és jegyzői feladatokat is elláttak.⁴⁸ Ahogy látszik, az adattár elsőként az általunk fotózott képet mutatja az emléktábláról, ezt követően betűhű átirata olvasható a tábla szövegének. Ezután a tábla fellelhetősége került meghatározásra (utca, épület, házszám), valamint, amennyiben erre lehetőség volt, megtörtént a tábla állíttatójának azonosítása. A táblákat utcanevek szerint csoportosítottuk az adatbázisban. Közöltük a tábla állításának okát, a tábla tárgya pontban pedig részletebben is kitértünk az adott személy vagy esemény egri háttértörténetére. A Megjegyzés rovatban a tábla állításának körülményeire tértünk ki, az Irodalom részben pedig a felhasznált releváns irodalmat tüntettük fel.

Jelen tanulmányom fő irányvonala az egri oktatás emlékére állított emléktáblákat veszi górcső alá, ezért álljon még itt további három emléktábla az adattárból a témához kapcsolódóan.

Az első emléktábla az Egri érseki jogakadémiának állít emléket.

5. kép Egri érseki jogakadémia táblája

48 *Uo.*, 38.

Foglár György egri kanonok 1740-ben alapította meg az érseki jogakadémiát, amelynek alapítását az 1741-es országgyűlés törvénybe is foglalta. Az iskola alapításának fő célja az volt, hogy ne csak a protestánsok kerülhessenek ügyvédi pályára, hanem a katolikusok is. Az oktatási intézmény tehát az északkeleti országrész számára képzett jogban jártas szakembereket. Az épületben a jogiskola mellett a 18. században már több intézmény is működött.⁴⁹ A tábla állíttatója az Egri Öregdiákok Baráti Társasága volt a város szoros támogatásával együttesen. A tábla felavatását kiemelkedő ünnepély övezte. A leleplezés előtt szentmisét tartottak, a misét bemutató dr. Seregély István érsek hangsúlyozta:

„[...] A jubileum csak akkor nem nosztalgia, ha átlátatja velünk, hogy hazánkat nem politikai ügyeskedés és idegen gazdasági támogatás, hanem életképes családok mentik meg az elmúlástól. A magyar európaiságot nem az intézmények, hanem az intézményekben tanító és tanuló, erkölcsileg megbízható, fegyelmezett magyarok fogják megteremteni.”⁵⁰

A mise után az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola dísztermében tartott emlékbeszédet az Egri Öregdiákok Baráti Társaságának elnöke dr. Kerekes Lajos. „Úgy gondolom alapításának jubileumát azzal ünnepelhetjük a legméltóbban, ha felvállaljuk és továbbadjuk azt a szellemi és erkölcsi örökséget, amit ez az akadémia képviselt [...]”.⁵¹ Az ünnepi hangulatot emelte az Angolkisasszonyok Sancta Maria Leánygimnáziumának énekkara, majd az öregdiákok megkoszorúzták a Líceum II. emeleti folyosóján lévő emléktáblát, amellyel a hazáért elhunyt akadé-

49 DÉTSHY Mihály, RÓZSA György, BAKÓ Ferenc, KOZÁK Károly, VOIT Pál, GERGELYFFY András, TOMBOR Ilona, *Heves megye műemlékei*, II., Budapest, Akadémiai, 1972, 342.; BUJDOSÓNÉ PAP György, *Az Egri Érseki Jogakadémia* = szerk. Petercsák Tivadar, *Az egri Domus Universitatis és Liceum: Oktatás, tudomány, művészet 1763–2013*, Eger, Líceum Kiadó, 2013, 241–268.

50 SZILVÁS ISTVÁN, *Emlékezés az egri jogakadémia jubileumán* = Heves Megyei Hírlap, 1992. május 4. 1. https://library.hungaricana.hu/hu/view/HevesMegyeiNepujasg_1992_05/?pg=16&clayout=s (Utolsó letöltés: 2020. március 15.)

51 *Uo.*, 3.

miai hallgatókat tisztelték meg. Ezután mentek át a Kossuth Lajos utca 8. számú ház alá, ahol az épület falán leleplezték a 250. évfordulóra állított márványtáblát, amelyre aranszínnel vésték fel a szöveget.⁵²

6. kép Somos Lajos emlékére állított tábla

A fenti emléktábla Dr. Somos Lajos magyar-német-latin pedagógia szakos középiskolai tanárról emlékezik meg. Somos Lajos az 1930-as évektől Egerben látott el tanítóképző-intézeti tanári feladatokat; 1938–1948 között főigazgató volt. Később, 1959-től a Tanárképző Főiskolán igazgatóhelyettesi és neveléstudományi tanszék vezetői pozíciókat töltött be. Számos pedagógia könyv és tanulmány szerzője.⁵³ A tábla állíttatója a Magyar Pedagógiai Társaság Heves megyei tagozata és az Eszterházy Károly Főiskola volt. A Heves Megyei Hírlap 1994. júniusi számában található az eseményről beszámolót, igaz elég szűkszavúan. Érdekes, hogy a táblát már 1991-ben elkészítettek, nagyon hasonló stílusban, mint az előzőt (nem véletlen, hogy a két tábla azonos évben

⁵² *Uo.*, 3.

⁵³ <http://pedagogiai-tarsasag.hu/wp-content/uploads/2014/05/Somos.pdf> (Utolsó letöltés: 2020. március 15.)

készült), viszont maga az avatás csak három évvel később történt meg. Az emléktábla avatás szerényebb ceremóniát kapott, mint az előző itt bemutatott tábla. A cikk szerint: a Magyar Pedagógiai Társaság Heves megyei tagozata, valamint az Eszterházy Tanárképző Főiskola emléktáblát helyezett el szombaton délelőtt Dr. Somos Lajos (1904–1988) születésének kilencvenedik évfordulója alkalmából az egri főiskolán. Avatóbeszédében dr. Szecskó Károly és dr. Nagy Andor emlékezett a kitűnő pedagógusra.⁵⁴

7. kép Fiú felsőkereskedelmi iskola emlékére állított tábla

A harmadik emléktábla az egri római katolikus négy évfolyamú fiú felsőkereskedelmi iskola tiszteletére készült. Az első világháború után merült fel egy új típusú szakközépiskola alapításának gondolata Subik Károly érseki titkárnak köszönhetően: a négy évfolyamú fiú felsőkereskedelmi iskola 1921-ben kezdte meg a működését, és már első évben 28 diák tanult a falai között.⁵⁵ A tábla állíttatója az egykori kereskedelmi

54 [N.N.], *Kilencven éve született* = Heves Megyei Hírlap, 1994. június 27.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/HevesMegyeiNepujasag_1994_06/?query=somos%20lajos&pg=266&layout=s (Utolsó letöltés: 2020. március 15.)

55 BODOSI, *i. m.*, 114–123.

szakközépiskola Öregdiákok Baráti Köre. Az emléktábla felavatásának időpontja 1991. szeptember 1-jén volt, amikor is az egykori egri Római Katolikus Fiú Felsőkereskedelmi Iskola és jogutódja, az Alpári Gyula szakközépiskola hetvenedik születésnapját ünnepelte. Az aznapi program a következőképp zajlott: reggel fél 9-kor a Bazilikában kezdődött egy szentmisével, majd fél 10-kor a Líceum második emeletén az iskola baráti köre felavatta a jubileumi emléktáblát. Ezt követően egy ünnepi műsorral folytatódott a nap, már a Klapka út 1-es szám alatt, ahol már a szakközépiskola a 70. születésnapját ünnepelte.⁵⁶

A választott három emléktábla több hasonlóságot is mutat, de talán a legszembevetőbb a kivitelezés, az esztétika, hiszen mind a három emléktáblát 1991-ben készítették. Az is megfigyelhető, hogy az egri oktatás elválaszthatatlan a Líceum épületétől és szellemiségétől, valamint, hogy a régi diáktársakra, professzorokra, jelentős eseményekre a legtöbben szívesen emlékeznek vissza.

Összegzés

Összegzésként elmondható, hogy minden korszak igyekezett a korábban történt eseményekhez és személyekhez kapcsolódó emléktáblákat megsemmisíteni és a narratívákat újraértelmezni, helyette új szemléletet, más példaképeket igyekeztek előtérbe helyezni. Az „új-rakezdés” szóval jellemezhető leginkább a korszakok, de természetesen vannak „örök érvényű” táblák, amelyekre minden korszak büszke – így lehet többek között az is, hogy az egri oktatáshoz és neveléshez kapcsolódó táblák szép számmal megmaradtak. Eger történetében az oktatásnak mindig is nagy szerepe volt, és az emléktáblák olyan emlékeknek állítottak örök mementót, amelyek nem sértettek senkit sem. Saját kultúránk és kulturális emlékezetünk ismerete az oktatás elengedhetetlen alapja, amihez az emléktáblák jelentősen hozzájárulnak.

56 [N.N.], *Jubileumi ünnepség az Alpáriban* = Heves Megyei Hírlap, 1991. augusztus 27. https://library.hungaricana.hu/hu/view/HevesMegyeiNepujtag_1991_08/?query=eml%C3%A9kt%C3%A1bla&pg=234&layout=s (Utolsó letöltés: 2020. március 15.)

Absztrakt

A felejtés ellen – Eger város kulturális emlékezete az emléktábla-állítás gyakorlatán keresztül

A köztéri szobrok, emlékművek, emléktáblák a társadalmi emlékezet tárgyasult jelei. Az emléktáblák kifejezik a viszonyt egy település, esetünkben Eger kulturális örökségéhez, a városgyarapító őshöz; állításuk mindenkor fontos társadalmi ünnep. Az Eger város kulturális emlékezetével és emléktábláival foglalkozó kutatásom alapja a Czéh Sándorral közösen, 2016 és 2017 között végzett kutatás, amelynek eredményeképpen egy megközelítőleg 200 emléktáblát leíró adattárat is készítettünk. Az érintett emléktáblák felkutatása és az adatok meghatározott szempontrendszer szerint történő feldolgozása lehetőséget teremt a téma árnyaltabb megjelenítésére, hazai és nemzetközi kontextusban egyaránt. Az összegző megközelítésű előadás különös hangsúlyt fektet a magyar emléktábla-állítás hagyományainak bemutatására, az egyes korszakok jellegzetességeire, az említett kutatás eredményeire és módszertani sajátosságaira, valamint – az ismertetett példákon keresztül – az esetleges kapcsolódási pontokra az egri nevelés és oktatás történetéhez.

Kulcsszavak: #Eger #kulturális örökség #emléktábla

Abstract

Against forgetting – the cultural memory of the city of Eger through the practice of commemorating plaques

Public sculptures, memorials, plaques are signs of our social remembrance.

The plaques express the relation to the cultural heritage of the settlement, in our case Eger, and the relations to our ancestors; it is always a social holiday to commemorate a plaque.

Based on my research on the cultural memory and commemorative plaques of the city of Eger, with Sándor Czéh between 2016 and 2017 we conducted a scientific study, which resulted in the creation of an information repository of approximately two hundred commemorative plaques.

Finding the mentioned plaques, and processing the data according to a specific set of criteria, provides an opportunity for a more nuanced presentation of the topic, both in the domestic and international context. The summarised lecture puts particular emphasis on the Hungarian tradition of commemorating plaques, the characteristics of each period, the results and methodological features of the mentioned research, and - through the examples presented - possible links to the history of education in Eger.

Keywords: #Eger # cultural heritage # plaque

Kiss Dávid

Eszterházy Károly Egyetem Pedagógiai Kar,
Neveléstudományi Doktori Iskola, Eger
e-mail: davidkiss.szada@gmail.com

Olvasóvá nevelés és a populáris irodalom – *Eltérő irodalmi regiszterek szerepe a tanítás- ban a Nemzeti alaptanterv tükrében*¹

Bevezetés

A magyar irodalom tantárgy pedagógiai gyakorlatát – azon belül is a kötelező olvasmányokat – érintő kritikai hangok állandó résztvevői a kurrens szakmódszertani diskurzusoknak. Ezt a kérdéskört járta körül a Magyartanárok Egyesülete és az MTA Közoktatási Elnöki Bizottsága közös konferenciája is *Kötelező olvasmányok és új olvasási módok a digitális fordulat korában* címmel. Az előadások között a történetiség és jelen viszonyát, valamint a tantervi szabályozás lehetőségeit tárgyalók mellett találunk a szerzői életművek taníthatóságáról szólókat is. Tanulmányomban érintőlegesen én is e témák mentén mutatok rá a kötelező olvasmányokat érintő kritikák egyik meghatározó elemére, a klasszikus és populáris irodalom viszonyára, összefüggésbe hozva azt az oktatást szabályozó alapidokumentummal, a Nemzeti alaptantervvel (a továbbiakban: NAT).

1 A tanulmány „A tudomány ekként rajzolja világát” – Irodalom, nevelés és történelem metszetei II. című tudományos tanácskozáson megtartott előadás alapján készült. Elhangzott: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1087 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40., 2019. május 6–7. A tanulmány szaklektora: dr. Tóth Kálmán. A tanulmány szerkesztője: Mizera Tamás.

*Tantárgyi célkitűzések és a kötelező olvasmányok összefüggései
a tantervi szabályozás szintjén*

A tananyagot és tantárgyi műveltségi területeket meghatározó pedagógiai gyakorlatot előnyös a NAT célkitűzései felől vizsgálni, ugyanis szabályozó dokumentumként nagyrészt ez határozza meg annak tartalmát, ezáltal a nevelés-oktatás főbb irányait és követelményeit is kijelöli. Az iskolában folyó nevelési munkát érintő elveket a NAT több szinten (műveltségi területekre lebontva és általánosan, tantárgyakon átívelő jelleggel) jeleníti meg. A magyartanításra is alkalmazható általános nevelési elvek közül a következőket tartom relevánsnak témám szempontjából:

„Olyan szervezési megoldásokat kell előnyben részesíteni, amelyek előmozdítják a tanulás *belső motivációinak*, önszabályozó mechanizmusainak kialakítását, fejlesztését. [...] Folyamatos, *egyénihez igazodó fejlesztés*, a tudás bővítése, megszilárdítása az iskolázás további szakaszaiban.”² (kiemelés tőlem)

Két olyan elv is megjelenik az idézett szövegben, melyet a NAT a pedagógiai munka egészére vonatkoztatva jelöl meg követendőként (dólt kiemelés a szövegben). Az egyik a *belső motiváció kiaknázásának* elve, azaz olyan lehetőségek (akár a módszerekben vagy a tananyag elrendezésében) alkalmazása, melyek a diákok már meglévő *motivációira* épülnek, ezeket hasznosítják a tanulás folyamatában. A másik elv pedig a *differenciálás*, amit a tananyag szervezésének, a választott munkaformáknak és követelményeknek a diákok *egyéni szükségleteihez és képességeihez igazításaként* értelmezhetünk.

Ha az olvasással és irodalmi művekkel összefüggésben alkalmazzuk a korábban tett megállapításokat, akkor észszerű következtetésnek tűnik, hogy az irodalomtanításba olyan olvasmányok beemelése is szükséges,

2 A Kormány 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, Magyar Közlöny, 2012/66, 10645. Elérhető: http://of.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf (letöltve: 2019. október 02.)

melyek elolvasásához a diákok már eleve rendelkeznek belső motivációval, illetve ezáltal az egyéni igényekhez, elvárásokhoz, meglévő olvasási szokásokhoz is jobban illeszkednek. Ennek fontosságáról ír Manxhuka Afrodita is a populáris irodalom taníthatóságáról szóló írásában:

„A klasszikus és modern szépirodalom megismertetése mellett célszerű lenne olyan olvasmányokat is beiktatni, amelyek magát az olvasást szerettetik meg, az irodalmat spontán módon is élménnyé teszik a diákok számára. Ezt a legkönnyebben olyan művekkel lehet elérni, amelyek *elolvasását a gyerekek önként vállalják*, vagy amelyeket ők maguk választanak, ajánlanak. *Az iskolán kívüli olvasmányok beemelése az irodalomórára az olvasóvá nevelés alapfeltétele.*”³(kiemelés tőlem)

Az idézett szöveg lényeglátó megállapításaiban kiemelve a korábbi két elv szemlélete tükröződik, a belső motivációra alapozás és az egyéniesítés. Utalásképpen megjelenik az élményközpontú irodalomoktatásra hivatkozás is az olvasást megszerettető művek feldolgozása kapcsán, mely egy másik – a kötelező olvasmányokkal kapcsolatos általános – problémára hívja fel a figyelmet, mégpedig arra, hogy a meglévő korpusz jelentős része a diákok számára általánosan már kívül esik az élményszerű olvasmányok körén. Ennek alátámasztására *A 3-17 éves korosztály olvasási szokásai* országos reprezentatív felmérés eredményeit említhetjük, mely a diákok által olvasott műveket és szerzőket is feltárta.

3 MANXHUKA Afrodita Meritta, *Aktualizált klasszikusok, avagy a legújabb populáris regényekben rejlő pedagógiai lehetőségek*, Iskolakultúra, 2016/6, 68.

	Cím	Említés	Az összes megkérdezettek százalékában
1.	Harry Potter	19	4,97%
2.	Szent Johanna gimi	9	2,36%
3.	Alkonyat	5	1,31%
4.	Pál utcai fiúk	5	1,31%
5.	Egri csillagok	4	1,05%
6.	Gyűrűk ura	4	1,05%
7.	Légy jó mindhalálig	4	1,05%
8.	Robinson Crusoe	4	1,05%
9.	Bánk bán	3	0,79%
10.	Rómeó és Júlia	3	0,79%
11.	Star Wars	3	0,79%
12.	Szent Péter esernyője	3	0,79%
13.	Tanár úr kérem	3	0,79%
14.	Vámpírnaplók	3	0,79%

1. ábra: A legutóbb olvasott művek a 14-17 éves korosztályban a felmérés alapján

Forrás: Tóth Máté (2017): A 3-17 éves korosztály olvasási szokásai egy országos reprezentatív felmérés eredményei [kutatási jelentés]

Ahogy a felsorolásból kitűnik, a Harry Potter kapta a legtöbb említést, a középiskolai kötelező olvasmányok közül csupán két mű (*Bánk bán*, *Rómeó és Júlia*) került be a tíz legutóbb olvasott alkotás közé, a szövegek fele (ha a *Robinson Crusoe*-t is ide soroljuk) populáris ifjúsági regény, nem kanonizált klasszikus. Ebből arra következtethetünk, hogy a tanulók (ha egyáltalán olvasták őket), zömében nem az iskolai kötelező olvasmányokat tartják népszerűnek, hanem azoktól eltérő műveket. A Harry Potter sikere azt bizonyítja, hogy az első kötetével már több mint húsz éve megjelent regénysorozat a lezárását követő tíz év dacára sem veszített népszerűségéből,⁴ olvasottsága mellett ez a hosszan tartó hatás is fontos érv lehet a regény tananyagba emelésére.

A felmérés során arra is kérték a kitöltőket, hogy nevezzék meg leg-

4 „Az idén húszéves Harry Potter-sorozatról már tizenöt éve is sejtettük, hogy sokáig ott lesz a népszerűségi listák élén, jó úton halad a klasszikussá válás felé.” Gombos Péter, *A digitális generáció olvasási szokásai: A 2017-es reprezentatív olvasásfelmérés tapasztalatai*. Elérhető: http://www.fszek.hu/?tPath=/view/&documentview_type=save&documentview_site=6063&documentview_id=24470 (letöltve: 2019. október 2.)

kedvesebb szerzőjüket. Ez a lista is számos – a tanulmány témájához kapcsolódó – releváns adatot tartalmaz.

	szerző	Említés	Az összes megkérdezettek százalékában
1.	J.K. Rowling	22	5,76%
2.	Fekete István	13	3,40%
3.	Leiner Laura	13	3,40%
4.	Móra Ferenc	12	3,14%
5.	Jókai Mór	10	2,62%
6.	Stephen King	10	2,62%
7.	Molnár Ferenc	9	2,36%
8.	Gárdonyi Géza	8	2,09%
9.	Szabó Magda	7	1,83%
10.	Benedek Elek	5	1,31%
11.	Rejtő Jenő	5	1,31%

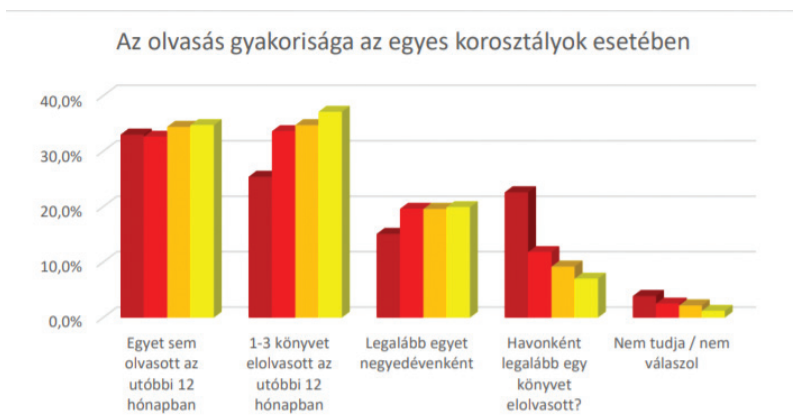
2. ábra: A legnépszerűbb szerzők listája a 14-17 éves korosztályban a felmérés alapján

Forrás: Tóth Máté (2017): A 3-17 éves korosztály olvasási szokásai egy országos reprezentatív felmérés eredményei [kutatási jelentés]

A felsorolásból kitűnik, hogy az öt legnépszerűbb szerző közül csak három tekinthető klasszikusnak. Közülük Fekete István neve azért is hat különösnek, mert nem képezi részét a középiskolai tananyagnak, Molnár Ferenc (*A Pál utcai fiúk* című művével) is az általános iskolai olvasmányélmények közé tartozik, szereplésük a középiskolások kedveltebb szerzőinek listáján azt mutatja, hogy e korosztály számára az iskolai könyvek közül elsősorban nem az aktuális kötelezően olvasandó művek, hanem korábbi, tananyaghoz tartozó pozitív olvasmányélmények, valamint populáris ifjúsági regények a meghatározók. Ugyanis a középiskolai törzsanyagban megjelenő szerzők (eltekintve Jókai Mórtól, akinek az általános iskolai képzésben is találjuk írását, de a felmérésben az utoljára olvasott könyvek között tételesen nem szerepel) nem jelennek meg a népszerűbb alkotók között. A listát itt is kiemelkedő százalékos arányban J. K. Rowling vezeti. Felmerülhet a kérdés, hogy mi értelme Rowling és a Harry Potter tanításának és olvastatásának, ha amúgy is sokan olvassák az általános

és középiskolások közül. Manxhuka Afrodita korábbi gondolataival egyetértésben fogalmazhatjuk meg azt, hogy az iskolai környezetben az olvasás élménnyé formálásában, ezáltal az iskolai olvasóvá nevelésben alapfeltételként tekinthetünk az iskolán kívüli olvasmányok tananyagba emelésére. Ugyanis ha a felmérésből korábban felmutatott adatokhoz hozzávesszük a fiatalok olvasási gyakoriságára vonatkozó adatokat, akkor még árnyaltabb képet kaphatunk a problémáról, és még jobban megérthetjük, hogy miért fontos a népszerű alkotások olvastatása a tananyag részeként.

A vizsgálat azt mutatja, hogy a 14-17 éves korosztályban a válaszadók több mint harmada saját bevallása szerint az elmúlt 12 hónapban egy könyvet sem olvasott el. Ennél kicsit nagyobb azok aránya, akik az utóbbi egy évben 1-3 könyvet elolvastak (ami még így is a közoktatásban elvárt szint alatti teljesítményt jelent, ahol ennél több az egy évre kiadott olvasmányok mennyisége).

3. ábra: Olvasási gyakoriság a különböző korosztályokban

Forrás: Tóth Máté (2017): A 3-17 éves korosztály olvasási szokásai egy országos reprezentatív felmérés eredményei [kutatási jelentés]

Ha az idézett mutatókat együttesen szemléljük, akkor azt láthatjuk, hogy a rendszeres olvasás általánosan egyre kevésbé jellemző a középiskolás korosztályra. Megállapíthatjuk, hogy a középiskolások közül az olvasók sokkal szívesebben hivatkoznak népszerű ifjúsági regényekre kedvenc olvasmányként, mint a tananyaghoz kapcsolódó klasszikus alkotásokra, valamint, hogy a 14-17 éves korosztály számára gyakran nem aktuális, hanem régebbi (általános iskolai) kötelező olvasmányok a meghatározók. Ebből arra következtethetünk, hogy a középiskolai irodalomoktatás olvasmányai kevésbé vonzóak a tanulók számára, ezért azok az olvasásnépszerűsítésben és az olvasáshoz fűződő pozitív attitűd kialakításában kevésbé eredményesek, mint a diákok által olvasott populáris alkotások. Felmerül a kérdés, hogy a középiskolai tananyagban miért nem kap helyet több kortárs ifjúsági alkotás, ha a cél a kánonközvetítés mellett az olvasás megszerettetése.

Erre a válasz a tantervi szabályozásban, a tananyag elrendezésében és az irodalomoktatás szemléletében, ezáltal az olvasmányokra vonatkozó szelekciós szempontokban kereshető.

A középiskolai irodalomtanításban alapjában véve az ismeretátadás és kánonközvetítés a meghatározó szemlélet. Ennek fókuszpozíciója (a megnövekedett tananyagmennyiség korlátozó volta miatt) háttérbe szorítja a populáris alkotások irodalomoktatásba emelését. Ha megvizsgáljuk a NAT 2020-as módosításában, valamint az arra épülő Kerettantervben a 9-12. évfolyamra vetítve a kanonizált és a népszerű olvasmányok egymáshoz viszonyított arányát, akkor azt tapasztaljuk, hogy kötelező olvasmányként kizárólag klasszikus szövegekkel (túlnyomórészt XIX. századi írásokkal) találkozunk, kortárs, népszerű ifjúsági alkotás nincs a felsorolásban.

Homérosz: Odüsszeia (részletek)
Szophoklész: Antigoné
Biblia (részletek az Ószövetségből és az Újszövetségből.)
Dante Alighieri: Isteni színjáték – Pokol (részletek)
François Villon: A nagy testamentum (részletek)
Boccaccio: Dekameron, Első nap 3. novella
William Shakespeare: Romeo és Júlia vagy Hamlet, dán királyfi
Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem (részletek)
Mikes Kelemen: Törökországi levelek (1., 37., 112.)
Molière: A fősvény vagy Tartuffe
Katona József: Bánk bán
Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde
Petőfi Sándor: A helység kalapácsa (részlet)
Jókai Mór: A huszti beteglátogatók (novella)
Jókai Mór: Az arany ember

**4. ábra: Kötelező olvasmányok a 2020-as Kerettantervben
a 9-10. évfolyamon**

Forrás: https://www.oktatas.hu/koznevelés/kerettantervek/2020_nati/kerettanterv_gimn_9_12_evf (letöltve: 2020. április 15.)

Honoré de Balzac: Goriot apó (részletek) vagy Stendhal: Vörös és fekete (részletek)
Henrik Ibsen: A vadkacsa vagy Nóra (Babaotthon) vagy Anton Pavlovics Csehov: A sirály vagy Ványa bácsi
Lev Nyikolajevics Tolsztoj: Ivan Iljics halála
Samuel B. Beckett: Godot-ra várva vagy Friedrich Dürrenmatt: A fizikusok vagy A nagy Romulus
Arany János: Toldi estéje
Madách Imre: Az ember tragédiája
Mikszáth Kálmán: Beszterce ostroma
Herczeg Ferenc: Az élet kapuja
Babits Mihály: Jónás könyve, Jónás imája
Móricz Zsigmond: Úri muri, Tragédia
Wass Albert: Adjátok vissza a hegyeimet!
Örkény István: Tóték
Szabó Magda: Az ajtó

5. ábra: Kötelező olvasmányok a 2020-as Kerettantervben a 11-12. évfolyamon

Forrás: https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (letöltve: 2020. április 15.)

Gombos Péter *Olvasóvá nevelés felső tagozaton?* című írásában hivatkozik egy 2009-es felmérésre, melyben a „megszólított mintegy 150 irodalomtanár nagyjából 11%-a mondta azt, hogy a diákjai »szívesen és jó arányban olvassák el a feladott könyveket.« [...] Ugyanezen felmérésből az is kiderült, hogy tanáraink óriási többsége – a kutatás idején – kizárólag klasszikus regényeket adott föl.”⁵ Ez az alacsony arányszám is a kanonizált olvasmányok népszerűtlen voltát hangsúlyozza, illetve azt,

5 GOMBOS Péter, *Olvasóvá nevelés felső tagozaton?* = *Együtt az olvasóvá nevelésért!*, szerk. GOMBOS Péter, PÉTERFI Rita, Bp., FSZEK, 2020, 34.

hogy a tanárok is – alárendelve az olvasmányok körét a törzsanyagnak – ritkán adnak ki kortárs olvasmányokat. A kortárs populáris ifjúsági regények feltűnő hiányát a NAT 2020-as módosítása alábbi részletével igazolhatjuk:

„A magyar nyelv és irodalom tantárgyak kötelező törzsanyagában csak lezárt, biztosan értékelhető életművek szerepelnek. Ezen felül, a választható órakeret terhére a tanár szabadon beilleszthet kortárs alkotókat, műveket a tananyagba.”⁶

Ez a kitétel eleve kizárja a kerettantervekben a nem lezárt, biztosan értékelhető (azaz kanonizált) művek kötelezővé emelését. Bár a szaktanárok az órakeret szabadon felhasználható húsz százalékába beilleszthetnek kortárs műveket, az olvasóvá nevelés és iskolai olvasmányok szoros összefüggése miatt meglátásom szerint ennél rögzítettebb formában kell megjelenjenek a populáris alkotások a tantervi szabályozásban. A NAT-ból vett idézet ismét a kánonközvetítő és a populáris művek tanítását előtérbe helyező elgondolások szembenállását jelzi, előbbi hegemoniája szintén magyarázhatja a klasszikus életművek és alkotások hangsúlyosabb szerepét az új, népszerűbb művek ellenében.

A két szövegvilág szembeállításának másik fontos eleme a mű által közvetített (kulturális, társadalmi, erkölcsi) érték, melynek hiányával gyakran vádolják a népszerű alkotásokat. Kétségtelen, hogy vannak olyan lektúrszerű olvasmányok, melyek nem hordoznak a klasszikusokhoz mérhető időtálló normákat, követendő magatartásmintákat, ám szerepük nem is ebben, hanem az olvasásra szoktatásban, az attitűd formálásában válik fontossá. Meglátásom szerint azonban vannak olyan populáris alkotások is, melyek irodalmi értékességükön túl azonosulási lehetőségeket, követendő magatartásmintákat, meghatározó erkölcsi normákat közvetítenek, ráadásul az irodalmi hagyományba is szervesen

6 A Kormány 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról, Magyar Közlöny, 2020/17, 301. Elérhető: <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/3288b6548a740b9c8daf918a399a0bed1985db0f/megtekintes> (letöltve: 2020. április 12.)

illeszkednek. Ennek egyik eklatáns példája éppen a népszerűségi lista élén álló *Harry Potter*, mely mitikus kötődései mellett „allegorikus mintákat, szereplehetőségeket, az archetípusokon túlmutató szerepmintákat, konfliktusokat”⁷ is közvetít.

A populáris alkotások iskolai tananyagba emelésével kapcsolatban, véleményem szerint fontosabb kérdés az, hogy a tananyagban megjelenő olvasmányok elengedhetetlen attribútumaként tekintünk-e erre a hagyományos, klasszikus értelemben vett értékközvetítésre, vagy feltételezhetünk egy olyan irodalomtanítási gyakorlatot, ahol az olvasás megszerettetésére és az interpretációs eljárások megalapozására szánt, a horozott értékekben esetlegesen szegényebb alkotások is – saját használati körükben – megférnek a kanonizált művek mellett. Bővebb kifejtés érdemelne a mű által *közvetített érték* és az irodalomtanítás gyakorlatának összefüggése a kanonizált és populáris regiszterek viszonylatában, ám erre jelen írás keretei nem elegendők.

Az irodalomtanításra vonatkozó két elgondolás ellentmondásos viszonyát tovább erősíti, hogy a jelenleg érvényben lévő NAT – mely ugyan alapvető feladatként jelöli meg az olvasóvá nevelést a tanítás folyamatában – sem említi a kanonizált művek mellett a népszerű, diákok által szívesebben olvasott szövegeket:

„A *jelentős művek* szembesítik a befogadót az élet alapvető kérdéseivel, biztosítva a kultúra folytonosságát, folyamatos megújulását. [...] A fenti célok mellett *az irodalmi nevelés kitüntetett feladata az olvasási kedv felkeltése és megerősítése, az irodalomnak mint művészetnek, mint az emberi kommunikáció sajátos formájának megszerettetése, közlésformáinak, kifejezési módjainak élményteremtő megismertetése. [...] a tanulók megismerik a sokoldalú és többjelentésű hagyomány fogalmát, a nyelvi és művészi konvenciókat.*”⁸ (kiemelés tőlem)

7 KUSPER Judit, *Továbbélő mítoszok, modern eposzok = A magyar tudomány ünnepe 2016*, szerk. ZIMÁNYI Árpád, Eger, EKE Líceum Kiadó, 2017, 124.

8 *Kerettanterv a gimnáziumok 9-12. évfolyama számára*, 11–12. Elérhető: <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/bf92811982a7cbcd3e063193871ab3a2e29fe7be/>

Az idézett szövegrészben egyszerre találjuk a kultúra- és kánonközvetítésre, valamint az olvasási kedv felkeltésére vonatkozó nevelési célkitűzések megfogalmazását (ahol az olvasóvá nevelés kitüntetett feladatként jelenik meg). Ehhez társul az irodalom mint szövegvilág (ideértve annak kifejezési módjait, jellemző formáit) élményszerű megismertetésének gondolata. Az ellentmondás ott érhető tetten, hogy mindezeket a célokat a NAT szinte kizárólagosan a jelentős művek (ezalatt a kanonizált, klasszikus alkotásokat érthetjük) körébe vonja, említést sem téve a populáris irodalmi regiszterbe tartozó művekről. A két szövegvilág ilyen éles elkülönítését több szerző is megkérdőjelezi, ennek kapcsán érdemes megvizsgálnunk klasszikus és populáris regiszterek értékalapú szembeállítását az irodalmi értékesség szempontjából.

Klasszikus és populáris értékalapú szembeállításáról

A fenti idézet kapcsán a következő kérdések fogalmazhatók meg:

- Kizárólag a jelentős művek képesek a kultúra folytonosságának biztosítására, az irodalom közlésformáinak és kifejezési módjainak megismertetésére?
- Mennyire eredményesek a jelentős művek az élményszerű irodalomoktatás és az olvasóvá nevelés pedagógiai gyakorlatában?

Az első kérdés megválaszolásához érdemes először a használt fogalmakat értelmezni. A jelentős/klasszikus művek állandó és érvényes normákat jelenítenek meg, így válnak az esztétikai ítéletalkotás és a művészi kifejezésmód mércéivé. A magaskultúra körébe sorolhatunk tehát minden olyan kulturális „terméket”, melyet a kultúrközösség esztétikai értékkel és példaértékű fontossággal ruház fel. Populáris kultúra és tömegkultúra meghatározásánál a fogalomalkotás értékelő gesztust hordoz: előbbi a kultúrafogyasztás felől közelít, utóbbi a „tömeg”-re irányultság felől, ahogy arra Bárány Tibor is rámutatott írásában.⁹ A továbbiakban is

letoltes (letöltve: 2019. október 2.)

⁹ BÁRÁNY TIBOR, *Magasművészet és tömegkultúra: A nem létező értékkülönbség nyomában=A művészettől a tömegkultúráig*, szerk.OLAY Csaba, WEISS János, Bp., L'Harmattan, 2014, 49.

az ő munkáját idézve jutunk el klasszikus és populáris értékalapú szembeállításának megkérdőjelezéséig. A bevezetett fogalmak meghatározásából kiindulva és a dichotómiát leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy klasszikus/kanonikus mű minden olyan, mely időtálló értéket képvisel, populáris alkotásnak meg azt nevezhetjük, amit népszerűsége folytán sokan olvasnak. Tehát lennie kell valamilyen lényegi tulajdonságnak, mely kizárólag a klasszikus művek sajátja, s melyet nem találunk a népszerű alkotásokban. Ahogy azt Bárány Tibor is megfogalmazza, ilyen kizárólagos tulajdonságot nem találunk.¹⁰ A különbséget tehát nem a szövegben hordozott tulajdonságok szintjén, hanem a befogadó és szöveg kapcsolatában kell keresnünk, amiről Manxhuka így vélekedik:

„A magaskultúra és a tömegkultúra alkotásait tehát *nem értékbeli különbségek alapján választhatjuk szét*, hanem inkább a műalkotás és a befogadó között létrejövő reláció szerint. *A populáris művek is képesek* aluldeterminálni az értelmezéseket, *teret nyitni többféle interpretációnak, aktív részvételt követelni a befogadótól*, kitörni a konvencionális keretek közül, poétikai újszerűséget nyújtani és *sajátos perspektívát nyitni a világra.*”¹¹ (kiemelés tőlem)

Bárány mellett tehát Manxhuka is elveti az értékalapú szembeállítást, utalva arra, hogy a populáris irodalmi alkotások (melyeket a pejoratív jelentésárnyalatú lektűr kifejezéssel is illetnek) is alkalmasak többféle értelmezés (akár újbóli értelmezések) megalkotására, nemcsak az adott műfaji konvenció keretein belül képesek mozogni, hanem újszerű megszólalásmódokat is felmutathatnak, nyelvi megformálásuk is elérheti a hagyományosan klasszikusnak tartott művek nyelvezetét,¹² ezáltal szín-

10 Bárány Tibor írásában négy elven keresztül tesz kísérletet az értékalapú szembeállítás lebontására, értekezik esztétikai érték, a műfaji konvencióhoz való viszonyulás, a nyelvi újszerűség, valamint az újraolvashatóság, többletjelentésség jellemzőiről. Forrás: BÁRÁNY Tibor, *Szépírodalom vs. lektűr: Egy rossz fogalmi megkülönböztetésről*, Holmi, 2011. február. Elérhető: <http://www.holmi.org/2011/02/barany-tibor-szepirodalom-vs-lektur> (letöltve: 2020. április 15.)

11 MANXHUKA, *i. m.*, 67.

12 Bárány tanulmányában is megjelenik, hogy vannak olyan, hagyományosan a

tén újfajta rálátást biztosíthatnak a világra. Egyes szerzők arra is rámutatnak, hogy a populáris műveken az irodalmi műfajok és szövegsajátosságok megismerése és ezeken keresztül az irodalmi szövegek értelmezése hatékonyabban, könnyebben tanítható a diákoknak, mint a magas irodalom alkotásain.

„A klasszikus művek esetében alkalmazott interpretációs technikákat olyan populáris alkotásokon keresztül is hatékonyan lehet tanítani, amelyeket a gyerekek eleve szeretnek, szívesen olvasnak.”¹³

„A tömegkultúra termékei is a klasszikus irodalom eszköztárát, narratív struktúráit alkalmazzák, *csak jelentős mértékben szűkített kóddal* (pl. egyszerűbb szókészlet, szintaxis).”¹⁴ (kiemelés tőlem)

Arató László írásában amellet foglal állást, hogy az interpretációs (értelmező) technikák hatékonyan elsajátíthatók a diákok által amúgy is olvasott művek segítségével. Nem a klasszikusok teljes feladásáról van tehát szó a populáris művek javára, hanem a jelentős művek feldolgozásához szükséges készségek és értelmező eljárások kialakításának megtámogatásáról a hasonló narratív struktúrák mentén szerveződő, könnyebben olvasható és interpretálható alkotásokon keresztül. Ezek az alkotások azonban általánosan a populáris irodalmi regiszterből kerülnek ki, nem a klasszikusból, melyeket régeinek, elavultnak, archaikusnak érznek a diákok, ugyanis Fenyő D. György szerint „talán a legfontosabb jelenség, amely az olvasás megváltozásának háttérében áll, hogy a hétköznapi tárgyokban és eseményekben kevésbé éljük át a múlttal való szerves folytonosságot.”¹⁵

magasirodalom körébe utalt művek, melyek nem magas nyelvi megformáltságuk révén nyertek el kanonikus pozíciót, és könnyen találhatóunk a populáris alkotások között is igényesebb nyelvi formában íródott szövegeket.

13 ARATÓ László, *Az olvasóvá nevelés problémái az ezredfordulón: Kerekasztal-beszélgetés*, ÚPSZ, 2000/7–8, 159–168.

14 MANXHUKA, *i. m.*, 68.

15 FENYŐ D. György, *Hogyan olvasnak a fiatalok?*, Gyermeknevelés, 2015/1, 72.

Arató László fentebb idézett megállapításával cseng össze Manxhuka Afrodita észrevétele is, melyben a népszerű irodalom körébe tartozó művek esetében a klasszikusokhoz hasonló narratív struktúrákat és eszköztárat feltételez, különbséggént a szűkített kódot (egyszerűbb megformálást) jelöli meg. Mindebből a következő hipotézist fogalmazhatjuk meg: az általános iskola felsőbb és a középiskolák alsóbb évfolyamain az irodalomértéshez szükséges készségek és interpretációs eljárások megalapozásakor hatékonyabb munkát végezhetünk olyan szövegek feldolgozásával, melyek a klasszikus/kanonikus művekhez hasonló struktúrák szerint, de egyszerűbb nyelvi kóddal működnek, s melyek olvasásához a diákok eleve pozitívabb attitűddel fordulnak, ezáltal az élményszerű irodalomoktatás és olvasóvá nevelés célkitűzéseit a szövegértő és szövegelemző képesség kialakításának igényével párhuzamosan végezzük. A klasszikus művek, bár kétségtelenül hozzásegítenek a NAT-ból korábban idézett ismeretszerzési sémák (világ megismerése, ezáltal hatékonyabb önmegértés) feltárásához, megértésükhöz egy olyan kidolgozott nyelvi kód ismeretére, esztétikai ítézőképességre és sok esetben történeti és irodalmi háttértudásra van szükség, mellyel a diákok jelentős része nem vagy csak részben rendelkezik. A klasszikus művek esetében (az olvasásfelmérés alapján) felmerül az élményszerű olvasás kérdése is. Az irodalomoktatásban megmutatkozó élményszerűség fontosságáról számos szakember írt már, én egy kapcsolódó idézet beemelését tartom fontosnak Kerber Zoltán írásából:

„Ha a valódi cél a diákok olvasóvá nevelése, akkor mindenekelőtt élménnyé kell tenni számukra az irodalmat.”¹⁶

Bár az irodalmi szövegekkel való élményszerű tanórai találkozást a műalkotással több komponens (a tanár személye, a diákok belső motivációja, a tanulócsoporthoz való hozzáállása) együttesen eredményezi, meglátásom sze-

16 KERBER Zoltán, *A magyar nyelv és irodalom tantárgy helyzete az ezredfordulón*, ÚPSz, 2002/10, 45–61.

rint a műben rejlő élményszerűség önmagában is meghatározó tényező lehet. Az élményszerűség kritériumaihoz kapcsolódik a korábban megfogalmazott második kérdés, ami a jelentős művek élményközpontú oktatásban való eredményességére vonatkozik. Ennek megválaszolásához a korábbi reprezentatív olvasásvizsgálat eredményeire és gyakorló magyartanárok tapasztalataira tudunk támaszkodni. Először szintén Arató Lászlót idézem, mikor a kanonikus szövegek taníthatóságának kérdéséhez jutunk. *A tananyag-kiválasztás- és elrendezés néhány lehetséges modellje* című írásában felvázolja a nemzeti kánon és a diákok ahhoz fűződő attitűdjének ellentmondásait, bár itt az élményszerűség terminusát nem használja, helyette „a szövegekkel való személyes, elidőző találkozás”¹⁷ lehetőségeiről beszél.

„A magyar irodalomtanítás ma is a tananyag bűvöletében, a teljesség ígézetében él. Féltünk, hogy ha egy művet, egy szerzőt a közoktatásban nem tanítunk, akkor az kiesik a nemzeti kánonból, a közös műveltséganyagból.”¹⁸

Ahogy arra Gordon Győri János is rámutatott, a kötelező olvasmányok rendszere az 1970-es évek végén bekövetkezett irodalomtanítási paradigmaváltás eredménye.¹⁹ Ez a kánon a mai oktatásban (a megnövekedett tananyagmennyiség miatt) egyre kevésbé feldolgozható, ezért gyakori eljárás, hogy a magyartanárok szelektálnak, s csak bizonyos műveket tanítanak, ám Arató László meglátása szerint „a kánon spontán zsgorodása ellen tudatos redukcióval, a szűkebb kánonhoz való következetesebb ragaszkodással [...] lehet küzdeni”,²⁰ ez azonban tantervi szintű változtatásokat, újragondolt tantervi struktúrát igényel. A meglévő kanonizált szövegek megismertetéséhez való ragaszkodás Gombos

17 ARATÓ László, *A tananyag-kiválasztás és -elrendezés néhány lehetséges modellje = Irodalomtanítás a harmadik évezredben*, szerk. SÍPOS Lajos, FÜZFA Balázs, Bp., Krónika Nova, 2006, 113–123.

18 *Uo.*

19 GORDON GYŐRI János, *Kötelező, közös, kölcsönös olvasmány: Hagyomány és megújulás az iskolai olvasmányok kánonjában*, KéN, 2009/2, 29.

20 ARATÓ, *i. m.*, 113–123.

Péter szerint az élményszerűség felől az ismeretközvetítés felé való eltolódást mutatja:

„Azt jelzi, hogy fontosabbnak érezzük egy-egy konkrét mű ismeretét, mint azt, hogy tanítványaink olyan befogadók legyenek, akik akár kritikusan, de biztosan értőn és örömmel olvasnak. [...] Ami pedig ennek következtében elveszik, az élmény, [...] a felébresztett (ébren tartott) olvasási kedvnek köszönhetően önállóan elolvasott sok-sok regény. Vagyis az élmény helyét átvette az ismeret.”²¹

A kanonizált, régóta a középiskolai olvasmányok között szereplő művek kevésbé népszerűek voltak a tananyag nagy mennyisége és a szövegek nehezebb érthetősége mellett más okai is lehetnek. A diákoknak a különböző szövegekre való aktív odafigyelése, azok elolvasása ellen ható tényezőként említhetnénk azt is, hogy a kanonikus művek bemutatását, elemzését számos internetes portálon el lehet érni, a művek cselekményét összefoglaló könyvek és írások segítségével a tanulók könnyen megkerülhetik a szöveggel való munkát (megírhatják például a szöveg elolvasása nélkül a leggyakoribb beszámoló típust, az olvasónaplót).²² Míg a populáris alkotások feldolgozásához (mivel ezeket bemutató tankönyvek, tanári és tanulói segédletek nagy számban még nem íródtak) elengedhetetlen a tanulói aktivitás, a művek elolvasása. Megoldás lehetne még a klasszikus alkotások közös olvasása/együtt olvasása, ezt azonban a megnövekedett tananyagmennyiség és annak teljesítési kényszere gátolhatja. Felmerülhet a kérdés, hogy a diákok által szívesen olvasott alkotások kötelező olvasmánnyá emelése nem ront-e azok népszerűségén. Nem válik-e a populáris mű is az erőltetett olvastatás áldozatává? Az erre a kérdésre adható válaszok is meghaladják írásom kereteit, meglátásom szerint a populáris regiszter alkotásainak tanítását annak folyton megújuló szövegvilága, az olvastatott művek

21 GOMBOS Péter, *Olvasóvá nevelés...*, i. m., 35.

22 FENYŐ D. György, *Röpirat az olvasónapló ellen = Kiből lesz az olvasó?: Ötletek, módszerek szülőknél, pedagógusoknak*, szerk. Uő., Bp., Animus, 2006, 59–67.

igény szerinti változtathatósága, leváltása, popkulturális és mediális beágyazottsága megóvhatja az érdektelenségtől.

A rekanonizációs törekvéseket, valamint a magas és populáris irodalom értékalapú szembeállításának feloldását a posztmodern irodalomértés, a posztmodern szövegek működése felől is vizsgálhatjuk. A posztmodernben ugyanis – ahogy arra Németh Zoltán is rámutat *A posztmodern irodalom hármass stratégijája* című könyvében – az említett bináris oppozíció nem értelmezhető, az intertextualitás jegyeit és a különböző narratív struktúrák keveredését mutató írásokban a két fogalom közötti határok elmosódnak:

„... a posztmodern művész sokkal inkább szövegkompilátor, szövegek összeszerkesztője. Leszámol az eredetiség és újítás avantgarde és neoavantgarde igényével, mert a hagyománnyal való szembenézés és dialógus híveként jelenik meg. S leszámol a kései modernség azon ideáljával is, amely szerint az értékes irodalom ún. magas műfajok területe, s az értékes irodalmi szöveg csupán a beavatottak számára érthető méltóságteljes üzenet: a posztmodern szerzők műveiben keverednek a populáris és elit irodalom kódjai.”²³

Németh a posztmodern szövegek kapcsán említést tesz többek között a lineáris olvasás feladásáról, élmény és esztétikai tapasztalat átértékeléséről, s bár a posztmodern alkotások (éppen idézett sajátosságaik révén) még nehezebben értelmezhetők (ezáltal tananyagba illesztésük még nagyobb tanári felkészültséget, biztos szaktudást igényel és feltételez), beemelésük a diskurzusba újabb szemponttal járul hozzá magas- és populáris irodalom szembeállításának feloldásához. A fenti idézetből külön kiemelném a szerzőnek a magas műfajokkal összefüggésben bevezetett fogalmát, melyben az értékes irodalmi szövega beavatottak számára érthető méltóságteljes üzenetként fogalmazódik meg, s bár ez értékkelő gesztust hordoz, jól összegezi a kanonikus irodalommal kapcsolatban

23 NÉMETH Zoltán, *A posztmodern magyar irodalom hármass stratégijája*, Pozsony, Kalligram, 2012, 12.

korábban megállapított sajátosságokat. *Méltóságteljes*, azaz értékkel felruházott, tekintélyes, normatív, a *beavatottak számára érthető*, tehát a kidolgozott nyelvi kód ismeretének hiányában a szöveg üzenete csak töredékesen érthető meg, s végül értékes, vagyis az olyan művek, melyek kívül esnek a magas műfajok körén, nem tekinthetők értékesnek. Ezek a sajátosságok kizárják az olvasásértésből a befogadók jelentős részét, megfosztva őket az élményszerű olvasás lehetőségétől.

Összegzés

Fontosnak vélem azt, hogy az olvasóvá nevelésre, az irodalmi műveltség élményszerű közvetítésére nevelési célkitűzéseiben nagy hangsúlyt fektető Nemzeti alaptanterv a Magyar nyelv és irodalom műveltségi területre vonatkozóan a klasszikus, jelentős művek mellett az általános és középiskolás diákok körében népszerűbb kortárs ifjúsági regények olvastatására is fogalmazzon meg ajánlásokat. A saját bevallásuk alapján szabadidejükben nem olvasó középiskolás diákok nagy száma és a népszerűségüket tendenciózusan elvesztő kötelező olvasmányok időszerűvé teszik az iskolai irodalmi korpusz újragondolását, a meglévő kánon redukcióját, dúsítását népszerű, a diákok által szívesen olvasott könyvekkel. Populáris és klasszikus irodalom értékalapú szembeállítását részlegesen feladva a szövegeket befogadó és mű relációján keresztül minősíthetjük, s az esztétikai érték mellett egyéb nézőpontok figyelembevételével dönthetünk bizonyos művek tanításban, olvasóvá nevelésben betöltött szerepéről.

Absztrakt

Olvasóvá nevelés és a populáris irodalom – Eltérő irodalmi regiszterek szerepe a tanításban a Nemzeti alaptanterv tükrében

Az elmúlt évtized olvasási szokásokat és a diákok olvasáshoz fűződő attitűdjeit vizsgáló felmérések rámutattak arra, hogy az olvasás folyamatosan veszít népszerűségéből az elektronikai eszközök nyújtotta kikapcsolódási lehetőségekkel szemben. Ennek mérséklése, az olvasóvá nevelés a családon belüli szocializációs szintér után legjelentősebb mértékben az iskola világába tevődik át. Az iskolában zajló oktató-nevelő folyamatban az irodalom szaktárgy tanítását azonban nagymértékben a kronologikus elrendezettség mentén haladó, irodalomtörténeti beágyazottságú, ezáltal elsődlegesen a kanonikus, klasszikus szövegek feldolgozását fókuszba helyező modell határozza meg, háttérbe szorítva az olvasóvá nevelés és élményszerű irodalomoktatás célkitűzéseit szem előtt tartó, a populáris irodalom szövegeit is a tananyagba beemelő tanítási gyakorlatot.

Tanulmányom célja az, hogy irodalom és nevelés közös horizontjában vázolja fel azokat a paradigmaváltó törekvéseket, melyek egy hatékonyabb, a követelmények helyett a tanulót előtérbe helyező, befogadás- és olvasásközpontú, a mai elvárásoknak és igényeknek jobban megfelelő magyartanítást eredményezhetnek, szemben a kánon által meghatározott tradicionális irodalomoktatással. Ennek hívószavai lehetnek a kánon, kanonizáció, populáris regiszter, trend.

Tanulmányomat a következő kérdések és az ezekre adható válaszlehetőségek motiválták: hogyan, és miért alakult ki a kötelező olvasmányok mai formában ismert, szigorúan kanonizált rendszere? Hogyan hat ez a tanulók olvasásértésére, és milyen alternatívák kínálhatók fel e rendszer helyett? Milyen mértékben dúsítható fel az irodalomtanítás kanonizált korpusza a populáris regiszter felől érkező művekkel? Milyen hosszútávú hatásokat eredményezhet egy ilyen szemléletváltás az oktatásban?

Tanulmányomban a populáris irodalom és kanonizált irodalom oktatásbeli szerepét a köznevelést elveiben meghatározó dokumentummal (Nemzeti alaptanterv) összefüggésben értelmezem.

Kulcsszavak: #kanonizáció #populáris irodalom #közoktatás

Abstract

Encouraging a reading-centered attitude through popular literature – The role of different literary registers in teaching in light of the National Core Curriculum

Research carried out in the last ten years on reading habits and attitudes of students reveal that reading is continuously losing its popularity in face of entertainment provided by electronic devices. The battle to reduce the degree of this phenomenon, or, in other words, promoting reading outside the classroom as a meaningful and enjoyable activity, besides the socializing scene of the family, is fought increasingly on school grounds. Currently, the teaching of literature as a subject in the school setting is determined by a model that focuses primarily on working with classical canonical works of art in strict chronological order, with an emphasis on the particular literary historical background of a given literary work of art. This present approach, however, inhibits the teaching practice aiming at incorporating popular literary texts into the curriculum, encouraging the development lifelong reading habits and turning the teaching and learning of literature into an enjoyable experience. The aim of this research is to outline, with regard to both literature and education, those attempts at a paradigm shift that may bring about a more effective approach to the teaching of literature, shifting focus from requirement levels to the students and their ability to access literary works of art and encourage reading, as opposed to the canon-based traditional approach to teaching literature. Some of its key terms can be canon, canonization, popular register and trend. This research was inspired by the following questions and the possible answers to them: How and why has the strict canonical system of compulsory reading materials evolved into what is known today? How does it affect the reading comprehension skills of students and what alternative ways may be offered to replace this canonical system? To what degree can the canonical body used in teaching literature be infused with literary works of art of more popular registers? What long-term effects can this paradigm shift cause in the process of education? This research places the role of popular and canonized literature in teaching in the context of the document outlining the principles of public education (National Core Curriculum).

Keywords: #canonization #popular literature #public education

PALLOS Zsuzsanna

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

e-mail: pallos.zsuzsanna@oh.gov.hu

Könyves kapcsolatok a középkori Magyarország írott forrásaiban¹

„A szellemi érintkezésnek, kicserélődésnek a személyi kapcsolatokon, utazásokon, barátkozáson kívül másik eszköze a könyv.”²

Bevezetés

A kezdő idézet szellemében e tanulmány célja, hogy a középkori, írott forrásaink alapján bemutassam az ország külföldi és hazai könyves kapcsolatainak jellegét. Ehhez elsősorban az egyházi élet, különösen a szerzetesrendi, továbbá a korabeli egyetemi tanulmányok során készült kölcsönzési feljegyzéseket, leltárakat, végrendeleteket, levelezéseket, legendákat vizsgáltam.

I. Szent István király (1000–1038) II. Törvénye első pontjában (*A király adományáról az egyháznak*, 1030–1038) elrendeli, hogy „Ruhákról és oltárterítőkről a király gondoskodjék, papról és könyvekről a püspök.”³ Egy nagyobb Árpád-kori templomban a liturgia végzéséhez szükséges volt egy szakramentárium, egy rituale, egy graduále, egy

1 A tanulmány „A tudomány ekként rajzolja világát” – Irodalom, nevelés és történelem metszetei II. című tudományos tanácskozáson megtartott előadás alapján készült. Elhangzott: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1087 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40., 2019. május 6–7. A tanulmány szaklektora: Prof. Dr. Madas Edit. A tanulmány szerkesztője: Szabó P. Katalin.

2 KÜHÁR Flóris, *Szent Mór lelkivilága* = Szent Mór Emlékkönyv, szerk. VARGHA Damján, Pécs, Pécsi Egyházmegye, 1936, 50.

3 ZÁVODSZKY Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*, (Függelék: A törvények szövege), Bp., Szent István Társulat, 1904, 45.

evangéliumos könyv, egy psalterium és egy liber responsalis.⁴ A törvényi kereteket követően a zsinati határozatok is fokozták a könyvek iránti igényt. Az első esztergomi zsinat (1105–1106) 66. cikkelye elrendelte, hogy minden esperesnek rendelkeznie kell „breviarium canonum”-mal, viszont az előírás nem tért ki arra, hogy melyik kánonjogi gyűjteményt is tartja alkalmazandónak.⁵ A pappá szentelés után a főesperesek igazolást (litterae formatae) állítottak ki arról, hogy a frissen felszentelt bemutatta misekönyvét és breviáriumát.⁶ A IV. lateráni zsinat (1215) azt írta elő, hogy az érseki iskolákban kötelező a teológia oktatása *Petrus Comestor Historia Scholastica* című kézikönyve alapján.⁷ A budai zsinat (1279) határozatai között megtalálhatók a kötelező olvasnivalók, amely könyvek tartalmát a papnak ismernie kellett. A házassági ügyekben bíráskodó főespereseknek pedig tisztában kellett lenniük az egyházjoggal.⁸

1038 előtt ilyen jellegű könyvek nem álltak rendelkezésre az ország területén, ezért külföldről kellett beszerezni azokat. Természetesen adódott a lehetőség, hogy elsősorban Gizella királyné szülőföldjéről, Bajorországból, a kíséretében érkező térítő papok hozzák magukkal könyveiket. Török József egyháztörténész professzor megállapítása alapján Sankt-Gallen, Salzburg-Passau, Mainz-Magdeburg, Regensburg liturgikus hatásával kell számolni a magyar keresztény egyház megszületésekor.⁹ A könyveiket magukkal hozó, távoli országokból hazánkba

4 MADAS Edit-MONOK István: *A könyvkultúra Magyarországon: A kezdetektől 1800-ig*. Bp., Balassi kiadó, 2003, 33.

5 SZUROMI SZABOLCS ANZELM, *Esztergomi zsinatok és kánongyűjtemények a XII. századi Magyarországon*, Iustum Aequum Salutare: Jogtudományi folyóirat, (PPKE Jog- és Államtudományi Kar), Bp., Szent István Társulat, II, 2006/1–2, 191.

6 KÖRMENDY Kinga: *Litterátusok, magiszterek, doktorok az esztergomi káptalanban* = Művelődéstörténeti Tanulmányok a Magyar Középkorról, szerk. FÜGEDI Erik, Bp., Gondolat, 1986, 193.

7 KÖRMENDY, *i. m.*, 183.

8 SZUROMI Szabolcs Anzelm, *Az első három esztergomi zsinat és a magyarországi egyházfejlődés a 12. században* = Tanulmányok a Magyarországi Egyházjog Középkori Történetéről: Kéziratos kódexek, zsinatok, középkori műfajok, szerk. ERDŐ Péter, Bp., Szent Péter Társulat, 2002, 113–114. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III. Studia 3. Moderatur Petrus ERDŐ)

9 TÖRÖK József, *A katolikus egyház és liturgia Magyarországon: A kezdetektől a 19.*

érkező papok, szerzetesek megpihentek és eltöltötték pár napot, akár több hónapot is egy-egy hazai kolostorban vagy egyházi intézményben, ahol együtt ékeztek és imádkoztak a befogadókkal. Erre a feltételezésre jó alapot szolgáltat Arnoldus bajor szerzetes példája, aki 1028 környékén érkezett Regensburgból Esztergomba Anasztáz érsekhez, aki szívés fogadtatásban részesítette a fennmaradt iratok¹⁰ szerint. Esztergomi tartózkodása alatt Szent Emmerám tiszteletére antifónákat szerzett a megfelelő feleletekkel, hogy a régi szöveget ezekkel helyettesítse.¹¹ Szent Emmerám tiszteletének hagyományát a Gizella királynéval együtt Regensburgból érkező egyháziak hozták magukkal, és honosították meg Magyarországon.¹² Az érsek az általa szerzett verseket a helyi szerzetesekkel és a papokkal megtaníttatta, majd a templomban Szent Emmerám napján a szerző Arnoldusszal együtt elénekelték.¹³ A magyarországi egyházi gyakorlat kifejlesztéséhez és fenntartásához szükség volt hazánkba érkező, kódexmásolás tevékenységében jártas egyházi emberekre is. A korabeli kapcsolatok kialakulásának egy természetes módja volt, hogy ezek a képzett emberek átadták ismereteiket a fokozatosan kinevelődő hazai papság számára. 1006-ban, pl. Radlát, Szent Adalbert tanítványát látogatta meg István király udvarában a szent egy másik tanítványa és egyben életrajzírója, Querfurti Brúnó, azaz szerzetesi nevén Bonifác, hogy művét Radla segítségével javítsa és kiegészítse.¹⁴ Szent

század végéig, Bp., Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2000 (A magyar műveltség 1100 éve), 23.

10 KNAUZ, Joannis Simor, Ferdinandus, *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, Strigonii, Horák, 1874, 1, 42.

11 Joannis SIMOR, Ferdinandus KNAUZ, *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, Strigonii, Horák, 1874, 1, 42. (VESZPRÉMY László hivatkozik a forrásra az *Anasztázius esztergomi érsek műveltségéről* írt cikkében. Magyar Könyvszemle, 1985, 101, 137. – 5. hivatkozás.)

12 TÖRÖK, *i. m.*, 14.

13 Joannis SIMOR, Ferdinandus KNAUZ, *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, Strigonii, Horák, 1874, 1, 42. (Lásd még a 8. hivatkozást.)

14 BRUNO QUERFURTENSIS, *Vita S. Adalberti Episcopi*, PERTZ, Georg Heinrich, *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum*, Stuttgart u.a. 1841, Tomus VI. 579. Monumenta Germaniae Historica – Die digitalen Monumenta (dMGH) -https://www.dmgH.de/mgh_ss_4/index.htm#page/578/mode/1up – Utolsó letöltés: 2020. május 31. (A forrás

Adalbert, Prága második püspöke többször is megfordult Géza fejedelem udvarában és István király lelki vezetője lett a király legendája szerint.¹⁵ Mivel fiataalkori társával, Radla szerzetessel együtt, a mainzi érsekséghez tartozó Magdeburg székesegyházának iskolájában tanultak, hazánkba is a mainzi érsekség liturgikus szokásrendjét közvetítették.¹⁶ Szent Gellért püspök nagy legendája elbeszéli, hogy fiatal szerzetesként Gellértet és egy társát Sirdianust, kolostoruk (Szent György kolostor, Velence) a bolognai egyetemre küldte tanulni, és mikor *öt év múltával visszahívták őket, magukkal hozták könyveiket is*.¹⁷ Rasina apát tanácsára és annak társaságában Gellért, könyveiket Zárában szamarakra rakva, Magyarország felé indult.¹⁸ Magyarországra megérkezve (1020 táján), néhány év udvari tartózkodás után, Gellért 1023-ban¹⁹ elhagyta a királyi udvart és a Bakony rengetegében remeteként továbbra is „könyveket szerzett, amelyeket saját kezével írt meg”.²⁰ *Deliberatio* című művét a tudós Isingrimusnak írta,²¹ aki Jean Mabillon megállapítása szerint a salzburgi Szent Péter monostor szerzetese lehetett, majd 1074-től már admonti apát.²² A mennyei örökségről szóló „könyvecskéjét”²³ András

saját kutatásom eredménye. – A szerző.)

15 *Szent István király Nagy legendája (1080 körül)* = Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez: Középkor (1000–1530), szerk. TARNAI Andor, MADAS Edit. Bp., Tankönyvkiadó, 1992, 33.

16 TÖRÖK József, LEGEZA László, SZACSVAY Péter, *Bencések*, Bp., Mikes kiadó, 1996, 15.

17 *Szent Gellért püspök Nagy legendája (14. század)* (ford. JELENITS István) = *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez: Középkor (1000–1530)*, Bp., Tankönyvkiadó, 1992, 65.

18 Uo., 66.

19 KÜHÁR Flóris, *Szent Gellért Bakonybélben*, Pannonhalmi Szemle, 1927, 305.

20 TÖRÖK József, LEGEZA László, SZACSVAY Péter, *Bencések*, Bp., Mikes kiadó, 1996, 68.

21 *Szent Gellért: Deliberatio Gerardi Moresanae Aecclesiae Episcopi Supra Hymnum Trium Puerorum*, kiad. és ford. KARÁCSONYI Béla és SZEGFŰ László, Szeged, Scriptum kiadó, 1999. 3.

22 *Szent Gellért: Deliberatio Gerardi Moresanae Aecclesiae Episcopi Supra Hymnum Trium Puerorum*, kiad. és ford. KARÁCSONYI Béla és SZEGFŰ László, Szeged, Scriptum kiadó, 1999. X.

23 *Deliberatio*, 569.

testvér számára jegyezte le, aki valószínűleg Zoerard-András nevű szent életű remete lehetett.²⁴ Ezt a könyvet azonban a verduni Szt. Vannesből származó Ricardus apát magával vitte.²⁵ A bakonybéli remeteségből hívta meg Gellértet Szent István a Csanádi egyházmegye élére, a legenda elbeszéli, hogy Gellért püspöki székhelyén iskolát szervezett, ahol a növendékek számának fokozatos gyarapodása miatt egyre több tanárra lett szükség. Mór barátot ezért Fehérvárra küldte, aki az ottani iskola helyettes magiszterét Henriket kérte meg, hogy jöjjön el vele Gellért püspök iskolájába tanítani. Henrik elfogadva a megbízást, könyveivel útnak indult, majd a püspök a diákok lektorává tette.²⁶

Francia kapcsolatok

A pécsi egyházmegye első püspöke, Bonipert 1020 körül a franciákhoz, pontosabban Fulberthez, Chartres püspökéhez küldte el francia származású papját Hilduint, hogy egy Priscianus által szerkesztett latin nyelvkönyvet kérjen a pécsi iskola számára. A francia püspök szívesen teljesítette ezt a kérést, amelyet a következő levélrészlet is tanúsít:

„Azt jelentette pedig nekünk fiunk, a Te híved, Hilduin, irántunk való szereteted jeleinek hűségese közvetítője, hogy szeretnél egyet Priscianusainkból: ezt szívesen küldjük el általa. Bármit kívánj is a miénkből, a legboldogabban fogjuk, ha lehetséges, elküldeni [...]”²⁷

Részben diplomáciai okok miatt írt Szent László király 1091-ben levelet Montecassino apátjának,²⁸ amelyben Szent Benedek ereklyéi közül

24 Deliberatio, 571. és XI.

25 Deliberatio, 661. és XI.

26 TÖRÖK József, LEGEZA László, SZACSVAY Péter, *Bencések*, Bp., Mikes kiadó, 1996, 71.

27 KRISTÓ Gyula, *Az államalapítás korának írott forrásai*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1999, 103–104. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.)

28 BAUMGARTEN F., *A Saint Gilles-i apátság összeköttetései Magyarországgal*, Századok, 1906, 403–406.

kért egyet az általa alapított somogyvári Szent Egyed apátság számára, felajánlva egyúttal a clunyi irányzathoz sajátos jogi státusszal csatlakozó provençe-i Saint Gilles-monostornak a somogyvári földvárat és egy megfelelő földbirtokot. Odilo Saint-Gilles-i apát²⁹ személyesen jött el az alapításra.³⁰ Az ideérkező francia bencések szintén az anyamonostorból hozták magukkal könyveiket. A közösség sokáig hatékonyan támogatta az I. András király korában (1046–1060) felerősödő francia–magyar kapcsolatokat. A diplomáciai és tudományos érintkezés szorosabbá válásában jelentős szerepet játszhatott a király feleségének személye is, akinek egyik lánytestvére a francia király felesége volt, így általa (a Vataféle pogány lázadás leverése után) a legyilkolt papok pótlására francia papokat hívtak az országba. Francia, pontosabban clunyi kapcsolatokra utal Szentgyörgyi Rudolf megfigyelése szerint³¹ a Tihanyi Alapítólevél hátoldalán olvasható függelék is, ami néhány évvel az alapítólevél elkészülte után (1055–1060 körül) íródott. A szöveg tartalmazza a templomi szolgálat ellátásához szükséges felszerelések leltárát, köztük egy könyvjegyzéket is. Említ két misekönyvet, egy éjszakai zsolozsmázáshoz való könyvet és két énekeskönyvet (*Duo missales. Unum nocturnale. Duo gradualia*). Ez a leltár és a benne rögzített tételek a clunyi életforma szerint élő szerzetesekre jellemzőek, és a benne szereplő tárgyakat is valószínűleg a tihanyi kolostorba francia földről érkező, a clunyi életforma szerint élő szerzetesek hozhatták magukkal.³² Ezt a feltételezést erősíti az is, hogy (Szűz Mária mellett) a tihanyi apátság védőszentjéül választott szent – a magyar kultúrkörben alig ismert Szent Ányos (Sanctus Anianus) –, a francia uralkodók védőszentje volt. Melich János szerint már a Tihanyi Alapítólevél bevezető és záró latin szövegrészét megfogalmazó Miklós püspök is francia eredetű műveltségről, a szövege pedig a franciaországi latin írásbeliség erőteljes magyarországi hatásáról tanús-

29 Pannonhalmi Főapátság – Paradisum Plantavit. Somogyvár 1091–1543. Elérhető: <https://paradisum.osb.hu/a44.htm> (Utolsó letöltés: 2020. február 26.)

30 TÖRÖK József, LEGEZA László, SZACSVAY Péter, *Bencések*, Bp., Mikes kiadó, 1996, 25.

31 SZENTGYÖRGYI Rudolf, *A tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. Bp., ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 46.

32 SZENTGYÖRGYI, *uo.*, 48.

codik. A korabeli liturgikus magyar könyvekkel kapcsolatban szintén megfigyelhető a francia példakövetés.³³

Akad példa egy kolostor és külföldi anyaszervezete közti könyves kapcsolatra is. 1234-ben András testvért, a váradhegyfoki premontrei Szent István egyház kanonokát Prémontrébe küldték, hogy a váradi premontrei rend számára mintakódexeket másoltasson. Visszatérve a magával hozott lecionárium, antifónás könyv és graduále, hangjegyes misekönyv, collectaneum, martirologium, kalendárium és consuetudinarius már biztosította, hogy kolostorának szerzetesei az anyarendjének megfelelő liturgikus szövegeket, imákat olvashassák, mondhassák, énekelhessék.³⁴ Ritkasága miatt különösen értékes Pontigny kolostorának az a 13. századi könyvjegyzéke, (*Annotatio librum Pontiniacensium*), amelyben nyolc kódex mellé feljegyezték, hogy „in Ungaria”. A jegyzék a Montpellier egyetem (La Faculté de Médecine Montpellier-Nîmes, 2 Rue de l'École de Médecine, 34090 Montpellier, France) könyvtárának egy XII. századi kódexében, a *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements (1849)* első kötetében olvasható.³⁵ A jegyzékből ugyan nem derül ki, hogy melyik magyarországi kolostorba kerültek a kódexek, de nagyon valószínű, hogy az 1179-ben III. Béla király, a ciszterci rend támogatója által alapított egresi ciszterci apátságba (Csanádmegye), ugyanis a kolostor első szerzetesei Pontigny

33 MELICH János, *Latin betűs helyesírásunk eredete*, Értekezések a Nyelv- és a Széptudományi Osztály köréből, 1934, 4. sz., 43.

34 „frater Andreas canonicus Sancti Stephani Waradiensis in Hungaria anno gratie M^oCC^oXXXIII secum tulit ad ecclesiam suam pro habenda uniformitate ecclesiae Praemonstratensis lectionarium integrum antiphonarium, graduate, missale, cum nota, collectaneum, martirologium, Kalendarium, librum consuetudinum” – JAKÓ Zsigmond, *Erdélyi Okmánytár I. (1023–1300)*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1997, (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II, Forráskiadványok 26) 180. (176. szám)

35 *Appendice au catalogue des manuscrits de la bibliothèque de l'école de médecine de montpellier. Annotatio librorum pontiniacensium. De libris sancti augustini episcopi. Catalogue général des Manuscrits des bibliothèques publiques des départements Publie sous les auspices du ministre de l'instructionpublique. Tome premier. Paris, Imprimerie nationale, 1849, Elérhető: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k56106261/f717.image.texteImage> (Utolsó letöltés: 2020. május 1.)*

apátságából érkeztek hazánkba.³⁶ Kutatásom során találtam meg azt az eddig még nem feltárt adatot, mely a Sotheby 1959. évi árverési ajánlatában³⁷ szerepel. A tétel egy 1250–1270 között élt, ismeretlen mester által gótikus stílusban készített zsolnárkönyvre vonatkozik, melyet III. Vencel (1301–1305 között Magyarország királya) szerzett meg, korábbi tulajdonosa nem került megnevezésre.³⁸ III. Vencel, gyakran *Cseh Vencel*, magyar uralkodói néven: *László*, (Prága, 1289. október 6. – Alamóc, 1306. augusztus 4.) Přemysl-házi cseh és lengyel királyi herceg, II. Vencel cseh király és Habsburg Juta cseh királyné fia. II. Vencel leányágon Árpád-házi leszármazott, IV. Béla dédunokája, míg fia, III. Vencel az utolsó Árpád-házi király leányának Erzsébet hercegnőnek a jegyese volt, az eljegyzést azonban nem követte esküvő.³⁹ III. András váratlan halála után (1301) többen bejelentették igényüket a magyar trónra. Károly Róbert élvezte a Szentszék támogatását és III. András halálakor már trónkövetelőként Magyarországon tartózkodott, a magyar urak azonban tartottak a pápai befolyás erősödésétől, és 1301 májusában a budai királyválasztó országgyűlésen III. Vencelt választották királynak, 1301. augusztus 27-én Székesfehérvárott János kalocsai érsek a Szent Koronával királlyá koronázta Vencelt, aki magyar királyként – az országban akkor népszerű – László nevet vette fel, de 1305-ben

36 LOVASS Gyula, *Egy középkori francia kolostor könyvei Magyarországon*, Egyetemes Philológiai Közlemény, 1938, 224–226

37 „A Psalter written and illuminated in Paris in the 13th century, which belonged to two medieval kings of Hungary” = *Forthcoming Sales*, *The Burlington Magazine*, 101 (1959), 680. sz., 417. (Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/872795>) (Utolsó letöltés: 2018. december 6.)

38 Wenceslaus Psalter. The J. Paul Getty Museum. Elérhető: <http://www.getty.edu/art/collection/objects/1383/unknown-maker-wenceslaus-psalter-french-about-1250-1260/> (Utolsó letöltés: 2020. február 05.); The Dyson Perrins Collection: Part II. Catalogue of forty-six Western and Oriental illuminated manuscripts (catalogue for an auction conducted by Sotheby & co., London, 1 December 1959. Auction date: 1959.12.01.) www.robinhalwas.com/002812-dyson-perrins.com. (Utolsó letöltés: 2020. február 13.)

39 KRISTÓ Gyula–BARTA János–GERGELY Jenő, *Magyarország története: Előidőktől 2000-ig*. Bp., Pannonica Kiadó, 2002, 118–119.; BERTÉNYI Iván, *Magyarország az Anjouk korában*, Bp., Gondolat, 1987, 35–38.

végül lemondott magyar királyi címéről.⁴⁰ A Vencel *Pszaltérium* több mint 130 narratív jelenetet mutat be az Ó- és az Újszövetségből nyolc illuminált kezdőbetűvel, nagy mennyiségű aranylevélkével és gazdag pigment használattal. Az illuminálás stílusa, finoman rajzolt alakjai és az uralkodó vörös, kék és arany színpalettája jellemző az 1250-es évek párizsi gótikájára. Az oldalak elrendezése – az egyes versek elején festett kezdőbetűk és az egyes költői sorok végén lévő dekoratív sorvégek – szintén jellemző erre az időszakra.⁴¹ A zsoltárkönyv 1342–1382 között I. (Anjou) Nagy Lajos birtokában volt, további sorsa pedig a kódexben látható bejegyzések alapján követhető.⁴² Az előzőkoldalon egy bejegyzés utal arra, hogy a 15. század végén egy Wilhelm van der Meersch nevű belga úrhoz került, majd az előzőkoldal verzóján egy brit férfi, John Vernon (Bond Street) bejegyzése szerepel a 19. század közepéről. Az oldalon egy újabb brit férfi (John Phillips Esq.) (1836) neve is szerepel. Egy részben kivakart bejegyzésből továbbá tudható, hogy 1906 áprilisában J. Leighton vásárolta meg. 1906–1959-ig a Charles Williams Dyson Perrins gyűjteménybe tartozott, ahonnan 1959. december 1-jén, a már említett Sotheby aukción vette meg Hans P. Kraus 26.000 £ értékben.⁴³ Kraus eladta Otto Schäfernek 1970-ben, aki továbbadta Dr. Peter és Irene Ludwignak 1978-ban, végül tőlük került a J. Paul Getty Múzeumba, 1983-ban.⁴⁴

Francia, pontosabban 14. századi párizsi munka az a kódex is, amelyet az első lap felső szélén olvasható könyvbejegyzés („Ad leweld pertinēt”) tanúsága szerint a karthauzi rendnek a Nagy Lajos király által alapított lövöldi kolostorában használtak. A kötet Aquinoi Szent Tamás *Secunda*

40 *Magyarország történeti kronológiája I. A Kezdetektől 1526-ig*, főszerk. Benda Kálmán Bp., Akadémiai kiadó, 1981., 188.

41 Wenceslaus Psalter. The J. Paul Getty Museum. <http://www.getty.edu/art/collection/objects/1383/unknown-maker-wenceslaus-psalter-french-about-1250-1260/> (Utolsó letöltés: 2020. február 05.)

42 Uo.

43 H. P. KRAUS., *Die Saga von den kostbaren Büchern*, Zürich, SV International / Schweizer Verlagshaus, 1982, 323.

44 Wenceslaus Psalter. The J. Paul Getty Museum. <http://www.getty.edu/art/collection/objects/1383/unknown-maker-wenceslaus-psalter-french-about-1250-1260/> (Utolsó letöltés: 2020. február 05.)

secundae című művét tartalmazza (Bécs, Nemzeti Könyvtár Cod. 12989).⁴⁵ Az avignoni pápákkal szintén kimutatható korabeli magyar kapcsolat, mert 1339-ben, például Piacenzai Jakab csanádi, majd zágrábi püspök részére készült Avignonban egy pontifikále (Zágráb, Püspöki Könyvtár, MR163).⁴⁶ Ezen kívül fennmaradt egy pápai levél is (1359. január 31.), amelyben VI. Ince pápa kiközösítéssel sújtja mindazokat, akik penitenciáriusát,⁴⁷ Magyarországi Domonkos ágostonrendi szerzetest és kíséretét kifosztották, breviáriumát és egyéb könyveit elvették.⁴⁸

Kapcsolatok más nemzetekkel

A francia eredetű adatok mellett több nemzetközi példa utal könyves kapcsolatra. Pontos adatok hiányában csupán az ismert, hogy 1091 körül (Kniewald Károly szerint 1094-ben) I. László király megalapította a zágrábi püspökséget. Az alapításnál az uralkodón kívül személyesen is jelen voltak: Acha esztergomi, Fábíán bácsi érsek, Kozma veszprémi püspök és további egyházi és világi előkelőségek. A szláv lakosság eredményes térítése érdekében egy szláv nyelveket ismerő papot, a cseh származású Duh-ot tették meg püspöknek.⁴⁹ Az ezredforduló környékén az újonnan alapított püspökségek a liturgiájukat és szerkönyveiket érseki egy-

45 BERKOVITS Ilona, *Magyar vonatkozású XIV. századi kéziratok a bécsi Nemzeti Könyvtárban* = Magyar Könyvszemle, 1943, 68.

46 RADO Polycarpus, *Index Codicum Manuscriptorum Liturgicorum Regni Hungariae* = A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola évkönyve az 1940/1941-I tanévre, 1941, 196, 272. sz.

47 Penitenciárius kanonok: a bíbornoki testület tagja, felhatalmazással rendelkezik arra, hogy a szentségi fórumon elengedje a hivatalosan még ki nem nyilvánított és a Szentszéknek fenn nem tartott gyógyító büntetéseket, azaz a pápa nevében bocsánatot adjon. A gyógyító büntetések három fajtája: kiközösítés, egyházi tilalom, felfüggesztés, ERDŐ Péter (2003): *penitenciárius kanonok* = DIÓS István, VICZIÁN János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon (11. kötet), Bp., Szent István Társulat, 2004, 814.; Erdő Péter (1991): *gyógyító büntetés* = DIÓS István, VICZIÁN János (szerk.), Magyar Katolikus Lexikon (4. kötet), Bp., Szent István Társulat, 1998, 15.

48 IVÁNYI Béla, *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon (1331–1600)*. Bp., 1927, 15.

49 KOSZTA László, *Fejezetek a korai magyar egyházszervezet történetéből: Doktori disszertáció (MTA doktora)* Szeged, 2012, 295.

házuiktól vették át. Zágráb felett Esztergom érseki központja gyakorolt ellenőrzést.⁵⁰ Földváry Miklós István szerint hihetőnek látszik Kniewald Károly elképzelése, miszerint már működő magyar egyházi központok adományozták a zágrábi triaszt (*Esztergomi benedikcionále, Hartvik-agenda, Szent Margit szakramentárium*) a zágrábi püspököknek.⁵¹ A kutató szerint a legkézenfekvőbb adományozó a fölérendelt érsekség, Esztergom volt, az adományozás tárgyai pedig, vagy a katedrális és vonzásköre által használt könyvek, vagy azokról külön erre a célra készült másolatok lehetnek.⁵² Zágrábba azonban nem rögtön az alapításkor, hanem inkább a 12. század elején kerültek. A zágrábi püspökség első könyvei nem feltétlenül azonosak a ma ismertekkel, valószínűbb, hogy fölszerelésük fokozatosan történt.⁵³ Földváry Miklós István következtetései szerint az *Esztergomi benedikcionále* és a *Hartvik-agenda* részei voltak egy teljesebb esztergomi őspontifikálénak, amely a 11. századi Esztergomból került Zágrábba.⁵⁴

A szerzetesrendek közti élénk kapcsolattartásra utalnak azok a magyar és német nyelvű glosszák is, amelyek az 1420-as évek végén alapított rannai pálos kolostor (Alsó-Ausztria) kódexeiben olvashatók. Ranna már akkor is osztrák kolostor volt, amit a magyar pálosok rendszeresen látogattak, sőt a bejegyzések szerint ez fordítva is igaz volt. Egy rannai novícius például 1447-ben a Buda melletti Szent Lőrinc kolostorban tette le fogadalmát.⁵⁵ A karthauzi rend krakkói ága pedig egy könyvet adományozott a felvidéki lechnici kolostoruknak 1428 előtt, amiről egy possessorbejegyzés tanúskodik.⁵⁶

50 KNIEWALD Károly, *Hartwick győri püspök Agenda Pontificalis-a* = Magyar Könyvszemle, 1941/1, 11.

51 FÖLDVÁRY Miklós István, *Egy úzus születése: A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században I*, Bp., Argumentum kiadó-ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoport, 2017, 75. (Műhelytanulmányok 4.)

52 *Uo.*, 75.

53 *Uo.*, 77.

54 *Uo.*, 98.

55 SARBÁK Gábor, *A Gyöngyösi-féle pálos konstitúciók a javak használatáról = Memoria Tradere: Tanulmányok és írások Török József 60. születésnapjára.* (szerk. FÜZES Ádám, LEGEZA László) Bp., Mikes Kiadó Kft., 2006, 303–304.

56 „Iohannes de Balbis de Ianua OP: Catholicon dictionarium seu vocabularium Grammaticae Monasterij Lecnitensis Carthusianorum [haec duo verba calamo

Velencei kapcsolatra utalnak azok a Kézai Simon fogalmazására jellemző italicizmusok, amelyek az 1282–1285 között szerzett krónikájában kimutathatók, de felismerhetőek azokban a szövegrészletekben is, amelyekbe saját külföldi utazásai közben szerzett élményeit és az ott megismert helyi és irodalmi hagyományokat építette be.⁵⁷

Váci Lukács domonkos szerzetest a capitulum 1456-ban Bolognába küldte teológiát tanulni. 1475. június elsején már a pesti konvet tagjaként kapott engedélyt a generálistól, hogy azokat a könyveket, amelyeket addig gyűjtött (a bolognai éveket is beleértve), senki nem vehette el tőle, míg élt.⁵⁸ 1480-ban Zágrábi Miklósfia Imre domonkosrendi szerzetesnek engedélyezte a generális, hogy Velencében nyomtatott könyveket vásároljon és azokat itthon eladja.⁵⁹

A következő könyvbejegyzés szövege 1462-ből arról tudósít, hogy milyen módon járhat be egy könyv, pontosabban annak szövege, ajánlékozás, másolás útján egymástól távol fekvő országokat.

„Ezt a krónikát, Tamás N.-i klerikus kezdte el, és én, Fecz[?] Pál szülötte Endrefalvai Antal fejeztem be. A Szentpétervásáron született, szováti plébános, Benedek számára írtuk. Az Úr ezernégy-százhatvankettedik esztendejében másolták a despota kódexéről, aki e pompás ajándékot a legfenségesebb fejedelemtől, Franciaország királyától kapta.” (Lat. Cod. in 4°12.)⁶⁰

obducta] Elephantensis” Fodor Adrienne, *Die Bibliothek der Karthause Lecnitz in der Zips vor 1500 (Geschichte und Buchstandrekonstruktion)* = Armarium, Hrsg. Piroška DERCSÉNYI-SZEMZŐ, László MEZEY, Bp., Akadémiai Kiadó, 1976, 59.

57 VESZPRÉMY László utószava = *Kézai Simon: A Magyarok Cselekedetei*, BENDA Gyula, BERTÉNYI Iván, PÓTÓ János (sorozatszerk.), Bp., Osiris, 1999, 160–161. (Milleniumi Magyar Történelem, Források,)

58 Harsányi András, *A Domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*, Debrecen, Nagy Károly grafikai műintézetének nyomása, 1938. 243–244.

59 HARSÁNYI András, *A Domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*, Debrecen, Nagy Károly grafikai műintézetének nyomása, 1938. 248.

60 DOMANOVSKY, Alexander, *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit = Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, I, ed., Emericus SZENTPÉTERY, Bp., Nap kiadó Bt., 1999. 232. (A magyar szöveg a szerző saját fordítása.)

Az országon belüli kapcsolatok

Az országon belül is találunk forrást könyves kapcsolatra. Cerbanus szerzetes 1130–1150 közt a pásztói apátság görög nyelvű kódexeit fordította latinra Pannonhalma számára, amelyeket Dávid pannonhalmi apátnak ajánlott. Az eredeti fordításhoz csatolt kéziratban Cerbanus előszava nemcsak azt tette egyértelművé, hogy hol és kiknek készült a kötet, de a kolostor korabeli gazdag állományára is utal.

„Mikor nemrégiben szentséged engedélyével látogatást tettem a pásztói kolostorban, amint azt előre jeleztem, ott szent Maximos filozófus és szerzetes néhány művére leltem. Úgy döntöttem, hogy azokból néhány értekezést Isten segítségével lefordítok és azokat a [pannonhalmi] szent nyájnak ajánlom.”⁶¹

A karthauziak rendjében a liturgia végzése és a szemlélődés mellett, a könyvmásolás szintén fontos tevékenység volt a monachusok számára. A könyvmásolásra vonatkozóan pontos leírás található Guigo (Chartreuse 5. priorja) *Consuetudines* című művében: „A könyveket, mint lelkünk állandó táplálékát, gondosan őrizzük, s mivel szájunkkal nem hirdethetjük Isten ígét, hát kezünkkel tegyük azt.” (*Consuetudines XXVIII, 2.*)⁶² Az idézet szellemében a rend egyes kolostorai közt is gyakran adták-vették, kölcsönözték vagy ajándékozták a köteteket. 1351-ben a Szent Antal-völgyi monostoruk állományát gazdagította számos könyvvel Theodoricus prior.⁶³ Ugyanennek a monostornak adományozta a rend további terjeszkedése érdekében a Rulnow falu mellett elhelyezkedő menedékkői kolostor a következő könyveket: *Biblia, Manuale*,

61 BARA Péter, *Egy velencei a Magyar Királyságban? Cerbanus Cerbano és biográfiája*, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica Tomus CXLIV. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Történeti Intézet, 2019, 35.; KAPITÁNYFŰY István, *Cerbanus és Maximus fordítása*, = Takács Imre (szerk.), *Mons Sacer*, I., 1996–1996... Pannonhalma, 1996, 357–368.

62 TÖRÖK József: *Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon*, Bp., Panoráma, 1990, 98.

63 BERKOVITS Ilona, *Kolostori kódexfestészetünk a XIV. Században* = Magyar Könyvszemle, 1943, 347.

Martirologium, Graduále, Antifonále, Passionale, Szent Gergely Ezékiel prófétáról tartott homiliái, Augustinus János leveleihez írt magyarázata és *A theológiai igazság foglalata*.⁶⁴ Kakas mester birtokadománya azonban vizályt szított a két kolostor között. A rend vizitátorai (Péter és Konrád) minden további pereskedés megelőzésére állították ki (1352. április 10.) azt az oklevelet, amelyben kijelentik, hogy a menedékkői rendháznak nincs joga panaszt tenni a szentantálvölgyi testvérek ellen és megerősítik a szentantálvölgyi monostor számára tett adományokat, legyen az könyv, privilégium vagy birtok.⁶⁵

A gamingi karthauziak (Alsó-Ausztria) kolostorának szerzetesei az Eger közelében lévő, Felsőtárkány fölött fekvő Segedelem-völgyi karthauziak perjelének, Kristófnak adtak el egy misekönyvet, egy graduálet, és egy antifonálet 24 forintért, amit az azonnal kifizetett. A vásárolt kötetek mellé még 9 ajándékkönyvet is kapott gamingi rendtársaitól. Az erről szóló feljegyzés a melki bencés apátság kéziratának *Series monachorum Domnus Throni b. Mariae in Gemnico* című részében (52^r) olvasható.⁶⁶

A ferences rend működésével kapcsolatban is megtalálhatók a témát érintő hasznos adatok. Kassai Cziner Miklós soproni ferences gvardián, megbízatásának lejárta után (1450), előjárója utasítására Székesfehérvárra ment, a saját tulajdonában lévő könyvek, kehely és egyéb apróságok mellett magával vitte a soproni kolostor 16 forintot érő breviáriumát is. A soproni városi tanács utóbbi vissza akarta szerezni, ezért több lehetséges fórumhoz is fordult. Panaszt tett az új gvardiánt magával hozó Kassai Pál, győri ör előtt és megkérte, hogy hatáskörében tegyen lépéseket. Írt ugyanakkor a székesfehérvári gvardiánnak is, hogy

64 Carolus WAGNER, *Analecta Scepusii sacrii et profani*. Pars III, Viennae, 1778, 179.

65 *Collectio Diplomatica Hungarica: A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa*, Diplomatikai Levéltár (Q szekció) Kincstári Levéltárból (E), MKA, Acta Ecclesiastica (Q316) DL-DF 4496, (Kiadó: Menedékkövi konvent, 1352. április 26).

66 „Feria quinta ante Gordiani vendidimus Cristoferro priori vallis Auxilii in Tarkan unum missale, unum graduale, unum antiphonarium pro XXIII Florenis in promptu solutis. Item dedimus sibi ex libreria gratis pro deo libros istis titulis D 60. T. 7. N 14. X 10 et 13. Y 3. 6, 9, et 16.” *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs 1, Niederösterreich*, Wien, 1915, 3.

vegyék el Cziner Miklóstól a breviáriumot és adják oda Kassai Pál, győri őrnek, aki eljuttatja azt Sopronba. Időközben azonban Cziner Miklós elhunyt és a holmiját tartalmazó zsákot lepecsételték, amit a székesfehérvári gvárdián csak a felettesei engedélyével nyithatott ki. Kassai Pál ezért arról értesítette a soproni városi tanácsot, hogy a székesfehérvári gvárdián a breviárium visszaadása vagy értékének megtérítése ügyében a tartományfőnöke utasítása szerint fog eljárni. Ha a könyv elveszett, akkor a gvárdián hagyatékából fogják őket kárpótolni.⁶⁷

A szerzetesek nemcsak egymást segítették, hanem a rendhez tartozó apácákat is – ezt a következő példa is illusztrálja: 1450. május 18-án János, a kolozsvári Szűz Mária domonkos kolostor perjele, közvetített a helybéli domonkos apácáknak, akik három, a misénél nem használt könyvüket, egy misszálet, egy graduálet és egy antifonalet adtak el 24 aranyforintért Herepei Márk erdélyi alvajdának.⁶⁸

Könyves kapcsolatra zárandoklat is adhatott alkalmat. Zárandoklatra indulni abban az időben nemcsak hosszú időt vett igénybe, hanem igen kockázatos is volt. Emiatt például Tóth-Kállai Göböl Péter fia István presbiter, mielőtt Rómába indult zárandoklatra, gondoskodott végrendeletről, amelyben breviáriumát a tóthkállói Szent János evangélistáról elnevezett egyházra hagyja.⁶⁹

Kapcsolatok egyetemi tanulmányok révén

Az egyházi könyves kapcsolatok mellett az egyetemek megjelenése egyre szerteágazóbb könyves kapcsolatra adtak lehetőséget. Az egyetemi tanulmányokhoz a könyv különösen fontos, ezért az amúgy is meglevő komoly költségek (utazás, lakhatás, létfenntartás stb.) mellett újabb gondot okozott. Rendszerint egyházi javadalmasként vagy ritkábban családi támogatással tanulhattak hazánk fiai valamely környező ország-

67 „Quendam librum breviale ipsius ecclesie, sedecim florenos auri valentem, alienasset et alienari permisisset” HÁZY Jenő, *Sopron középkori egyháztörténete*, Sopron, 1939, 173–174. (Győr egyházmegye múltjából, IV/1.)

68 JAKÓ Zsigmond, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*, I. 828. sz.

69 NAGY Imre, DEÁK Farkas, NAGY Gyula, *Hazai Oklevéltár: 1234–1536*, Bp., Knoll Károly akadémiai könyvtárúrs bizománya, 1879, 329, 298 szám.

beli vagy egy távolabbi híres egyetemen. Gyakran kértek pénzt levélben (például rokonoktól), mert eladósodtak, hogy megvehessék a drága könyvet. Váradi lektori javadalmasként tanult például Bodoni Domonkos, aki 1402-ben a padovai egyetemi tanulmányai alatt feltehetőleg tandíj adóssága ellenértékeként másolta le Hieremias de Montagnone padovai bíró *Compendium moralium notabilium* című írását, minden bizonnyal az egyetem egyik tanára számára.⁷⁰ A domonkos diák azonban 1363. január 28.-án kelt levelében már egy rokonához, Klára aszsonyhoz, Semjéni Mihály feleségéhez fordult, hogy tőle pénzt kérjen:

„Mivel, hogy megkezdett művem teljességre vitelében áll feladatam, épp ezért tudatom kedves vérrokonommal [...] ahhoz, hogy én Domokos diák, a Te unokaöcséd, tanultságom növelése érdekében egy bizonyos könyvet, magyarázatot vagy előadást, Bonetusnak: Az iskolák tananyagáról szóló könyvét megvehessem, meg több más is, haladásomra valókat, e célra szükségem volna, hogy bizonyos dénár-, azaz pénzmennyiség mosolygjon reám, mert nem hiába írja a költő: »Szitával merít vizet, aki könyv nélkül akar tanulni.«⁷¹

Várdai István kanonok, ferrarai diák levelében (1449. február 22.) szintén azt kérte, hogy otthonról Gergellyel nagyobb összegű pénzt küldjenek, mivel doktori vizsgájára készült és nemcsak a vizsga díját, hanem a lakoma szervezésének költségeit és az új díszöltözet varratását is állnia kellett, ugyanakkor újabb könyveket is kellett vennie még a kollokviumhoz.⁷² Ugyanazon év október kilencedikén már kétségbeesett hangú

70 KÖRMENDY Kinga, *Padova kánonjogi doktorai és kódexaik az esztergomi káptalanban a XIV–XV. században* = JANKOVICS József, MONOK István, NYERGES Judit (szerk.), *A magyar művelődés és a kereszténység: A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Róma-Nápoly, 1996. szept., 9–14. II., Bp., Szeged, 1998, 529–530.*

71 MAKKAI László, MEZEY László, *Árpád-kori és Anjou-kori levelek, XI–XIV. század*, Bp., Gondolat kiadó, 1960. 248–249. (Nemzeti Könyvtár – Levelestár) A latin eredetije: BÉKEFI Remig, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*, Bp., MTA, 1910. 384. XXXII. szám, (Visegrád, 1363. jan. 29.)

72 *A Zichy és vásonekeői gróf Zichy-család idősb-ágának okmánytára*, kiad. LUKSICS Pál,

levelet írt Ferrarából, amelyben megírta, hogy szorult helyzetében már a zsidóknál zálogosította el könyveit, hiszen megélhetése forgott kockán. Már hónapok óta nem tudta kiváltani őket, így tanulmányait sem tudta folytatni. Nem volt már senkije, akitől kölcsönkérhetne.⁷³

A diákok között, tanulmányaik során személyes kapcsolatok, kapcsolati körök, barátságok alakultak ki, könyveket ajánlottak, adtak el, másoltak vagy kölcsönöztek egymásnak.

A bolognai egyetem diákja Antal mester (Antonius de Ungaria) 1265. június 30-án bolognai tanulótársától vett egy egyházjogi kézikönyvet (*Digesta kézirat, Accursius glosszáival*) 40 bolognai líráért. Az adásvételi szerződés kivonatát a város jegyzője a hivatalos egyetemi regisztrumba két tanú előtt vezette be.⁷⁴ Mint *Decretorum Doctor* tért haza és lett pozsonyi prépost, sokszor foglalkoztatott követ. Őrá hagyta László esztergomi prépost 1277 tavaszán, (gyakran idézett végrendeletében) a *Summa Goffridi* című „tankönyvet”, amelyből valószínűleg egykor önmaga is tanult.⁷⁵ Michael de Ungaria, zágrábi kanonok a bolognai egyetem diákjaként igazán járatos volt egyetemi könyvügyekben. Ezt támasztja alá az a feljegyzés, ami arról tanúskodik, hogy nemcsak vett egy apparátussal ellátott *Decretumot* 65 bolognai fontért (líráért), hanem egyet ugyanennyiért el is adott. Egy harmadikat lemásolt, a negyediket szintén vette, az ötödiket már zálogba adta.⁷⁶ Symon Darwas a padovai egyetem hallgatójaként 1451-ben fejezte be egy dekretális-kommentár másolását, amelyben glosszái között a következő bejegyzés olvasható: „Iambor vagiio Chokiis”. Többek közt e bejegyzés révén volt képes Körmendy Kinga a padovai egyetem tanárának nevét (Jacobus de Zochis) és a kódex használóinak körét meghatározni.⁷⁷ Egyetemi tanul-

XII, Bp., 1931, 217, 170. szám.

73 *Uo.* 216, 169. szám.

74 VERES Endre, *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*, Bp., MTA, 1941, 15–16.

75 JAKÓ Zsigmond, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*, I., XLVIII.

76 VERES, *i.m.*, 9.

77 KÖRMENDY Kinga, *Szent Adalbert esztergomi egyházának kódexei, könyvei 1543 előtt*. = HEGEDŰS András, BÁRDOS István (szerk.), 1000 év Szent Adalbert oltalma alatt, Esztergom, Prímási levéltár, 2000. (Strigonium Antiquaeum IV., A Prímási Levéltár Kiad-

mányai során Symon Darwas kapcsolatban állt Kozárdi László esztergomi kanonok, barsi főesperessel (1453–1472) is, aki az esztergomi Collegium Christi, vagyis a szegény tanulók egyetemi tanulmányait támogató szervezet elöljárója volt. Minden bizonnyal az ő révén került ez a kódex (ÖNB Cod. 4169) az ő és később a Collegium Christi könyvtárának birtokába. Ezt a megállapítást igazolja a kódex f. 470 utáni harmadik számozatlan versóján olvasható töredék: „obligor magistro Symoni [...] manu propria fateor [...]”, a folytatást azonban már letépték.⁷⁸

Olesznicki kancellár és Jan Długosz a krakkói egyetem hallgatóiként, 1449-ben írt levelükben, egy Livius-kötetet kértek kölcsön Vitéz Jánostól, amit Gregorius Sanocensis (Szánoki Gergely) vitt volna el nekik Krakkóba. Arról viszont nincs tudomásunk, hogy ezek a könyvek megérkeztek oda.⁷⁹ De nem csak a diákok, hanem a tanárok is kölcsönöztek könyveket. Már több ország egyetemének együttműködésére is utalhat az, hogy Hüttendorfi Schricker Miklós pozsonyi egyetemi tanárnak a bécsi egyetem bölceleti kara kölcsönzött egy könyvet használatra.⁸⁰

Nemcsak vették, másolták, kölcsönözték a könyveket, előfordult az is, hogy eltulajdonították. A krakkói egyetem jegyzőkönyvében (1479. július 14.) olvasható, hogy Kolozsvári Lőrinc, a krakkói egyetem diákja megvádolta Sándorházi Márton diáktársát azzal, hogy ellopta a könyvét. A példány egy kolligátum, amely három egyetemi jegyzetet foglal magába (*Questiones nove logice, Lectura de animo, Lectura priorum*). Martinus tiltakozott, és azt állította, hogy a könyv korábban éppen az övé volt, ezért vissza kellett szereznie. A rektor ítéletében kitűzött egy időpontot (szeptember 29.), amikorra Martinusnak igazolnia kellett állítását.⁸¹

ványai), 52.

78 KÖRMENDY Kinga, *Studentes extra regnum: Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543*, Bp., Szent István Társulat, 2007, (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici, III- Studia 9. Moderatus, Petrus ERDŐ), 78.

79 KRISTÓF Ilona: Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440-1526), Pécs, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2014, 155. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensis 4.)(Forrásközlés: Eugenius ABEL, *Analecta ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia*, Budapestini, Lipsiae, 1880, 166.)

80 ÁBEL Jenő, *Egyetemeink a középkorban*, Bp., MTA, 1881, 73.

81 *Acta rectoralia almae universitatis studii cracoviensis inde ab anno MCCCCCLXIX.*

Perbe keveredett 1491-ben Kelemen diák is, aki könyvét egy krakkói könyvkötővel beköttette, de az árát, 10 garast már nem tudta megtéríteni.⁸²

A kapcsolatok az egyetemi évek után is tovább éltek. Brodarics István írta 1512. október 17-én, Pécssett a következő sorokat:

„Immár hat éve, ti. akkor, amikor a padovai iskolámból hazámba visszatértem, meghagytam Alemannus Jordanus velencei könyvkereskedőnek, adja át uraságotoknak ama híres Johannes Pannonius néhány munkáját, amelynek kinyomtatásáról magam és uram is akkoriban veled tárgyaltunk. Ha ez megtörtént, arra kérem uraságotokat, szíveskedjék odaadni a könyvecskéket királyunk méltóságos és tisztelendő követ urának, e sorok átadójának, hogy az elmúlás ne fedjen el örökre egy ilyen nagy férfit, elhatároztam, feltétlenül kiadatam műveit. [...]”⁸³

Editionem curavit Dr. Wladislaus WISŁOCKI. Tomus primus continens annos 1469-1537, Cracoviae, Sumptibus Academiae Litterarum Cracoviensis, Apud bibliopolam Societatis librarías polonicae, 1893-1897, 168, 795. szám. Elérhető: <https://ia800203.us.archive.org/20/items/actarectoraliaa00estrgoog/actarectoraliaa00estrgoog.pdf> (Utolsó letöltés: 2017. február 22.)

82 *Uo.*, 320.

83 *Magyar Humanisták Levelei: XV-XVI. század*, kiad., V. Kovács Sándor, Bp., Gondolat, 1971, 558.

Összegzés

A kapcsolatok révén hazánkba került könyvek segítettek elterjeszteni a keresztény egyház tanításait, egységesíteni és rögzíteni a liturgia rendjét az állandóan változó szájhagyománnyal szemben. A peregrinus diákok a külföldi egyetemeken nemcsak műveltséget, de fokozatot is szereztek, sőt a könyvmásoltatások, kölcsönzések révén személyes kapcsolatokra is szert tettek. Pályájuk során többen komoly előmenetelt értek el, köztük Brassai Péter is, aki évekig tanított a bécsi egyetemen, míg végül, 1483-ban már rektorként dolgozott.⁸⁴ A kapcsolatokat néhányan a tanulmányok befejezése után is fenntartották. Hazatérve és tisztségüket elfoglalva környezetük műveltségét emelték (például Esztergom, Collegium Christi). Ezek a diákok és a magukkal hozott könyvek hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar vallási felekezetek mint a hazai tudományosság képviselői bekapcsolódjanak a kortárs európai kultúra vérkeringésébe.

84 BARTA István: *Középkorvégi szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek* = Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, Bp., 1937, 115.

Absztrakt

Könyves kapcsolatok a középkori Magyarország írott forrásaiban

A középkori írott források a hagyományos feldolgozáson túl, értékes többletinformációkat árulhatnak el a hétköznapi életéről is. A végrendeletek, leltárak, kölcsönzési feljegyzések, levelezések és legendák vizsgálatával azt mutatom be, hogy a könyvek révén, milyen hazai és külföldi kapcsolatok (esetleg kapcsolati körök) alakultak ki elsősorban egyházi, majd később egyetemi körökben. Már I. Szent István király II. törvénye (1030–1038 között), miszerint „ruhákról és oltárterítőkről a király gondoskodjék, papról és könyvekről a püspök”, szükségessé tette külföldről a megfelelő könyvek beszerzését és a könyvek iránti igényt fokozták a későbbi zsinati határozatok is. Az egyházmegyéék megszervezése mellett Szent István király bátorította a szerzetesrendek betelepülését is, amelyek újabb könyves kapcsolatok lehetőségét hozták magukkal. A 11. században, például Bonipert pécsi püspök, Hilduin pap révén, Priscianus latin grammatikáját kérte és kapta meg Fulbert chartres-i püspöktől a pécsi egyházi iskola számára. További példák találhatók egy-egy kolostor és külföldi anyaszerzete közti könyves kapcsolatra is. András testvért, a váradhegyfoki premontrei Szent István egyház kanonokját 1234-ben Prémontrebe küldték, hogy rendje számára mintakódexeket másoltasson, megteremtve a szövegazonosságot külföldi anyarendjével. Az egyetemi tanulmányokhoz a könyv nagyon fontos, általa kapcsolatok, kapcsolati körök, barátságok alakulnak ki a diákok közt. Bár tanárok közti kapcsolatra is van adatunk.

A vizsgált források szövege nemcsak betekintést ad az egyes emberek hétköznapijaiba, hanem arra is utal, milyen sokféle szerepet játszott a könyv mint a kapcsolattartás eszköze.

Kulcsszavak: #középkori források #középkori könyvek #középkori kapcsolattartás #szerzetesrendek #középkori egyetemek #peregrináció

Abstract

Connections by books in the medieval written sources of Hungary

Beyond traditional processing, medieval written sources can provide valuable additional information about everyday life, too. Examining wills, inventories, records of loan/borrow, letters and legends I will present, what kind of domestic and foreign relations (possible networks) have been established by books. First in church, then at the University. Already from the time of King St. Stephen I (1000-1038) have such sources, since the king's second law (1030-1038) 'Clothes and tablecloths were provided by the king, priests and books by the bishop'. It made it necessary to obtain appropriate books from abroad, which was confirmed by subsequent council decisions. Besides organizing dioceses, king Stephen I encouraged the settlements of the monastic orders, too which brought the opportunity for new book relations with them. In the 11th century, eg. through the priest Hilduin, Bonipert, the bishop of Pécs asked and received a Priscianus' Latin grammar from Fulbert, the bishop of Chartres for the church school of Pécs. Another example of a book relationship is between a monastery and its foreign mother organization, that can be mentioned, too. In 1234 Friar Andreas, prebendary of the St. Stephen Church in Váradhegyfok, was sent to Prémontré to the motherhouse of the Premonstratensian Order, to ask for copies of their books for the monastery of Várad. This way the identity of texts can be ensured with the motherhouse in Prémontré. The rise of universities brought new colors. Books for university studies are especially important, relationships, networks and friendships are developed by books between students and teachers. The text of the examined sources not only gave an insight into everyday life, but also refers to the many roles that the book played as a means of relationships.

Keywords: #medieval records #medieval books #medieval relationships #monastic orders #medieval universities

PELESZ Nelli

Eszterházy Károly Egyetem Pedagógiai Kar,
Neveléstudományi Doktori Iskola, Eger
e-mail: pelesznelli10@gmail.com

„Diákok öröme” – *A Magyar Tanítójelöltek Lapja*¹

Bevezetés

A tanítói professzió fejlődéstörténetének vizsgálatakor – ha beszélhetünk egyáltalán klasszikus értelemben vett fejlődésről, mindenesetre változásról biztosan szólhatunk – elengedhetetlen az az elméleti és gyakorlati problémafelvetés, amely alapvetően meghatározza a kutatás irányát. Óvakodnunk kell a prekoncepcióktól, mégis, a rendelkezésre álló források kiválasztása és értelmezése nem nélkülözheti annak a nézőpontnak a legalább dióhéjban történő kifejtését, amely rányomja bélyegét a neveléstörténeti kutatás egészére. Ebből a kiindulásból több úton indulhatunk tovább: egyrészt le kell szögeznünk, a források vizsgálata és értelmezési kereteik „önmagukért valók”, csak saját kontextusukban érvényesek és értelmezhetők, saját mércéjükkel jellemezhetők. Ugyanakkor mindig ott bujkál az interpretációban az aktualitásból történő visszatekintés, saját korunk fogalmainak visszavetítésének lehetősége, a kiskapu a jelenbe, amely egyfelől könnyen vezethet fals megállapításokhoz és sommás ítéletekhez, másfelől azonban adhat bizonyos fajta problémaorientált támpontot is.

A diakronisztikus és szinkronisztikus kutatások kettősségének és együttthaladásásának figyelembevételével, a napjainkban meghatáro-

1 A tanulmány „A tudomány ekként rajzolja világát” – Irodalom, nevelés és történelem metszetei II. című tudományos tanácskozáson megtartott előadás alapján készült. Elhangzott: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1087 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40., 2019. május 6–7. A tanulmány szaklektora: Prof. Dr. Radnóti Sándor. A tanulmány szerkesztője: Szabó P. Katalin.

zó konstruktivista pedagógiai paradigma fogalomrendszerén belül maradvá leszögezhetjük: a történeti tudás komplex módon szerveződik, „konstruálódik”, olyan konstrukciós rendező elvek mentén, melyek azonban a jelenben fogalmazódnak meg, a jelen problémahalmazából származnak.² Változik a témák, értékek és érdekek kánonja, újabb kérdések merülnek fel, melyek a megismerési folyamat során keletkeznek. Mindez itt részletesen nem elemezhető ismeretelméleti és történetfilozófiai kérdéseket vet fel, annyit azonban talán már most is megállapíthatunk, hogy a kutató társadalmi, és történeti helyzetéből fakadó gazdasági, politikai, illetve szociális és morális kérdései azok, amelyek problémaként fogalmazódnak meg.

A professziókutatások szociológiai alapokon nyugvó kérdésfeltevése a neveléstörténeti irányultságú vizsgálódások során is akarva-akaratlanul megjelenik: milyen a tanító-tanári professzió ma és hogyan alakult ilyenéné? Melyek a legjellemzőbb jegyei és miért azok? Milyen úton fejlődött mai formájára, melyek a kohéziós vagy épp széttartó erők működésében, hogyan viszonyulnak egymáshoz a pedagógustársadalomra ható külső és belső természetű aktorok? A kérdések egyértelmű és maradéktalan megválaszolása talán nem is lehetséges teljes egészében, a téma sok szempontú, alapos és körültekintő vizsgálata, azonban a folyamatos diszkusszió és reflektív gondolkodás közelebb vihet minket a megoldáshoz. Az apró mozaikdarabkákból lassan összeállhat az egész kép, bízom abban, hogy a jelen tanulmányban közölt információk is hozzájárulnak majd a pedagógusprofesszióval kapcsolatos kérdésekről való gondolkodás eredményességéhez.

Jelen tanulmányban egy diáklap bemutatására vállalkozom, mégpedig szorosan vett neveléstörténeti szempontból, Kéri Katalin szavaival magam is egyetértek:

„[a] kellő kritikával, megszorításokkal használt sajtóanyag mindazonáltal hasznos neveléstörténeti forrás. [...] Az oktatáspolitikai, a korszak uralkodó nevelési eszményei, a gyermekek életmódja,

2 FISCHERNÉ DÁRDAI ÁGNES, *A problémaorientált történelemtanítás koncepciója* = Új Pedagógiai Szemle, 2007/11. 49–59.

a gyermekszemlélet, az iskolák működésével kapcsolatos számos információ is meríthető a korabeli újságokból és folyóiratokból.”³

Tágabb értelemben véve a pedagógiai sajtó olyan, egyszerre formális és informális szintér, amelyen belül pedagógiai tudásformáló folyamatok zajlanak.⁴ A szakmai tudásmegosztás mikéntjének, a részt vevők körének, álláspontjainak vizsgálata bármely, a pedagógiai szaksajtó részét képező orgánium esetén nagy haszonnal kecsegtet, ám ha figyelembe vesszük az általam vizsgált folyóirat egyediségét, újabb szempontokat is bekapcsolhatunk az elemzésbe.

A Magyar Tanítójelöltek Lapja ugyanis kizárólag diákok által alapított, írt, szerkesztett és működtetett lap volt, ritkaságát éppen az adja, hogy tetten érhető benne a mindenkori kamaszproblémák mellett a sajtós, csak a pedagógusjelöltekre jellemző látásmód. Ez utóbbi rányomja bélyegét minden, pedagógiai és nem pedagógiai tartalomra, ezért a képzés, a tudáskonstruálás, intézményi és azon túli tudásmegosztás folyamatiról, célokról, értékekről, eszményekről és gyakorlati megvalósításukról úgy informál, hogy minden ízében áthatja egyfajta pedagógiai ihletettség.

A Magyar Tanítójelöltek Lapja

A lapindítás ötlete Deák Bárdos Gábor, a Szegedi Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet növendéke fejében fordult meg először 1925 szeptemberében.

Az alapítás körülményeiről részletesen beszámol a lap 1928 februári számában. Egy barátja fizikajegyzetét litografálták épp, amikor eldöntötte, lapot indít a szegedi tanítóképzőben. Több, versíró és egyéb műfajokban szárnyaikat bontogató osztálytársa állt a kezdeményezés mellé, akik már a polgári iskolában újságot terveztek Feltámadunk címen. Gyűjtögettek a műveket, a mosolygó többség vicceinek célkeresztjében:

3 KÉRI Katalin, *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*, Bp., Műszaki, 2001. 37.

4 NÓBIK Attila, *A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmások a dualizmus korában*, Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2019.

„Mindig azt kérdezték: Gabi, mikor támadunk fel. De mi mindezzel nem törődtünk. Kerestük a megvalósításnak a lehetőségeit. Legnagyobb baj a pénz kérdése volt. Igaz, ezt is hamar megoldottuk. Kaptam hazulról pénzt, hogy ruhát vegyek magamnak. Nem kell nekem a ruha azonnal, befektetem a lapba.”⁵

A diákok lelkes kezdeményezése – az immár megteremtett szellemi alappal együtt – végül szerencsésen találkozott a tanítóképző tanárainak elképzeléseivel. Horváth B. Kristóf magyartanár fogalmazta meg egy, az irodalmi önképzést támogató és fejlesztő intézeti lap indításának igényét. A Becker Vendel tanítóképző-intézeti igazgató által biztosított igazgatói hozzájárulás és a Glattfelder Gyula csanádi püspöktől nyert püspöki pártfogás sem váratott magára sokáig, ahogyan a nyomdai munka és a miniszteri engedély sem, így 1926 decemberében megjelenhetett az első szám.

„Nagy lelkesedés fogadta az első számot. 150 szegedi fiu fizetett elő. Mi azonban 300 példányt nyomtattunk, melyből egyetlen számunk sem maradt meg. Mondtam is a fiuknak: No lássátok mégis csak feltámadtunk?!”⁶

Eljött a siker és az intenzív munka ideje.

„Sok ellentmondással, sok akadállyal kellett megküzdenünk. [...] Most a Szegedi Uj Nemzedék Lapvállalat Rt. nyomdájának elismerten szép technikai kiállításában és Hamza Tibor egri iskolaársunk művészi rajzu címlapjával diszitve jelenik meg. Végig küzdöttük az egész évet. Decembertől juniusig 8 számot adtunk ki. S mikor leszámoltunk, büszkén állapítottuk meg, hogy plussal végeztünk.”⁷

5 DEÁK BÁRDOS Gábor, *Hogyan jött létre a Magyar Tanítójelöltek Lapja?* SZTL, 1928, 6. sz., 1–3.

6 *Uo.*, 1–3.

7 *Uo.*, 1–3.

1. kép A Magyar Tanítójelöltek Lapja címlapja, 1928

A diákok önálló, saját elképzeléseinek és álmainak megvalósítása nagy eredmény volt a hallgatói közösségben, a pénzben kifejezhető nyereség, még ha csak csekély összeg is feltehetően számított nekik. Ám, amit ennél fontosabbnak tartottak, az az eszmei hozadék volt Horváth B. Kristóf szavai szerint:

„Az erkölcsi siker. Amelyik azt hiszem teljes volt. És erre büszkék vagyunk. [...] Tudjuk, hogy ezzel nem hódítottuk meg a világot, talán az emberiséget sem javítottuk meg. De azt is tudjuk, [...] hogy egy olyan lapot teremtettünk, melybe a tanítójelöltek írhatnak, így egyes esetleges szunnyadó tehetségeknek alkalom nyílik a megnyilatkozásra. Ki tudja, talán egy új Gárdonyinak vagy Huszár Károlynak nyújtunk alkalmat a megnyilatkozásra és fejlődésre. De ha mindez, amit reményképpen elmondtam, utopia csak és semmi más nem értünk volna el, csak azt, hogy kedves vendégeinknek néhány kellemes percet szereztünk, már akkor is dusan megjutalmazva éreznők magunkat.”⁸

A fenti bekezdésben megragadható a tanítójelöltek folyóiratának lényege. Ha más nem, az önmagában léleknevelő alkotás, a l'art pour l'art megnyilatkozás igényének kielégítése, az akár művészi vagy tudomá-

8 Uo., 1–3.

nyos igényű írások közzétételének biztosítása is elegendő feladat, ám a lap célja ennél több volt, az alapítókat, Deák Bárdos Gábort és Horváth B. Kristófot küldetéstudat jellemezte. A lap magasztos céljairól különösen az első szám beköszöntő, egyben programadó cikke tudósít a főszerkesztő tollából:

„Fiuk! Örül a lelkem! A ti lapotok élére irhatok! Pompás! A lap a ti kezdeményezésetek, a ti munkátok. Büszkék lehettek rá. Én is büszke vagyok! Dolgoztok, verseltek, elbeszéltek, leirtok, értekeztek. Csak tovább: »Fiaim, csak énekeljete!» Dolgozzatok! Álljon elő ki-ki azzal, amit tud. Lássuk az ébredő költői lelkeket, a kis tudós matematikust és fizikust, a komolyképű pedagógust, a természetbuvárt és a többit. A tudomány és művészet mellett a jókedvnek is jut hely. Lesz tréfa, rejtvény, pályázat s a nyertesnek babér. Tegyetek meg kis lapotokért mindent! Ha munkátok nem lesz elsőrangú, nem baj. »Nem egy nap alatt épült Párizs.« Talán megmosolyogják munkátokat, az sem baj. Gondoljatok arra, amit a költő mond: »S munkám, mit annyi oktalán lenéz, kedves nekem.« Igen, legyen kedves nektek munkátok, az önképzés szép és nemes munkája, melyet kis lapotok szolgál, mert úgy tudjátok majd azt a másik nagy munkát is elvégezni, mely »olyan isteni: a nyersanyagból ...embert teremteni«. Ha ezzel a lelkülettel dolgoztok, akkor olyan tanítók lesztek, kikre szívesen bizzák a szülők legdrágább kincsüket s ha ilyen tanítóság kezében lesz a *nemzet ifjuságának* irányítása, akkor »Hiszek Magyarorszáგ feltámadásában.«”⁹

Az önképzés kiemelt fontossággal bír a pedagógussá válás folyamatában, hiszen a szisztematikus intézményi képzés mellett szükség van arra is, hogy a pedagógusjelölt szakmai igényességét megalapozandó, felébredjen benne egyrészt a folyamatos és rendszeres önreflexió megfogalmazása iránti igény, valamint arra is, hogy az így felismert szükségletei nyomán az egyéb lehetőségek mellett főleg az önképzés segítségével haladjon to-

9 DEÁK BÁRDOS Gábor, *Fiuk!* SZTL, 1926, 1. sz., 1.

vább a szakmai fejlődés útján. A szegedi tankerület iskolafelügyelőinek értekezletein – amelyeken egyébként Becker Vendel tanítóképző-intézet igazgató is rendszeresen és aktívan részt vett – a következő megállapítások születtek a kérdéssel kapcsolatban:

„Az önképzést mindenki egyformán követeli. Vezérkönyvek, szaklapok és szakkönyvek olvasását kívánjuk meg, de egyben kérjük is számon azokat. Tárgyi ismereteinek bővítésére megfelelő munkákat tanulmányozzon és műveltségének fejlesztésére a szépirodalmat is kultiválja.”¹⁰

„[...] Rá kell vezetnie a kezdő tanítót arra, hogy elsősorban a jónak elismert vezérkönyveket tanulmányozza át, s ha lehet, ezeket egyenként szerezzze is be saját könyvtára számára, mert tudnia kell azt is, hogy jó tanító nem lehet el megfelelő könyvtár nélkül. Megfelelő szakkönyvek olvasásán kívül, rá kell szoktatni a fiatal tanítót arra is, hogy folyton figyelje meg és kövesse olyan idősebb kartársainak módszereit, akik már tekintélyt szereztek maguknak a nevelés és tanítás rögzös területein. [...] Az igazgatónak pedig egyenesen kötelessége mindent megtenni, hogy a vezetése alatt működő tanítók tovább képezzék magukat.”¹¹

Az önképzés és fejlődés fontosságát emeli ki Becker is a lapot méltató írásában 1928 szeptemberében:

„Legértékesebb tanulásnak azt tartom, ha valaki a fáradtsággal szerzett ismereteit felhasználva új megállapításokat tesz. Hiszen minden új ismeret új gondolatprocessust indít meg a lélekben, mely egyéni, sokszor eredeti és megkapó!”¹²

10 KISPARTI JÁNOS: *Népnevelési kérdések*, Szeged, 1937 (A Szegedi Tankerület közleményei), 60.

11 *Uo.*, 58.

12 BECKER Vendel, *Kedves Tanítójelöltek!* MTL, 1928, 1. sz., 1.

Az ismeretek mélyítése és kreatív tovább gondolása, a mélyre hatoló – értelmező tanulás megvalósítása azonban nem önmagáért való. A folyóirat hasábjain egészen konkrétan megjelenik a kor pedagógiáját alapvetően meghatározó eszmeiség, a valláserkölcsi és nemzeti nevelés igénye. A pedagógustársadalom egészére, de különösen a tanítókra ható minden korabeli benyomás jelenléte tetten érhető, sokszor egészen közvetlenül.

A tanítótság helyzetét és törekvéseit a két világháború között sok tényező befolyásolta, a neveléstudomány új eredményeitől a megváltozott társadalmi igényekig, a legkomolyabb hatást a gyakorlatban azonban – jellemzően német mintájú magyar sajátosságként – mégiscsak az állam, illetve az oktatáspolitikai fejtette ki. A húszas években Klebelsberg Kunó (hivatali idő: 1922–1931), majd a harmincas években Hóman Bálint (1932–1938) vallás- és közoktatásügyi miniszterek neve által fémjelzett időszakban a tanítóssággal kapcsolatos döntéshozatal motivációit kettősség jellemezte. Egyrészt a klebelsbergi kultúrpolitika részeként, a kultúrfőlény kiépítésének igénye nyomán a tanítókkal szembeni elvárások nagymértékben megnőttek, a tanítókra népművelési, leventeoktatói, egyházi szerepkörök és feladatok sora hárult, de rájuk számítottak például az analfabetizmus leküzdésében vagy a valláserkölcsi nevelés megvalósításában is. Kibontakozott a nagyszabású népiskolai program, ezért 1930-ban létszámukat is megemelték. A kormány mintegy exponenseiként számított rájuk, a kultúráközvetítés alapintézményeinek vezetőire, lojális falusi intelligenciaként, akiknek tagjai így lassan, de biztosan elindultak a társadalmi felemelkedés útján. A valódi ugrást, a főiskolai képzés megvalósítását, a magasabb fizetési osztályba való sorolást a fizetésrendezések ellenére sem sikerült megvalósítani.¹³

Az elemi iskolai tanítók hivatástudatának többszintű formálói kapcsolódtak össze, a keresztény-nemzeti kurzus által megfogalmazott elvárások, az egyre nagyobb mértékben létjogosultságot kivívó és terjedő reformpeda-

13 M. PELESZ Nelli, *Lépések a pedagógus szakma professzionalizációja felé* = M. P. N., *Tudomány, oktatás, kultúra a két világháború közötti Magyarországon*, Szeged, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 2019, 152–169.

gójai irányzatok újításai, az iskolán kívüli népműveléssel és falukutatással kapcsolatos feladatoknak való megfelelési igények összegződtek a tanítói szerepkör értelmezésének gyújtópontjában. A lap értékes felületet biztosított a közös gondolkodásra, a tanítói hivatást érintő különböző meglátások hol optimista, hol pesszimista szemléletű ütköztetésére, hol vészharangot kongató, hol pedig pragmatikus segítséget nyújtó, a tanítói mindennapokat könnyíteni szándékozó pro-kontra érvrendszerek kifejtésére. Az ilyen témájú írások többsége a jellemző frázisok hangoztatásában merül ki, ám egy részük meglepően érett gondolkodásmódról tesz tanúbizonyságot.

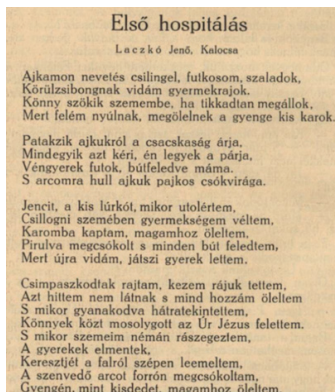
A cikkek alapvetően egyetértenek a tanítói hivatás *szentségében*, a tanító egyfajta váteszfigura – ezt a címlapon megjelenő grafika is kifejezi –, a kisebb-nagyobb részletkérdéseket érintő viták mellett is tehát a küldetés fontosságába, a feladat nagyságába és magasztosságába vetett hitük jelenik meg. Tekintettel arra, hogy a tanítóképzős növendékek a vizsgált korszakban a mai középiskolásokkal voltak egykorúak, nemcsak az jelenthető ki, hogy a szakmai identitás formálása, a „hivatásra nevelés” már igen korán elkezdődött – egyébként a tanítóképzés legkorábbi hagyományainak összhangban –, hanem az is, hogy ezen túlmenően is tartalmában markáns irányt volt képes mutatni a leendő pedagógusoknak. Becker például így fogalmaz:

„Nem is gondoljátok, hogy mi tanárok és szülők milyen érdeklődéssel várjuk lapotokat! Belőle kiolvassuk lelketeknek fejlődését, *valláserkölcsei és hazafias* érzéseitek megnyilvánulását, tudástok gyarapodását és érdeklődésetek irányát. Nemes törekvéstek sikere ujjabb munkára serkentsen benneteket, hogy lelketek kincseit minél gazdagabban értékesítsétek a magatok, tanáraitok és születek örömeire, ismereteitek mélyítésére és öntudatosá tételére, a magyar népiskola belső tartalmának gyarapítására, a magyar élet tökéletesítésére és édes hazánk szebb jövőjének biztosítására.”¹⁴

A tanítói hivatás magasrendű volta, az arról való gondolkodás megjelenik szinte minden, a folyóiratban közölt műfajban, hangsúlyosan a kimondottan a témát taglaló esszékben, pályázatokra készített művekben,

14 BECKER Vendel, *i. m.*, 1.

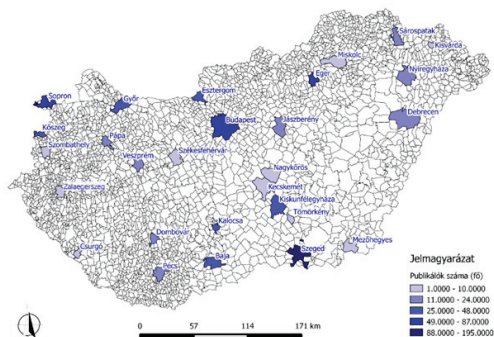
de ami meglepőbb, az olyan, nem kifejezetten ilyen irányú tematikát mozgósító műfajokban is, mint például a versek és a novellák. Az első-sorban irodalmi igénnyel íródott – nyilván változó színvonalú – művek sajátosak, többségük egyfajta, már említett pedagógiai ihletettséget mutat, ezzel formálva a lap pedagógiai sajtón belül is egyedi profilját.

2. kép Tanítójelölt verse, 1936

A tartalmi kérdések alaposabb bemutatása előtt érdemes megvizsgálni a lap kvantitatív mutatóit, ezek ugyanis újabb szempontokkal egészíthetik ki az értelmezés lehetőségeit. Mindenekelőtt fontos kiemelni a lap népszerűségének gyors emelkedését. Az 1926 végi szegedi alapítást követően sorra jelentkeztek és kapcsolódtak be más városbéli tanítóképzők, előbb műveket küldtek, később a szerkesztésben is részt vettek, közös ünnepeket szerveztek. A páratlan népszerűség jele az is, hogy – éppen az országos hatókörűvé terebélyesedő együttműködés miatt – a folyóirat címe 1928 szeptemberétől Szegedi Tanítójelöltek Lapja helyett immár Magyar Tanítójelöltek Lapjára módosult és így működött egészen 1938-ban bekövetkező megszűnéséig.

Kutatásom során 29 olyan, biztosan azonosítható települést sikerült regisztrálnom, melyek férfi- és/vagy női tanítóképzőiből érkeztek írók. A regionális megoszlást az alábbi kép szemlélteti.

3. kép A lap működtetésében résztvevők területi adatai
(Készítette: Pelesz Nelli)

Szombathelytől Debrecenig, Esztergomtól Kiskunfélegyházáig, mondhatjuk, az egész ország területét lefedte a lap hatósugara, a tanítóképzős növendékek komoly hányadát mozgósítva, nemcsak olvasóként, hanem írói, szerkesztői szerepben, ma úgy fogalmaznánk, „tartalomfeltöltőként”. Ha a körülbelül 10.000 fős tanítóképzős diákságot vesszük alapul, az 1.500 fős előfizetői létszám – a szerkesztők minden panasa ellenére – nem tekinthető kevésnek, tekintettel a korabeli viszonyok által támasztott korlátokra, és arra, hogy a nevesített előfizetőkön túl olvasóként nyilván még több diákhoz és tanárhoz eljutott a folyóirat. Érdemes kiemelni a legaktívabb intézményeket: az alapító szegedieken kívül Budapest, Eger, Győr és Sopron preparandistái vettek részt a lap készítésében a legintenzívebben. Különösen az utóbbi lényeges, mivel nemcsak az innen érkező publikációk minősége és mennyisége magas, hanem kimutatható, hogy a soproni tanítónőképző leánynövendékei mutattak olyan mértékű aktivitást, amelynek köszönhetően teljesítmé-

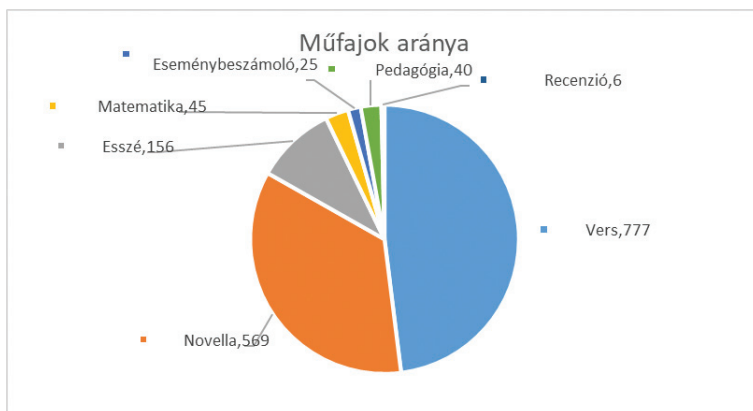
nyükkel néhány év alatt, lassan, de biztosan kvázi átvették az uralmat a lap tartalmának és arculatának formálása felett. További kutatásokat igényel a jelenség okainak feltárása, melyekből akár a tanítói szakmát érintő feminizációs folyamatokkal kapcsolatban is levonhatók következtetések. Ha azonban végigtekintünk a lap 12 éves fennállásán, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, a szerzők többsége fiú volt, egyértelműen 589-en azonosíthatóak, míg összesen csak 331 lány írt a folyóiratba.

Az évfolyamok mindegyike képviseltette magát, bár az elsősöket a kezdők bátortalansága, a végzősöket a vizsgákra való felkészülés némileg elvonta az írástól, de minden kétséget kizáróan kijelenthető, hogy a folyóirat mind horizontálisan, területi értelemben, mind vertikálisan, időbeli-életkorból fakadó különbségek ellenére képes volt megszólítani a tanítóképzős diákság nagy többségét, sőt, több, már végzett fiatal tanító, az utolsó évfolyamokban pedig már tanítóképző-intézeti tanár is küldött műveket a lapba. Utóbbi természetesen együtt járt némi színvonal-emelkedéssel, hiszen nemcsak a tanárok cikkei, de mellettük szereplő diákszerzős írások is egyre komolyabb felkészültségről, átgondoltságról tettek tanúbizonyosságot. A színvonal ugyanakkor bizony hullámzó képet mutatott. 1934 októberében az akkori főszerkesztő így fogalmazott:

„A beküldött munkák nagy része nem egyéni, nem izléses és legkevésbé meggondolt. Nem azt mondom, hogy ne irjatok. Dehogyan. Nincs közöttünk olyan, aki a maga egyéni kiválóságát valamilyen módon ne tudná megmutatni. De kérjük, hogy mindenki a legjobbat adja. Tulságos sok a nagyképű, álhumoros, szerelmi nyavalygásokban szenvedő magyarnótautánzat. Sok a hétköznapdélutáni korzóról ideszakadt, kellemetlen szagu elbeszélés... és kevés az értékes, jó és szép munka.”¹⁵

15 VORÁK József, *Sajnálom*, MTL, 1934, 2. sz, 1.

A valóban változó színvonal minden műfajban tetten érhető.

4. kép A lapban közölt műfajok mennyiségi arányai

A pedagógusjelöltektől elvárható módon nagy számban jelentek meg kimondottan tanítással kapcsolatos írások: óratervek, feladatok, a téma valamely aspektusát tárgyaló esszék. Ilyenek például: „Melyik pedagógiai tárgyat szeretem és miért?”,¹⁶ „Vegyten a népiskolában”,¹⁷ „Tanítási tervezet”,¹⁸ „Mozi a nevelés szolgálatában”¹⁹ stb. De nemcsak a szorosan vett pedagógiai műfajokban, úgymint esszéekben, recenziókban vagy egyéb beszámolóokban érhető tetten a sajátos tanítóképzős látásmód, az Imre Sándor-i nevelői gondolkodás, az a bizonyos, már említett pedagógiai ihletettség, hanem a nagy számban közölt versek és novellák is erről tanúskodnak. Lássunk néhány ide vonatkozó, példát: „A gyermek szeme”,²⁰ „A mese megszakad”,²¹ „A zsemlye”,²² „A jövő

16 Soós Teréz, *Melyik pedagógiai tárgyszeretem és miért?*, MTL, 1935, 7. sz., 134–135.

17 NAGY P. Félix, *Vegyten a népiskolában*, MTL, 1935, 5. sz., 96–97.

18 RUDÁN László, *Tanítási tervezet*, MTL, 1930, 7. sz., 137–138.

19 [N.N.], *Mozi a nevelés szolgálatában*, SZTL, 1927, 4. sz., 11.

20 [N.N.], *A gyermek szeme* = MTL, 1931, 5. sz., 104.

21 [N.N.], *A mese megszakad* = MTL, 1930, 4. sz., 83.

22 GYULAI László, *A zsemlye* = MTL, 1931, 5. sz., 83–84.

ura”²³ stb. Külön figyelmet érdemelnek a pályázatok, hiszen tematikájuk hangsúlyosan példázza a korabeli, tanítóságot érintő problematika szegmenseit: „A kath. tanító jelentősége a falu társadalmának kialakításában”,²⁴ „Miért léptem a tanítói pályára?”²⁵ „Mint falusi tanító, milyen egyesületet fogtok vezetni, vagy ha még nem volna, milyen egyesületet fogtok alapítani?”²⁶

A lap, küldetéséhez híven, minden, a diákságot érdeklő, valamilyen mértékben foglalkoztató témában és műfajban fogadott írásokat. Így kaphattak helyet rejtvények, sporthírek, meglehetősen gyakori gyászjelentések, a különböző ünnepekre készített írásművek, szerelmes versek, sőt még „A bubifrizurára és a bajuszra vonatkozó vélemények”²⁷ taglалását tartalmazó cikk is.

Vorák József főszerkesztő 1934-ben megjelent cikkében kijelentette: „Mi azért vagyunk, hogy mindenkinek helyet adjunk [...]”.²⁸ Ezzel a megállapításával mintegy reprezentálta és összefoglalta a sajtóorgánum célját: teret adni, megjelenési lehetőséget biztosítani az ország minden tanítóképzőse számára, a jövő tanítóságának „szellemi felemeléséért”. Bár a világot megváltani nem tudta, de vállalt célját megvalósítani, deklarált küldetését, feladatát betölteni mégis sikerült, hiszen sok éven át hozzájárult a pedagógussá válás folyamatán keresztül menő tanítójelöltek önreflektív, tudatos tanítóvá válásához.

23 [N.N.], *A jövő ura* = MTL, 1937, 6. sz., 110.

24 [N.N.], *Új pályázatunk* = SZTL, 1927, 4. sz., 14.

25 [N.N.], *Pályázat* = SZTL, 1927, 4. sz., 5.

26 *Uo.*, 14.

27 [N.N.], *A bubifrizurára és a bajuszra vonatkozó vélemények* = SZTL, 1928, 7–8. sz., 32.

28 VORÁK József, *i. m.*, 1.

Zárás

Tanulmányomban kísérletet tettem a Magyar Tanítójelöltek Lapja című folyóirat vázlatos bemutatására, és bár csak mintegy felvillanó pillanatképként sikerült ábrázolni, szinte „csak a borítóról fellebbenteni a fátylat”, arról talán eredményesen meggyőztem az olvasót, a lap fontos helyet foglalt el a korabeli pedagógiai sajtóban. Vizsgálataim során kiderült, a tanítóképzősök aktív részvétele az országos szintű, nemtől független és az összes évfolyamot érintő kezdeményezésben kiválóan reprezentálta a tanítóságot, tágabb értelemben akár az egész pedagógustársadalmat érintő problémaköröket. A lap korántsem volt egysíkú, a műfaji változatosság és a közvetlen hangnem garantálta a tematikus és eszmei sokszínűséget. Éppen ezért szükséges a felszínen megragadható mutatókon túl a mélyre hatoló, a szövegek egyéb szintjein megbúvó tartalmak alaposabb vizsgálata.

A kutatás kiterjesztéseként egy újabb tanulmányban célkitűzésem a folyóiratcikkek további, részletezőbb tanulmányozása során a szövegek irodalomtörténeti kuriózumként való elemzése, mellyel betekintést nyerünk azok kultúrtörténeti beágyazottságába, ezen túl így vizsgálhatóvá válnak a szövegek feminizációs folyamatokkal, gyermekszemlélettel kapcsolatos aspektusai, akár ikonográfiai elemzéssel kiegészítve. Mindennek köszönhetően olyan észrevételek születhetnek, amelyek a hivatással kapcsolatos neveléstörténeti eredményeket helyezhetik új megvilágításba.

Absztrakt
„Diákok öröme” – *A Magyar Tanítójelöltek Lapja*

Tanulmányomban az 1926 és 1939 között Szegeden megjelent Tanítójelöltek Lapja című folyóirat bemutatásával kívánok adalékokat nyújtani a korszak folyóirat kultúrájához. A Tanítójelöltek Lapja azért is különleges, mert egy helyi szakperiodikumból vált országos érdekeltségű olvasmánnyá. Különösen figyelemreméltó a kezdeményezés azért is, mert a lapot maguk a szegedi diákok alapították és szerkesztették, majd hozzáférhetővé tették más intézeti társaik számára is.

A hallgatók számára ez egy jó lehetőség volt szárnyaik próbálgatására, hiszen számos rovatban publikálhattak, a szerkesztők a beküldők változatos témájú és színvonalú írásait megbízhatóan közölték. A „klasszikus vezércikktől” kezdve a versekig számos műfaj jellemezte a lapot, de novellákat, esszéket, matematikai feladványokat stb. is megjelentettek.

A folyóirat mennyiségi mutatóinak kvantitatív, statisztikai próbákkal végzett elemzése bemutatja a szerzők összetételét, írásaik legfontosabb, az említett módszerekkel vizsgálható jellemzőit (pl. műfajok, terjedelm), ezekre a tanulmányban kitérek. Ennél lényegesebb azonban az a kritikus szövegelemző folyamat, melynek során megkísérlem ábrázolni a megjelent művek irodalomtörténeti, politikatörténeti és neveléstudományi vonatkozásait.

A vázolt komplex elemzés nemcsak egy irodalomtörténeti kuriózum érdekes bemutatása lehet, hanem hozzájárulhat a hasonló természetű kortárs kezdeményezések vizsgálatához és a megfogalmazott tanulságok nyomán azok tovább gondolásához.

Kulcsszavak: #Szeged #Tanítójelöltek Lapja #folyóirat
#Horthy-korszak

Abstract
Students' joy' - the Journal of Teacher Trainees of Szeged

In my presentation – in accordance with the main purposes of the conference – I would like to highlight the opportunities of the intersections of historiography, literature and pedagogy through the introduction of the Journal of Teacher Trainees published between 1926 and 1939 in Szeged, Hungary.

In the first two years of the journal, it published only works by authors within Szeged, however, shortly it became widespread in Hungary and accepted articles from teacher trainees from all over Hungary. The initiative is especially remarkable, that the journal was founded and edited by Szeged students, and later they made it available to other students in the same field of science.

Authors could publish in several columns because the journal accepted articles in diverse topics and standards, from “classic editorials” to poems, novels, essays, reviews, math tasks, etc., moreover, news, reports and advertisements also got a place among the pages of the journal.

Quantitative and statistical analysis of the journal describes the composition of authors, the features of their most important works which could be examined with the abovementioned methods (e.g.: genres, extension). Nevertheless, the process of critical text analysis is more essential in which I try to illustrate the literary, political and pedagogical aspects of published works. On the one hand, via a pluralist approach I would like to examine the direct and contemporary literary embeddedness of texts; while on the other hand, I would like to explore the imprints of processes regarding to teacher training determined especially by politics, in particular the manifestations of pedagogical results.

I would hope to give not just an interesting presentation of a literary curiosity through this complex analysis, but to significantly contribute to investigations of similar and contemporary initiatives and to further consideration based on the lessons formulated.

Keywords: #Szeged #TeacherTrainees #journal
#quantitative analysis #statistical analysis

SIMON Bernadett

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Modernkori Magyarország Doktori Iskola, Budapest

e-mail: simon.bernadett@oszk.hu

**„[...] alig van olyan kicsi fészek, melynek ne
volna meg a maga hírlapja [...]”¹**

A kiállítások alkalmából megjelenő lapok fejlődése a kezdetektől 1896-ig²

Készülő doktori disszertációm témája az 1896-os millenniumi kiállítás és sajtótörténetének bemutatása, hiszen az esemény alkalmából – kutatásom mostani állása szerint – 14 alkalmi lap jelent meg. 1896-ban ünnepelte Magyarország a honfoglalás ezredik évfordulóját. Az ünnepelés az egész történelmi Magyarország területére kiterjedt, az ünnepségek csúcspontja azonban az 1896. május 2 – november 3. között, a Városligetben, 520 000 m² területen megrendezett országos kiállítás volt. Közel 240 pavilonban mutatták be Magyarország történelmének, iparának ezeréves örökségét, amely az ország tündöklését és anyagi jólétét volt hivatott reprezentálni. A kiállítás célja az ország múltjának, jelenének és jövőképeinek bemutatása volt, amely Budapestet az európai nagyvárosok sorába emelte. Leendő disszertációmban amellet, hogy az egyes lapokra vonatkozó, a Budapest Főváros Levéltárában található lapalapítással kapcsolatos iratokat is vizsgálom, az újságok tartalmát önmagukban is elemzem, és néhány más korabeli lappal is összevetem.

1 Idézet innen: [N.N], *A sajtó a kiállításon* = Millennium, 1895. júl. 1., 19. sz., 2.

2 Jelen írás elkészültét az OSZK kutatóidővel támogatta. A tanulmány „A tudomány ekként rajzolja világát” – Irodalom, nevelés és történelem metszetei II. című konferencián megtartott előadás alapján készült. Elhangzott: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1087 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40., 2019. május 6–7. A tanulmány szaklektora: Ugyr Bálint. A tanulmány szerkesztője: Szabó P. Katalin.

Emellett – ahogy jelen tanulmányomban is – az üzleti sajtóra vonatkozó szempontsort alapul véve dolgozom fel az egyes, millennium alkalmából megjelenő, vállalkozásként létrejövő sajtótermékek tartalmi és formai jellemzőit.³ Céлом, hogy ezeknek a kiadványoknak a felépítését és az általuk közölt híreket összehasonlítsam más sajtótermékekével. Lipták Dorottya könyvében kiemeli a 19. század utolsó harmadában megrendezett közép-európai kiállítások hatását a sajtótermékek műfaji tipizálódásának alakulására, melyek közül egy volt a kiállítási lapok csoportja.⁴ Jutta Pemsel, az 1873-as bécsi világkiállítással foglalkozó könyvének sajtóval foglalkozó részében emellett, hogy a világkiállítási lapok,⁵ a kiállítás népszerűsítésében játszott szerepét hangsúlyozza, fontosnak tartja megemlíteni a korabeli napilapok tudósításainak súlyát is a rendezvény, akár pozitív, akár negatív irányú megítélését illetően.⁶ 2013-ban, a bécsi Wien Museum rendezett egy kiállítást a bécsi világkiállítás 140. évfordulója alkalmából. Ennek átfogó és terjedelmes katalógusának sajtóélettel foglalkozó fejezete felsorolja a világkiállítás eseményeiről való tudósítás módszereit (saját hivatalos tudósítók, kiállítási szakjelentések, saját külföldi tudósítók, kiállítási lapok). Emellett felhívja a figyelmet arra a nem szokatlan jelenségre, miszerint az újságok külön kiállítási rovatokban tájékoztattak az eseményekről.⁷ Ez a gyakor-

3 *A magyar sajtó története, 1867-1892*, II/2, szerk. KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1985, 262–263, 339, 345.; LAKATOS Éva, *Lapkiadás, mint üzlet*, MKsz, 1979, 2. sz., 140–163, 142–143, 145., LAKATOS Éva, *Sikersajtó a századfordulón: Sajtótörténeti megközelítések*, Bp., Balassi, OSZK, 2004, 16, 38–39, 62.; BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Bp., Wolters Kluwer, 2016, 218–220, 227–228, 237, 267–268, 272. – A témáról korábban megjelent tanulmányom: SIMON Bernadett, *A Millenniumi Újság jelenti... Kút: Az ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola Kiadványa*, 2014, 1. sz., 93–110.

4 Lipták Dorottya az 1873-as bécsi világkiállítást, az 1877-es prágai Typográfcká beseda kiállítást, és az 1896-os budapesti millenniumi kiállítást emeli ki. – Vö. LIPTÁK Dorottya, *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában: Bécs-Budapest-Prága*, Bp., L'Harmattan, 2002 (A múlt ösvényén), 42.

5 Németül: „Weltausstellungsorgan”. – Vö. JUTTA PEMSEL, *Die Wiener Weltausstellung von 1873: das gründerzeitliche Wien am Wendepunkt*, Wien, Köln, Böhlau, cop., 1989, 92.

6 *Uo.*, 93–95.

7 *Experiment Metropole: 1873: Wien und die Weltausstellung: [Wien Museum Karlsplatz, 15. Mai bis 28. September 2014]*, hrsg. Wolfgang KOS, Ralph GLEIS, Wien,

lat az 1896-os millenniumi kiállítás kapcsán is elmondható. Jelen tanulmányomban rávilágítok ezen újságok műfajának egyediségére, melyek létüket a kiállításoknak köszönhették.

Munkámban az 1873-as bécsi világkiállítás lapját, a *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*ot, az 1885-ös budapesti Országos Általános Kiállítás egyik kiadványát, a *Kiállítási Értesítőt*, és az 1893-tól 1896-ig megjelenő *Millennium* című újságot elemzem.

A hírlapok mostani bemutatásának szempontja nem az időrendiség, hanem kutatásom témája: a kiállítási újságok vizsgálata, ezért a hangsúlyt a *Millennium*ra helyezem, s a másik 2 kiadvány csak példaként szolgál, a kiállítási alkalmi lapok műfaján belül. Mivel a tárgyalt időszakokat átlagosan 11–12 év választja el egymástól, s a 3 lap közül az egyik Bécsben jelent meg, – ahol a sajtóélet fejlettsége az 1870-es években már jóval előrébb járt, mint itthon – így ezek párhuzamba állítása nem is adhatna reális képet. Az előbbieken okán a továbbiakban a céloom nem lehet az összehasonlítás, hanem a kiállítási újságoknak, mint az alkalmi lapok egy típusának bemutatása. A kiállítási újságok felépítését, jellemzőit szeretném bemutatni, s egy történeti ívet felvázolni, mely a millenniumi kiállítás 14 lapjához vezetett.

A 19. századi kiállítások jelentősége

Mit is jelentett a 19. században egy kiállítás? – tehetjük fel a kérdést. A 19. századi világ-, és országos iparkiállítások az iparosok, kereskedők szakmai fóruma volt, az egyetlen olyan hely, ahol információt és tapasztalatot cserélhettek.

Az első világkiállítást 1851-ben rendezték meg Londonban. Az 1873-ban, Bécsben megrendezett világkiállítás az ötödik volt a sorban, viszont német nyelvterületen az első. E nemzetközi tárlat magyarországi szempontból is jelentős volt, hiszen Magyarország 1867-ig, korlátozott körülmények között, csak az Ausztriának fenntartott helyen mutathatta be tárgyait a nemzetközi megmérettetéseken. A bécsi bemutatón viszont már nem rendező társállamként, hanem meghívott önálló ország-

Czernin, 2014 (Sonderausstellung des Wien Museums), 36–40.

ként vett részt, s kiemelkedő eredményt ért el a képző-, és iparművészeti szekcióban. A tárlatot a bécsi Práter területén, 1873. május 1. és október 31. között rendezték meg, 246 000 m²-en. Közel 200 pavilonban 52 000 kiállító mutatta be termékeit 35 országból. Habár több tényező is nehezítette az életet a kiállítás hónapjaiban, mint például a kolerajárvány és a nagy tőzsdekrach – amely jelentős drágulást eredményezett – ennek ellenére a bécsi világkiállítást pozitívan értékelték a kortársak, ezzel összefüggésben jelentős városfejlesztési eredmények születtek.⁸

Magyarországnak – a többi országhoz hasonlóan – a világkiállításokon, és a hazai tárlatokon egyaránt az volt a célja, hogy hazánkról, a hazai gazdasági és kulturális életről egy pozitív képet mutasson be. Országunkban először 1842-ben rendeztek nagyobb szabású ipari jellegű bemutatót. Az Első Magyar Iparműkiállítást Kossuth Lajos kezdeményezésére szervezték meg, melynek koncepciója követte az európai példákat: célja a magyar ipari termelés aktuális állapotának bemutatása volt. A több kisebb, és az 1870-es évek néhány nagyobb szabású iparkiállítása⁹ után 1885-ben rendezték meg az első igazán nagyszabású országos általános kiállítást a Városligetben 300 000 m²-en.¹⁰ A kiállítás hivatalos jelentése 102 pavilont sorolt fel,¹¹ ahol az állandó kiállításon 8420-an mutatták be termékeiket, de összesítve, a különféle időszakos virág-, gyümölcs-, és állatkiállítások résztvevőit, a kiállítók száma 11 879 volt.¹²

8 UJVÁRI Hedvig, *Az 1873-as bécsi világkiállítás a Pester Lloyd hasábjain*, MKSz, 2004, 2. sz., 175, 184.; További szakirodalom: GÁL Vilmos, *Világkiállító magyarok: 1851-2000*, Bp., Holnap, 2008, 47–48, 50.; SZÉKELY Miklós, *Az ország tükei: Magyar építészeti és művészeti szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák-Magyar Monarchia korának világkiállításai*, Bp., CentrArt, 2012, 85.

9 1872-es kecskeméti Országos Iparmű Kiállítás; 1876-os szegedi Magyar Országos Ipar-, Termény-, és Állat-Kiállítás; 1879-es székesfehérvári Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállítás.

10 *A Budapesti 1885-ki Országos Általános Kiállítás: Hivatalos jelentés: A Budapesti 1885-ki Országos Általános Kiállítás főjelentése*, szerk. KELETI Károly, Bp., Athenaeum Ny., 1886, I, [30.]

11 *Uo.*, 31–53.

12 *Uo.*, 61.

Az 1896-os millenniumi kiállítás főpróbájaként is gyakran emlegett tárlat – bár minden tekintetben kisebb volt, mint a 11 évvel későbbi rendezvény – számos újítást hozott és követendő példát állított a későbbi kiállítások szervezettségét és tematikáját illetően.

A kiállítási újságok műfaja

Ahhoz, hogy a kiállítások a 19. század második felére nagyszabású, egyre inkább a látványosságokra és szórakozásra hangsúlyt fektető, széles látogatóközönséget magához vonzó rendezvények legyenek, többek között szükség volt egy olyan közvetítőre is, amely népszerűsítette ezeket. A kiállítások is ilyen „kicsi fészkek”, lehetőségek voltak a sajtónak, amelyek alkalmából lapot/lapokat adtak ki, s amelyek információkat közöltek mind a közreműködők, mind pedig a látogatóközönség számára. Ahogy Jutta Pemsel találóan kifejezi könyvében: ezek a lapok a kiállítási propaganda hatékony eszközei is voltak.¹³ Más forrásban pedig a jelentős mennyiségű információközlés miatt a világkiállítást „határokon átívelő hálózati kommunikációs platform”-ként említik.¹⁴

Már 1851-ben, a Londonban megrendezett első világkiállítás alkalmából is jelent meg kiállítási újság, majd a példát a többi tárlat is követte.¹⁵ A világkiállításokkal kapcsolatos eseményekről a hazai napilapok, és általában a gazdasági és ipari jellegű szakfolyóiratok rendszeresen beszámoltak. Az 1873-as bécsi tárlat alkalmából megjelenő *Allgemeine Illustrirte Weltausstellungs-Zeitung*nak a nemzetközi szintű népszerűsítés céljából, francia nyelvű kiadása mellett magyar változata is megjelent, a *Vasárnapi Ujság* társlapjaként, *Képes Kiállítási Lapok* címen.¹⁶

13 PEMSEL, *i. m.*, 93.

14 „grenzübergreifend vernetzte Kommunikationsplattform”. – Vö. Experiment Metropole, *i. m.*, 38.

15 A *The Illustrated Exhibitor* című lapnak 1851. június 7-december 27. között 30 száma jelent meg.; Például: *L'Exposition Universelle de 1867 Illustré*.

16 PEMSEL, *i. m.*, 93.; Az első 13 szám a következő címmel jelent meg: *A Bécsi Kiállítás: Rendkívüli Melléklet a „Vasárnapi Ujság”-hoz*, Bp., Franklin-társulat, 1873.; 1873. augusztus 3-tól, 17 szám erejéig módosult a lap címe: *Képes Kiállítási Lapok: A Magyar Érdekek Képviseletére az 1873. Bécsi Kiállításon Szakférfiak Közreműködése Mellett*, szerk.

A Steinacker Ödön szerkesztésében kiadott újságban a bécsi kiállítás hivatalos lapjának magyar vonatkozású cikkeinek fordításait közölték.¹⁷ A magyarországi jelentősebb iparkiadások híreit itthon eleinte szintén csak a napi-, illetve szaksajtóban lehetett nyomon követni, emellett azonban az 1879-es székesfehérvári kiállítás már önálló lappal is előállt.¹⁸

A *Kiadítási Értesítő* 1884-es számából való alábbi idézet jól mutatja, hogy a városligeti 1885-ös Általános Országos Kiállításra készülve, és egyáltalán bármilyen külföldi kiállítást figyelembe véve a hazai sajtó nagyban hozzájárult azok népszerűsítéséhez. Egy-egy kiállítás még hasznukra is volt, amennyiben tárgyalandó témát biztosítottak számukra:

„Mai napság a kiállítások már világszerte ugyszólván napirenden vannak. Alig mulik el hét anélkül, hogy valamely újabb kiállítás megnyitására hírt ne hozna a sajtó. [...] A felhívások a feltételek, a tudósítások, a díjkiosztások, kiállítók panaszai stb. kimeríthetetlen tárgyat nyújtanak a szak- és a napilapok számára. – Ez kétségtelenül bizonyítja, hogy a sajtó ép úgy, mint a nagy közönség, mely ezen tudósításokat érdeklél fogadja, egyaránt elismeri az ilyenmő vállalatok fontosságát.”¹⁹

Az 1885-ös országos kiállítás sajtója az előző évekhez képest valamelyest fejlődést mutatott, hiszen ekkor már 3 külön lap jelent meg a kiállítás alkalmából.²⁰ Az áttörést viszont az 1896-os millenniumi kiállítás hozta meg, melynek előkészületeiről, eseményeiről és nagyszabású rendezvé-

STEINACKER Ödön, Bp., Franklin Társulat, 1873.

17 Wiener Weltausstellung 1873 revisited, <http://wiener-weltausstellung.at/presse.html> (Utolsó letöltés ideje: 2019.10.04.)

18 *Székesfehérvári Kiállítás Lapok: Illusztrált Közlöny az Országos Mő-, Ipar-, Termény- és Allatkiállítás Tartamára*, fel. szerk. PRÉM József, Székesfehérvár, Számmer Imre, 1879.

19 [N.N.], *A kiállításokról általában* = *Kiadítási Értesítő*, 1884. okt. 24., 14. sz., [105.]

20 A *Kiadítási Értesítő*n kívül a következő lapok jelentek meg: *Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás Közleményei*, Bp., Pesti Könyvnyomda r.t., 1883–1885., *Budapesti Országos Általános Kiállítás: Napi műsor: Tágesprogramm*, Bp., Pesti Könyvnyomda, 1885.

nyeiről – kutatásom mostani állása szerint – 14 alkalmi lap tudósított.

A kiállítás ügyeinek szervezéséért felelős kiállítási országos bizottság kiegészítő szerveként megalakult Gelléri Mór, a kiállítás titkárának vezetésével egy sajtóbizottság is, melynek feladata a sajtó és a kiállítás munkatársai közötti kapcsolattartás biztosítása volt. A sajtó képviselőnek szabad-, vagyis ingyen belépést biztosító jegyet adtak, hogy azzal látogathassák a kiállítást és korlátlan alkalommal megtekinthessék az épülő, majd a sorra elkészülő pavilonokat, illetve részt vehessenek az ottani programokon és mindezt egy pozitív hangvételű írásban közöljék is valamely lapban. Annak érdekében, hogy a külföldről és vidékről érkező újságírók elsőkézből értesüljenek a legfrissebb kiállítási hírekről, a kiállítás területén és a fővárosban körsétákat és hírlapírói tematikájú kongresszusokat is szerveztek.²¹ A híreket nemcsak személyesen, hanem távirati-, és levelezőirodákon keresztül, valamint tudósítások formájában is közölte a kiállítás igazgatósága. A külföldi lapok a *Revue d'Orient*²² kiállítási mellékletéből, valamint a kiállítás sajtóosztálya által kiadott *Ausstellungs-Correspondenz* és a *Correspondance du Millénaire*²³ című lapokból értesülhettek a legújabb kiállítással kapcsolatos hírekről. Szintén a sajtóosztály adta ki a hazai (külön a fővárosi és külön a vidéki) újságok tájékoztatására a nyomtatott tudósítót, *Ezredéves Kiállítási Értesítő* címmel.²⁴ A millenniumi kiállítás területén 1896. június 1. és november 3. között adták ki a *Kiállítási Ujság*²⁵ című napilapot. Az újság mellett, hogy a kiállítás hírmondója is volt, s a látogatók szuvenírként meg is vásárolhatták a helyszínen, egyben tudósítóként is funkcionált,

21 *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*, szerk. MATLEKOVITS Sándor, III, Bp., Pesti Könyvnyomda Részvény-társaság, 1897, 11, 146, 175, 177. – A munka a következő városok kongresszusait emeli ki: Heidelberg, Kiel, Bordeaux.

22 *Revue d'Orient et de Hongrie: Journal politique, littéraire et économique*, réd. Armand SASVÁRI, Bp., Sasvári Armand, Gunszt Nicolas, 1890-1910.

23 *Correspondance du millénaire: Publié par le Bureau de la presse de l'Exposition Millénaire Nationale de 1896*, Bp., Kiállítási Bizottság, 1895-1896.

24 MATLEKOVITS, i. m., 175–176. – *Ezredéves Kiállítási Értesítő: Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás sajtó-osztályának közleményei*, Bp., Kiállítási Igazgatóság, 1895-1896.

25 *Kiállítási Ujság: Az 1896-iki ezredévi országos kiállítás napilapja*, Bp., XV. csoport bizottsága, 1896.

hiszen az esténként megjelenő lapot, rendszerint megküldték a napilapok számára is hírközlő kiadványként.²⁶ Ez a gyakorlat sem volt előzmények nélküli, hiszen az 1873-as bécsi világkiállítás területén, a *Neue Freie Presse* sajtópavilonjában az újság melléklapját, az *Internationale Ausstellungs-Zeitungot*²⁷ helyben szerkesztették és nyomtatták. Az újság emiatt itt is kuriózumnak számított, amellet, hogy egyben kiállítási tárgy is volt.²⁸

A fent említett 2 milleniumi lap a kiállítás alkalmából megjelent hivatalos, az igazgatóság által kiadott újság volt. Emellett akadtak olyanok is, melyeket a különféle lapkiadással foglalkozó vállalkozások alapítottak, akik kihasználták azt a felfokozott érdeklődést, amely a milleniumi ünnepségeket kísérte, s amely lapjaiknak nagy olvasóközönséget, nekik pedig bevételi forrásuk emelkedését ígérte.²⁹ A kiadványok első megjelenésének időpontja is változó volt, hiszen a *Millennium* például már 1893-tól nyomon követte a kiállítás előzményeit, de volt olyan is, amely csak a kiállítás fél éve alatt számolt be a programokról. A legtöbb újság azonban 1894–1895-től jelent meg havonta kétszer, háromszor vagy akár naponta, és tájékoztatta az olvasóközönséget a kiállítás előkészületeiről.

Egy kiállítási újság célja az volt, hogy a minél szélesebb körű olvasótáborot tájékoztassa az adott kiállítás előzményeiről, az eseményekről, programokról, valamint általában népszerűsítse a rendezvényt, hirdesse annak újszerűségét és erősítse az emberekben a nemzeti érzületet.

A tanulmányomban elemzett 3 újság a *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*, a *Kiállítási Értesítő*, és a *Millennium* című lap közös nevezője az, hogy mindhárom egy kiállítás alkalmából jelent meg, de ahogy az alábbiakból kiderül, kiadásuk módja különbözött.

26 MATLEKOVITS, *i. m.*, 176. – A *Kiállítási Újság* című lapot egy korábban megjelenő tanulmányomban részletesen bemutattam: SIMON Bernadett, *Egy kiállítás képei* [...], Nézőpontok: Tanulmányok, főszerk. ERDŐDY Gábor, Bp., ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, 2016, 27–40.

27 A melléklapot 1873. május 1 – szeptember 30. között hétfő kivételével majdnem minden nap kiadták. Összesen 125 száma jelent meg.

28 Experiment Metropole, *i. m.*, 37.

29 Korábban megjelent tanulmányomban a *Millennium* mellett még egy vállalkozás-ként kiadott újságot (*Millenniumi Lapok*) hasonlítottam össze egy, a helyszínen nyomtatott lappal (*Kiállítási Újság*): SIMON, *Egy kiállítás képei...*, *i. m.*, 27–40.

A *Millennium* című újság vállalkozás eredményeképpen jelent meg. A lap szerkesztője kezdetben Gerő Lajos, ismert hírlapíró volt. Korábban a *Pesti Napló* és a *Budapesti Hírlap* munkatársa, valamint több verses-, és novelláskötet szerzője.³¹ A szerkesztői és kiadói feladatokat 1894 februárjában dr. Szerényi Simon, ügyvéd, újságíró vette át, s egészen a lap megszűnéséig ő folytatta.³² A *Millennium. Kereskedelmi, Kiállítási és Társadalmi Közlöny* volt az első és a leghosszabb ideig élő lap a millenniumi kiállítás alkalmából megjelenő sajtóorgánumok közül, hiszen 1893. november 12-étől, egészen 1896. december 10-ig, összesen 97 számban tájékoztatott, nemcsak a kiállítás, hanem a millenniumi év ünnepeinek előkészületeiről, majd programjairól is. Minden hónapban 1-jén, 10-én és 20-án jelent meg, azonban a kiállítás megnyitása után nem sokkal, 1896 júniusától már csak kétszer, majd szeptember 15-e után már csak december 10-én adták ki. A *Millennium* 3 évvel a kiállítás megnyitása előtt, tehát a megjelenő lapok közül elsőként vállalta fel az ezredéves ünnepség népszerűsítését. A kiadványt a kiállítás igazgatósága támogatta, és az ezredéves ünnepélyek és a kiállítás hivatalos újságjának ismerte el, ez pedig segítette a kiállítás megszervezését. Ezt mutatja az is, hogy a Hivatalos Közlemények rovatban a lap szerkesztője felkérte a vidéki kiállítók bizottságait információk küldésére, a kiállítókat pedig a Bejelentési ívek (úrlapok a kiállításra szánt tárgyakhoz) osztásával segítette.

A *Millennium* hivatása az volt, hogy legyen „hű tükre magának az ezredéves ünnepélynek és kiállításnak.”³³ Ez a program azonban csak később körvonalazódott, amelyet az újság háromszor megváltozott alcíme mutat: a kezdeti *Kereskedelmi, Kiállítási és Társadalmi Közlöny*ből

30 A *Millennium* című lapot egy korábban megjelenő tanulmányomban részletesen bemutattam: SIMON, *Egy kiállítás képei...*, i. m., 27–40.

31 *Magyar zsidó lexikon*, szerk. ÚJVÁRI Péter, Bp., Pallas Ny., [1929], 310.; Például: GERŐ Lajos, *Napról-napra: Költemények*, Bp., Szerző, 1891.

32 NAGY Csaba, *A magyar emigráns irodalom lexikona*, Bp., Argumentum, PIM KIK, 2000, 935–936.

33 [N.N], *Előfizetési felhívás* = *Millennium*, 1894. júl. 1., 19. sz., [1.]

4 év elmúltával *Az Ezredéves Ünnepély és Ezredéves Kiállítás Közlönye* lett.³⁴

Induláskor a lap fő célja a magyar ipar és kereskedelem megsegítése volt a kiállítás népszerűsítésén keresztül, hiszen a kiállítás célja is ez volt: bemutatni Magyarország fejlődését a budapestieknek, a vidéki és külföldi érdeklődőknek.³⁵ A lapot a Kiállítási ügyek, A vidéken, A külföldön, Vegyesek rovatokban közérdekű kérdések, a kiállításra vonatkozó információk, más újságokból átvett lapszemlék, valamint oktató, szórakoztató olvasmányok töltötték meg. Az első oldalon 1894. április 10-étől tartalomjegyzék is hirdette ezeket.

A kiállítás hónapjai alatt az újságok hivatásuknak megfelelően közölték a híreket a programokról, illetve az esetleges ünnepekről. A megnyitó mellett az uralkodóház látogatásai, – mint a kiállítás társadalmi és politikai csúcspontjai – emelték az esemény színvonalát, amellet, hogy a meghívások, látogatások háttérében legtöbbször politikai érdekek is húzódtak. A reprezentációs feladatok lebonyolításának forгатókönyve általánosságban volt érvényes a kiállításokra: az uralkodóház fogadása a pályaudvaron, udvari ünnepek, bálók, opera-, színházi programok, katonai parádé, a kiállítás – akár többszöri – megtekintése.³⁶ Az uralkodónak a kiállításon tett látogatásait azonban a *Millennium* egyszer sem közölte. Valószínűleg azért, mert a kiállítás nyitva tartása alatti időszakban már rendszertelenül, később esetlegesen jelentek meg a számok. A többi millenniummal foglalkozó lap közül néhányban Ferenc József és a kiállító közötti, valószínűleg előre megírt, sablonszerű párbeszédtek többnyire reklámcéllal megírt hírei szerepeltek.³⁷

A millennium hangulatához az újság fejléce is hozzájárult, hiszen a

34 *Kereskedelmi, Kiállítási és Társadalmi Közlöny*: 1893. nov. 12., 1. sz.; *Kiállítási, Kereskedelmi és Társadalmi Hetilap*: 1893. nov. 26., 2. sz.; *Kiállítási, Kereskedelmi és Társadalmi Lap*: 1893. dec. 12., 3. sz.–1894. márc. 20., 9. sz.; *Az Ezredéves Ünnepély és Ezredéves Kiállítás Közlönye*: 1894. ápr. 1., 10. sz.–1896. dec. 10., 21. sz.

35 [N.N.], *Programmunk* = *Millennium*, 1893. nov. 12., 1. sz., 2.

36 UJVÁRI, 5. jegyzetben *i. m.*, 177–178.

37 Az 1896. május 9-ei látogatásról például: [N.N.], *Az ünnepek ünnepe: A király a kiállításon* = *Millenniumi Lapok*, 1896. máj. 10., 13-14. sz., 7–8. – Bővebben lásd: SIMON, *Egy kiállítás képei* [...], *i. m.*, 30.

lapnak nem volt illusztrált borítója, ezért itt közölt a kiállítás egyik jelképéről, a Történelmi Főcsoport (Vajdahunyad vára) épületéről rajzot. Mivel a lap indulásakor, 1893-ban a kiállítás épületei még nem álltak, ez az ábrázolás eleinte még csak az épület képzeletbeli rajzát mutatta be. Ez leginkább a velencei Szent Márk-bazilikához, vagy az 1885-ös Általános Országos Kiállítás Iparcsarnokához hasonló, keleties jellegű kupolás templomhoz hasonlított, jobboldalt szoborcsoporttal, s a világító szökőkút elképzelt rajzával.³⁸ A fejléc idővel aktualizálódott és meg is változott: 1894. március 20-tól az azóta már elkészült, s a rendezvény egyik szimbólumává váló Történelmi Kiállítási Csarnok oldalhomlokzata szerepelt az illusztráción, s az újság címét is új betűtípussal szedték.³⁹

Kiállítási Értesítő (1884–1885)

A *Kiállítási Értesítő* a *Gazdasági Mérnök* című újság társlapjaként jelent meg 1884. július 17. és 1885. november 15. között. Havonta 4 szám jelent meg, a másfél év alatt összesen 68 lapszám. A lap szerkesztője Gonda Béla, mérnök és az 1885-ös kiállítás mezőgazdasági csoportjának biztosa volt, aki az 1870-es évek elejétől foglalkozott lapkiadással. Az 1877–1918 között megjelenő *Gazdasági Mérnök* című lap főszerkesztőjeként már 1883. november végétől⁴⁰ beillesztett lapjába egy 2–3 oldalas *Kiállítási Értesítő* című rovatot, majd a tényleges lap megjelenése előtt 2 héttel közölte annak fejlécét és programját. 1884. július közepe után, amikor megjelent a társlap, a *Kiállítási Értesítő* rovat eltűnt a *Gazdasági Mérnök*ből.⁴¹

A lap első számában⁴² és később 0,5–1 oldalas hirdetéseiben,⁴³ illetve az 1884-es év utolsó számában⁴⁴ közölte programját: a kiállítás ügyének

38 Millennium, 1893. nov. 12., 1. sz., [1]. A hivatkozás a fejlécre vonatkozik.

39 Millennium, 1894. márc. 20., 9. sz., [1]. A hivatkozás a fejlécre vonatkozik.

40 Előszőr: *Gazdasági Mérnök*, 1883. nov. 29., 48. sz., [589]–590.

41 *Gazdasági Mérnök*, 1884. júl. 3., 27. sz., [320.]; *Gazdasági Mérnök*, 1884. júl. 17., 29. sz.

42 [N.N.], *A magyar közönséghez!* = *Kiállítási Értesítő*, 1884. júl. 17., 1. sz., 2.

43 Például: [N.N.], *T. Olvasóinkhoz!* = *Kiállítási Értesítő*, 1884. aug. 14., 5. sz., 39.

44 [N.N.], *Olvasóinkhoz* = *Kiállítási Értesítő*, 1884. dec. 24., 22. sz., [169.]

népszerűsítése, tájékoztatás az előkészítő munkálatokról, később pedig az aktuális eseményekről, valamint a kiállító, mint a hazai termelésnek, s a látogató, mint a fogyasztónak képviselője. Ez volt tulajdonképpen minden kiállítási lap feladata, viszont a szerkesztő sok írásában hangot adott azon véleményének, miszerint a kiállítás és egyben a lap fő célja, hogy „...a hazai olvasók] a hazai termékek felhasználása, s a külföldi iparcikkek mellőzése iránt való hajlandósága előmozdításáért.”⁴⁵

Ennek a lapnak sem volt külön borítója. A címlapon a fejlécben a kiállítás fő épülete, az Iparcsarnok volt látható, melyet angyalok tettek ünnepi hangulatúvá. Egy nagyobb lélegzetvételű cikkel kezdődött az olvasnivalók sora, melyet a kiállítás szervezésével, a sorra elkészülő pavilonokkal, a kiállítókkal, kiállító testületekkel és a külföldi kiállításokkal kapcsolatos írások követtek. Ezeket az első oldalon tartalomjegyzékben is közölték, akárcsak az impressumadatokat.

Wiener Weltausstellungs-Zeitung (1871–1875)

A világkiállítás alkalmából megjelenő *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*ot Carl Cikanek adta ki, szerkesztője pedig Johann Christian Schreyer volt. A párosnak nem ez volt az első közös vállalkozása, hiszen 1870–1871-ben a *Neue Freie Zeitung*ot,⁴⁶ 1871-ben pedig a *Freiheit*⁴⁷ című lapot adták ki közösen. A Bel-, és Pénzügyminisztérium támogatásával, a bécsi lap a világkiállítás hivatalos lapjává, szaklapjává vált.⁴⁸ 1871. augusztus 18. és 1873. november 12. között 297 száma jelent meg. 1871-ben csak elvétve, 1872 januárjától 1873. április 19-

45 Uo., [169.]. – A hazai termékek kizárólagosságának elve az 1896-os millenniumi kiállításon csúcsonodott ki, hiszen a rendezvény alapkonceptiója az volt, hogy csak magyar alapanyagokból készült termékeket állítsanak ki.

46 *Neue Freie Zeitung*, hrsg. Johann Christian SCHREYER, Carl CIKANEK, Wien, Genossenschafts-Buchdruckerei, 1870-1871.

47 *Freiheit: Kampf gegen Unrecht, Unterdrückung, Verdummung für Freiheit, Wahrheit und Recht*, hrsg. Johann Christian SCHREYER, Carl CIKANEK, Wien, A. Switiroch, [1871. Febr. 27. – Dez. 12.]

48 Wiener Weltausstellung 1873 revisited, <http://wiener-weltausstellung.at/presse.html> (Utolsó letöltés ideje: 2019.10.04.); SZÉKELY, 5. jegyzetben *i. m.*, 72.

éig átlagosan heti kétszer, szerdán és szombaton, majd inntől kezdve, a világkiállítás nyitva tartása alatt, november 1-jéig hétfő kivételével minden nap megjelent. 1873. november 15. és 1875. november 19. között folyamatos lapszámozással az 1874-es berlini textilipari, és az 1876-os philadelphiai világkiállítás újságjává is vált. Később mindig aktualizálódott, hogy éppen melyik kiállítást képviselte, de 1874. január 4-től új címmel, és párhuzamos lapszámozással, mint *Internationale Ausstellungs-Zeitung* jelent meg. 1871–1875 között összesen 429 szám látott napvilágot.⁴⁹

Az újság fejlécében Bécs látképe látható. Míg a kép egy részén a város történelmét jelképező épületek sziluettjei tűnnek fel (Stephansdom, Votivkirche, Wiener Rathaus), a másik oldalon a jelent, az előremutató, a haladást és ipari fejlődést jelentő gőzmozdony, nagy gyárépületek, és a világkiállítás központi épülete, a Rotunda látható. Az első oldalon az impresszumadatokban feltüntetik a szerkesztő nevét, az árakat és a megjelenési gyakoriságot. Egyedülálló érdekessége volt a lapnak, hogy 1873. május 2 – november 1. között az újság első oldalán visszaszámoltak, hogy még hány nap van hátra a kiállításból, illetve az adott nap a kiállítás hányadik napja.⁵⁰

A közönség érdeklődésének felkeltését célzó sajtófogások

A 19. század végétől, mikor az újonnan megalakuló sajtótermékek száma tömeges méreteket öltött, a szerkesztőknek, akik többnyire egyben a lapok kiadói is voltak, szükségük volt néhány olyan üzleti fogásra, mellyel minél több olvasót tudtak toborozni, akik a lapok megvételével minél több anyagi hasznot hoztak nekik.

Az újságok *képekkel* színesítették a bennük közölt tartalmat, s ezáltal közkedveltebbé váltak a fogyasztók körében. A *Millennium* eleinte rajzokat, metszeteket majd fényképeket közölt sorban, a már elkészült pavilonokról, legtöbbször nagyon jó minőségben. Sokszor közölték a

49 PEMSEL, *i. m.*, 92.

50 Wiener Weltausstellungs-Zeitung, 1873. Mai 2., Nr. 141., [1.]; 1873. Nov. 1., Nr. 293., [1.]

kiállítás ikonikus épületét, a fejlécben is szereplő Történelmi Főcsoport központi helyét, illetve a kiállítás szervezőinek arcképét. Kiállítási tárgyról egyszer sem láthatunk képet az újságban. Általában az első oldalon egy nagy, az újságban pedig 1–2 kisebb kép szerepelt, azonban az utolsó számokban már egyre kevesebb volt az illusztráció.

A *Kiállítási Értesítő* 1885 augusztusáig majdnem minden számban közölt 1–2 képet, legtöbbször valamelyik kiállítási pavilonról vagy kiállítási tárgyról. Ezen metszetek és rajzok minősége – néhányat leszámítva – nem volt túl jó minőségű. A szervezőkről készült arcképek és néhány, az egyes pavilonokat ábrázoló egész oldalas képek tartoztak a jobbak közé. A megnyitó utáni számban közölték a legtöbb képet az újságban.⁵¹ Fénykép egyszer szerepelt csak az egyik 1885. márciusi számban, egy kiállított vázáról,⁵² viszont 1885 augusztusától nem tartalmazott illusztrációt a lap, leszámítva az utolsót megelőző számot, amikor a kiállítási érmekeket és díszokleveleket közölték.⁵³

A *Wiener Weltausstellungs-Zeitung* első oldalán általában egy miniszternek vagy az Udvar egyik tagjának arcképét, valamely ország iparát jelképező tájképet, később pedig egyes kiállítási épületet, tárgyat közölt. Ezek nagyon szép, aprólékosan kidolgozott metszetek voltak. A képek megjelenése esetleges volt: előfordult, hogy az első oldal kivételével nem is volt több kép a lapban, de arra is találhatunk példát, hogy 2 vagy 3 kép is megjelent.

A vállalkozásokként létrehozott lapok szerkesztői gyakran apró *figyel-mességekkel, kedvezményekkel* igyekeztek minél több olvasót megnyerni maguknak. A *Millennium* képmelléletek küldésével, a kiállítás helyszínrajzának, plakátjának közlésével, 1894-ben és 1895-ben pedig karácsonyi külön számmal kedveskedett a lap vásárlóinak. 1895-ben a külföldre menő levelekre, reklámcélokból felragasztott millenniumi levélbélyeget is adtak az adott számhoz.⁵⁴ Az újság 1895. január 10-től 11 számon

51 Kiállítási Értesítő, 1885. máj. 3., 18(40.) sz.

52 Kiállítási Értesítő, 1885. márc. 1., 8-9(30-31.) sz., [241.] A hivatkozás a lapban megjelent képre vonatkozik.

53 Kiállítási Értesítő, 1885. nov. 8., 45(67.) sz., 458–459. A hivatkozás a lapban megjelent képre vonatkozik.

54 [N.N.], *A millenniumi levélbélyegek, [A magyarok Árpádot vállalkra emelik]*, Millen-

keresztül Kiállítási Értesítő címen 4 oldalas mellékleteket jelentetett meg, amolyan kiállítási vezetőként. Ezek a kiállítás alaptudnivalóiról és az egyes pavilonokról szóló ismertető írások az újság alsó részében úgy voltak elhelyezve, hogy a lapokat később ki lehessen vágni, és könyv formájában összeilleszteni. Április 20-a után azonban több nem jelent meg, pedig a szöveg mondat közben fejeződött be, tehát valószínűleg terveztek folytatást.⁵⁵

A Kiállítási Értesítő esetében nem fordult elő hasonló kezdeményezés, illetve küldemény. Megjelenése során egyszer jelent meg a kiállítás „Helyzetrajza”, 1884 decemberében.⁵⁶

A *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*ban többször megtalálhatjuk a kiállítás helyszínrajzát, de úgy gondolom, hogy a fent említett, jól és szépen kivitelezett illusztrációk, felérték egy képmelléklet minőségével.

Magyarországon az 1890-es évek végi tömegsajtó korában nem volt ritka, hogy az egyes lapok több tízezres példányszámban jelentek meg. 1896-ban a *Budapesti Hírlap* például 30 000, míg a századforduló utáni években a *Kis Újság* naponta több mint 150 000 példányszámban jelent meg.⁵⁷ A *Millennium* című lapból kiderül, hogy 1893-ban mutatványszámát 20 000 példányban küldte szét, azonban későbbi időszakról nem derül ki erre vonatkozó adat.⁵⁸

Sem a *Kiállítási Értesítő*ben, sem főlapjában, a *Gazdasági Mérnök*ben nem található a példányszámra utaló információ, viszont a Budapest Főváros Levéltárában, a lappal kapcsolatos iratanyag szerint a *Gazdasági Mérnök* 1900-ban 1200 példányban jelent meg.⁵⁹ Ezzel szemben a *Wiener Weltausstellungs-Zeitung* legelső számán 30 000-es példányszámmot

nium, 1895. aug. 20., 24. sz., [1.]

55 *Millennium*, 1895. jan. 10., 2. sz., 5–6.; 1895. jan. 20., 3. sz., 5–6.; 1895. febr. 1., 4. sz., 5–6.; 1895. febr. 10., 5. sz., 5–6.; 1895. márc. 1., 7. sz., 5–6.; 1895. márc. 10., 8. sz., 5–6.; 1895. márc. 20., 9. sz., 5–6.; 1895. ápr. 1., 10. sz., 5–6.; 1895. ápr. 10., 11. sz., 5–6.; 1895. ápr. 20., 12. sz., 5–6.

56 [N.N.], *A budapesti Országos Kiállítás helyzetrajza* = Kiállítási Értesítő, 1884. dec. 16., 21. sz., 163.

57 KÓKAY György, BUZINKAY Géza, MURÁNYI Gábor, *A magyar sajtó története*, [Bp.], MŰOSZ, Bálint Gy. Újságíró-isk., [1998] (Sajtókönyvtár), 162, 165.

58 [N.N.], *Programmunk* = *Millennium*, 1893. nov. 12., 1. sz., 2.

59 Jelzet: BFL, IV. 1407.b. I. 101.

tüntettek fel, mely szintén a bécsi sajtóélet 1860-as évektől kezdődő fellendülését jelzi, mikor a legjelentősebb lapok már 10 000 – 20 000 példányszámban jelentek meg.⁶⁰

Az újságok legfőbb bevételi forrása a *hirdetésekből* származott, amely vagy konkrét hirdetés volt, vagy cikkbe burkolt reklám. A *Millennium*, egy-egy száma átlagosan 8 oldal terjedelmű volt. Ebből a *Millennium*-ban eleinte 4, majd 1895 végétől 1–2 oldal volt a hirdetés. Ez a csökkenés összefügghetett a millenniummal foglalkozó lapok számának megnövekedésével, hiszen több újságnak kellett megosztotnia ugyanannyi hirdetésen. A *Millennium* egy számában található 10–15 reklámtáblából általában 1 vagy 2 vonatkozott csak a kiállítás programjaira. A *Millennium*-ban amellet, hogy sok volt a cikk formájában megírt hirdetés, menetrendeket is közölt, hiszen az államvasutak első-, és másodosztályú gyorsvonatainak függesztették a lapot, ezzel nagyon jó reklámot biztosítva az újságnak.

A *Kiállítási Értesítő* egy száma átlagosan 8, majd a vége felé 4 oldalas volt. Ebből 6–8, esetenként 10 hirdetési tábla reklámozott többnyire nehézipari, gépipari és mezőgazdasági termékeket. Ezen kívül saját magát is hirdette számaiban, valamint az egyes kiállítókról szóló írások is reklámnak számítottak. 1884-ben néhány szám erejéig a Budapest-Bécs vasútvonal menetrendjét is közölték. A lap oldalainak száma a megszűnéshez közeledve csökkent, a hirdetéseké viszont nem, így körülbelül a lap negyedét a reklámok tették ki. Gonda Béla egyik írásában kifejtette, hogy lapjával szeretne iránymutató lenni, miszerint csak valós hirdetések jelenjenek meg, s mellőzzék a cikkben megírt burkolt reklámok használatát, őrizték meg tárgyilagosságukat.⁶¹ Ez ugyan szép kezdeményezés, azonban gyakorlatban nehéz megvalósítani, hiszen egy pavilonról szóló írás akaratlanul is reklámértékű, a másikkal szemben.

A *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*nak 1872-ben általában 8, 1873-ban pedig 4, 6, vagy 8 oldalas számai jelentek meg. Ebből a kiállítás

60 Wiener Weltausstellungs-Zeitung, 1871. Aug. 18., Nr. 1., [1.]; LIPTÁK, 4. jegyzetben *i. m.*, 34, 122.

61 GONDA Béla, *A kiállítás és a sajtó*, Kiállítási Értesítő, 1885. máj. 17., 20(42.) sz., [293]–294.

évében átlagosan 0,5–2 oldal volt a hirdetés, melyek a hirdetési táblák mellett apróhirdetéseket is tartalmaztak. Ezekben a kiállítás idejére lakásokat kínáltak, színházak műsorait is közölték, valamint a bécsi látóivalókról is tudósítottak. Pemsel említi meg azt a bevált gyakorlatot, miszerint egyes újságírókat egyes kiállítók lefizettek annak érdekében, hogy termékükről, vállalkozásukról többet írjanak, vagy azokat a megérdemelnél kedvezőbb színben tüntessék fel lapjukban.⁶² Feltehetően ez az eljárás nemcsak az 1873-as bécsi kiállításra volt jellemző, hanem előtte és utána is alkalmazták és alkalmazzák ezt a módszert.

Az újságok címlapjukon mindig megadták az *előfizetés* és – ha volt ilyen – az egyes számok árát. A *Millennium* előfizetési ára egy évre 8 Ft, fél évre 4 Ft volt. Ezzel az összeggel a *Millennium* a megjelenő 14 közül a legdrágább kiállítási lapok közé tartozott az 1895–1896-os években. A lapra csak előfizetni lehetett, számonként megvásárolni nem, ahogy az 1884-1885-ös *Kiállítási Értesítőt* sem. Ennek egy évre 10 Ft, fél évre 5 Ft volt az ára, s mivel melléklap volt, külön kedvezményt járt, ha a főlapra is előfizettek.⁶³ Az 1885-ös kiállítás másik újságjának előfizetési ára ehhez képest 6 Ft volt, egy szám ára pedig 20 krajcár. Érdemes ezeknek az alkalmi lapoknak az árát összehasonlítani a korabeli napilapok és a krajcáros lapok áraival: 1896-ban például a *Magyarország* 4, vidéken 5,⁶⁴ a *Friss Ujság* pedig egy krajcárba került.⁶⁵ 1885-ben pedig a *Buda-pesti Hírlapra* és a *Pesti Hírlapra* való előfizetés ára 14 Ft volt. A *Wiener Weltausstellungs-Zeitung* címlapján a résztvevő országok pénznemének megfelelően sorolták fel az újság előfizetési és az egyes számok árait. Láthatóan jóval többbe kerültek a kiállítás lapjai, mint a többi újság,

62 „Die ganze Weltausstellungsjournalistik ist ein dicht geschlossenes Raubsystem.” – Vö. Ferdinand KÜRNBURGER, *Briefe an eine Freundin: (1859-1879)*, ed. Otto Erich DEUTSCH, VIII, WIEN, 1907 (Schriften des Literarischen Vereins in Wien). – Idézi: PEMSEL, *i. m.*, 95.

63 A *Gazdasági Mérnökökre* és a *Kiállítási Értesítőre* történő együttes előfizetés ára 20 Ft helyett kedvezményesen 12 Ft. volt.

64 Magyarország, 1896. jún. 8., 157. sz., [1]. A hivatkozás a lap árának megjelölésére vonatkozik.

65 Friss Ujság, 1896. dec. 5., 1. sz., [1]. A hivatkozás a lap árának megjelölésére vonatkozik.

mégis megvették ezeket is. Ennek oka valószínűleg az lehetett, hogy a millenniumi kiállítás ügye nemzeti közügy is volt, s eseményeinek figyelemmel kísérése a felsőbb társadalmi rétegek számára presztízskérdéssé vált. Emellett természetesen a kiállítási újságok egyben kalauzként és információforrásként is szolgáltak, úgy a Városligetbe kilátogatóknak, mint a lapokból tájékozódóknak.

A lapok a kiállítások bezárására máshogy reagáltak. A *Kiállítási Értesítő* egy mondattal tudomásul vette ezt: „A Kiállítási Értesítő e számmal befejezi pályafutását.”⁶⁶ Majd a továbbiakban a főlap, a *Gazdasági Mérnök* előfizetésére buzdította olvasóit. Akárcsak a *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*, amelyben a kiállítás és saját munkájuk pozitív értékelése után a szerkesztő szintén további támogatásra kéri olvasóit, hiszen a lap továbbra is megjelent egy későbbi iparkiállítás, majd egy újabb világkiállítás orgánusaként. A *Millennium* érzelmesen fogadta a kiállítás és az ünnepségek végét. Utolsó számában a kitüntetettek listáját közölte, de előtte értékelt saját tevékenységét. A 4 év alatt megjelent lapszámokat az ezredéves ünnepségek „írott krónikáinak”⁶⁷ nevezte, s megköszönte a kiállítás vezetőinek az anyagi és erkölcsi támogatást.⁶⁸

Összegzés

Nyilvánvalóan az összes kiállítási lapnak – bármely korszakról beszélünk – az volt a célja, hogy az adott kor kihívásainak megfelelő kiállítási szaklappá váljon, amely nagy érdeklődésre tart számot, és ha üzleti sajtótermékről volt szó, akkor a lap alapítói saját hasznukat is remélték tőle. Éppen ezért sokasodhatott meg ennyire az ilyen jellegű újságoknak a száma, hiszen ha csak a magyarországi lapokat vesszük figyelembe, akkor a kezdeti napi-, és szaklapbéli tudósítások és az 1879-es székesfehérvári lap után, 1896-ban már 14 újság jelent meg az esemény alkalmából. A kiállítási lapok részben hozzájárultak az adott országok sajtóéletének fellendüléséhez is. 1873-ban, a Ciszlajtániában megjelenő

66 *Olvasóinkhoz* = Kiállítási Értesítő, 1885. nov. 15., 46(68). sz., [461.]

67 [SZERÉNYI Simon, dr.], *Bucsuszó* = Millennium, 1896. dec.10., 21. sz., [1].

68 *Uo.*, [1].

lapok száma 866 volt, melyből Bécsben 355-öt adtak ki. A rendezvény utáni évben a kiadott lapok száma lecsökkent 616-ra. A térségben a sajtóélet átmeneti hanyatlásához az 1873-as tűzsdekrach is hozzájárult.⁶⁹ A lapalapítási láz Magyarországot is elérte: 1872-ben 322 lap jelent meg, míg 1896-ban már 999 volt a kiadott újságok száma. Napjainkban, az adott korszakok sajtótermékeit az egyes kiállítások forrásdokumentumaiként használhatjuk.⁷⁰

Ahogy a kiállítási lapok kiadásának módja, úgy a kiállítás bezárása utáni léte is ugyanolyan változatos lehetett ezeknek a kiállítási újságoknak. Amint fentebb láthattuk, a *Wiener Weltausstellungs-Zeitung* új eseményt vett pártfogásába s annak céljait szolgálta tovább. A *Kiállítási Értesítő* elhalt, de főlapja, a *Gazdasági Mérnök* megmaradt. Igaz, a magyarországi kiállítási lapok között is akadt olyan, amely új címmel és programmal továbbra is megjelent,⁷¹ a *Millennium* ezzel szemben elismerte, hogy a kiállítás bezárása után nincs többé hivatása. Mint írja, ha továbbra is megjelenne, nem lett volna más, mint üzleti vállalkozás. S bár annak indult, a *Millennium* felismerte a kiállítási lapok igazi hivatását, miszerint: „[...] az az újság, melyet egy nagy nemzeti esemény hozott létre, nem élhet tovább, mint maga az alkalom, a melynek létét köszönheti.”⁷²

69 PEMSEL, *i. m.*, 95.; Experiment Metropole, *i. m.*, 36.; LIPTÁK, 4. jegyzetben *i. m.*, 36.

70 LIPTÁK, 4. jegyzetben *i. m.*, 41.

71 Hirschmann Tivadar szerkesztette 1896. május 10 – december 1. között a *Millenniumi Újság: Az Ezredéves Kiállítás Értesítője* című lapot, majd folytatólagos lapszámozással 1896. december 28 – 1900 novembere között *Magyarország és a Nagyvilág: Képes Folyóirat*, 1913. január 15-ig pedig *Szalon Újság: Képes Folyóirat* címmel jelentette meg a teljesen más tematikájú lapokat.

72 [SZERÉNYI Simon, dr.], *Bucsuszó = Millennium*, 1896. dec. 10., 21. sz., [1.]

Absztrakt

„[...] *alig van olyan kicsi fészek, melynek ne volna meg a maga hírlapja*
[...].”

A kiállítások alkalmából megjelenő lapok fejlődése a kezdetektől 1896-ig

A 19. század második fele a világ-, és az országos kiállítások kora volt. A kiállítók és a látogatók tájékoztatása céljából már a kezdetektől jelentek meg kiállításokkal foglalkozó újságok. 1896-ban a magyar honfoglalás ezredik évfordulója ünnepén, a Városligetben megrendezett Millenniumi Ezredéves Országos Kiállítás alkalmából 14 külön lap jelent meg, melyeket vagy a kiállítás igazgatósága adott ki, vagy vállalkozás eredményei voltak.

Jelen tanulmányomban az 1873-as bécsi világkiállítás lapját, a *Wiener Weltausstellungs-Zeitungot*, az 1885-ös budapesti Országos Általános Kiállítás egyik kiadványát, a *Kiállítási Értesítőt*, és az 1893-tól 1896-ig megjelenő *Millennium* című újságot elemzem. A lapok vizsgálatakor a tartalmi és formai jellemzőket figyelembe véve a hangsúlyt a Millenniumra helyezem. Céloom a kiállítási lapok, mint az alkalmi lapcsoportok egy típusának felépítésének, jellemzőinek, s egyediségének bemutatása.

Kulcsszavak: #bécsi világkiállítás (1873) #Országos Általános Kiállítás (Budapest, 1885) #Millenniumi Ezredéves Országos Kiállítás (Budapest, 1896) #sajtó

Abstract

„[...] there are only a few crafts without a newspaper of their own [...]”
The evolution of the occasionally published newspapers in relation to the exhibitions from the beginning until 1896.

The second part of the 19th century were the period of the world-, and national exhibitions. Exhibition magazines have been published from the beginning to inform exhibitors and visitors. The Hungarian Millennium Exhibiton took place in Budapest in 1896. The program was organized in one of the largest urban park of the city, Városliget. Fourteen newspapers were issued by the organizers and the newspaper-publishers on the occasion of only this programme. The *Millennium* was one of them. In my work, I would like to show this, and two others newspapers (newspaper of the World Exhibition in Vienna the year of 1873: *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*, one of the newspapers of the 1885 Budapest National Exhibition, the *Kiállítási Értesítő*) in many ways: content, the forms of the publication and activity.

Keywords: #World Exhibition (Vienna, 1873) #National Exhibition (Budapest, 1885) #Hungarian Millennium Exhibiton (Budapest, 1896) #press

SZABÓ Adrienn

Eszterházy Károly Egyetem Pedagógiai Kar,

Neveléstudományi Doktori Iskola, Eger

e-mail: saltarello1@gmail.com

A magyarországi intézményes zeneelmélet-tanár-képzés története 1875 és 2018 között¹

Magyarországon az elmúlt évtizedekben – főként a Kodály-konceptióval összefüggésben – számos kutatás foglalkozott az ének-zenetanár- vagy a szolfézstanár-képzéssel. Ugyanakkor a zeneelmélettanár-képzés története nagyrészt felderítetlen terület maradt, jóllehet a zeneelmélet-oktatás a zenei szakképzés elengedhetetlen része, így fontos kérdés, kik és milyen képzettség birtokában végzik ezt a munkát.

Jelen tanulmány célja tehát a magyarországi intézményes zeneelmélettanár-képzés történetének rövid áttekintése, valamint a legjelentősebb pedagógus-személyiségek és az általuk írt tankönyvek felsorolása. Mivel a teljes kép bemutatása jócskán meghaladná a rendelkezésre álló terjedelmi keretet, így az idővonal megrajzolásakor a két legfontosabb képzési helyszínre összpontosítottam: (jelenlegi nevükön) a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetemre és a Debreceni Egyetem Zene-művészeti Karára.

Úgy gondolom, nemcsak egy kutató számára érdekes végigtekinteni a közel 150 éves képzés történetén, de a jelenlegi zeneelmélet-tanárok számára is inspiráló lehet, ha megismerik azt a pedagógiai hagyományt, melynek folytatójaként munkájukat végzik.

¹ A tanulmány „*A tudomány ekként rajzolja világát*” – *Irodalom, nevelés és történelem metszetei II.* című tudományos tanácskozáson elhangzott azonos című előadás alapján készült. Elhangzott: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1087 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40., 2019. május 6-7. A tanulmány szaklektora: Újváriné dr. Illés Mária. A tanulmány szerkesztője: Szabó P. Katalin.

Alapfogalmak meghatározása

Elöljáróban szeretnék pontosítani néhány fogalmat annak érdekében, hogy a tanulmány nyelvhasználatának keretrendszere átlátható legyen, mivel általában elég sok félreértés övezi a zenei elméleti tárgyak, főként a szolfézs és a zeneelmélet mibenlétét és szakmai tartalmát. Nagy vonalakban meghatározva előbbi inkább a zenei írás-olvasási készség fejlesztésével (dallam- és ritmuslejegyzés, kottaolvasás, intonáció stb.), míg utóbbi a harmóniákkal, az egyes zenei stílusok jellemzőivel és a zene művek formájával foglalkozik. Ha meg kellene határozni a két tárgy tanításának/tanulásának sorrendiségét, a zeneelmélet a szolfézs után következik az oktatás során, részei: az összhangzattan, a formatan, a stílusismeret és a harmonizálás. Bár a jelenlegi alapfokú művészeti nevelésben van lehetőség arra, hogy a szolfézs alapképzést elvégzett növendékek elméleti tárgyként a zeneelméletet válasszák, mégis ritkán fordul elő, hogy zeneiskolákban zeneelméletet tanítsanak.

Zeneelméletet leginkább a zenei szakgimnáziumok növendékei kezdenek tanulni, hiszen a felsőfokú zenei tanulmányok folytatásához szükséges felvételi tantárgy, majd a diplomához szükséges szigorlati tárgy. A zeneelmélet-tanár megnevezés alatt tehát azokat a pedagógusokat értem a tanulmány során, akik főiskolai vagy egyetemi szinten kaptak képzést a zeneelmélet tantárgy közép- vagy annál magasabb szinten való tanítására.

A tanulmányban a Zeneakadémia, a Zeneművészeti Főiskola, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola és a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem megnevezés ugyanazon budapesti intézményt jelöli.²

2 Az intézmény névváltozásai időrendben: 1875-ben Országos Magyar Királyi Zeneakadémia néven alapították, majd 1887-től két intézmény összevonása eredményeként Országos Magyar Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia néven működött. 1993-ban, a két iskola szétválása után eredeti nevét kapta vissza, amit 1918-ban Országos Magyar Zeneművészeti Főiskolára változtattak. 1925-ben, fennállásának 50. évfordulóján vette fel alapító elnöke, Liszt Ferenc nevét. 2000 januárjától az intézmény Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem néven működik.

A magyarországi intézményes zenei felsőoktatás kezdetei

Magyarországon az intézményes zenei felsőoktatás története a Zeneakadémia megalapításával kezdődött 1875-ben. A minden hallgató számára kötelező zeneelmélet és zeneszerzés tárgyat értelemszerűen zeneszerzők tanították: id. Ábrányi Kornél, Nikolits Sándor és Volkmann Róbert. Közülük Ábrányi írta meg az első zeneakadémiai használatra szánt magyar nyelvű zeneelmélet-tankönyvet, mely 1876-ban jelent meg *Elméleti s gyakorlati összhangzattan (Harmonie-Lehre)* címmel. Mintája Adolf Bernhard Marx *Allgemeine Musiklehre*-je,³ a kor legkedveltebb német nyelvű szakkönyve volt, melynek népszerűségét és használhatóságát jelzi, hogy 1839-es első megjelenése után pár évente újra kiadták, sőt 1853-ban angolra is lefordították⁴.

Az egyik legnagyobb feladat volt Ábrányi számára a szaknyelvi terminológia megalkotása. Bár már előtte is voltak ilyen irányú próbálkozások,⁵ mégis fontos kérdés volt, milyen szakkifejezések kerülnek bele egy, a zenei felsőoktatás számára készült tankönyvbe. Ábrányi magyarításai olykor meglehetősen szélsőségesek: dúr és moll = kemény és lágy hangrovat, domináns = uralgó, szubdomináns = aluralgó és hasonló megnevezések jellemzik a fogalomkészletet.⁶ Ha megnézzük a következő évtizedek tankönyveinek szövegét, láthatjuk, hogy a 19–20. század fordulójára a zene-

3 MARX, Adolf Bernhard, *Allgemeine Musiklehre: Ein Hülfsbuch für Lehrer und Lernende in jedem Zweige musikalischer Unterweisung*, Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1839.

4 MARX, dr. Adolf Bernhard, *The universal school of music: a manual for teachers and students in every branch of musical art*, transl. by A. H. Wehrhan, London, Robert Cocks and Co., 1853.; MARX, dr. Adolf Bernhard, *General music instruction (Allgemeine Musiklehre): an aid to teachers and learners in every branch of musical knowledge*, transl. by G Macirone, London, J. Alfred Novello, 1854.

5 A legjelentősebb példák: 1831 a *Közhasznú esmeretek tára* zenei szócikkei (Brockhaus *Conversationslexikon*-jának magyar változata); 1834 BARTAY András *Magyar Apollo: Útmutatás a' General-Bass játszásának, a' harmonia ösmeretére s' a' hangszerzésre vezető alapos rendszabásainak megtanulására*; 1860 MOSONYI Mihály *Összhangzat (Harmonie) s hangzatjelzés-tan („Generallbass-Lehre”)* című cikksorozata a *Zenészeti Lapok* oldalain.

6 ÁBRÁNYI Kornél id., *Elméleti s gyakorlati összhangzattan (Harmonie-Lehre)*. Franklin Társulat, Budapest, 1881.

elméleti szaknyelv sok esetben inkább az eredeti német kifejezéshez tért vissza (pl. dúr-moll, tonika-domináns-szubdomináns, négyeshangzatok fordításainak megnevezése stb.) Az így kialakult szókinccs állandósult, a szakképzés jelenleg is nagyrészt ezt a terminológiát használja.

A zeneelmélet-tanári képzés első megjelenése

Az elsők, akik a zeneszerzőkön kívül hivatalos felhatalmazást kaptak a zeneelmélet tárgy oktatására, a tanítóképző-intézeti zenetanár vizsgát letevő hallgatók voltak. Egy 1908-as miniszteri rendelet értelmében a tanítóképző-intézeti zenetanárképzésben résztvevők a zenei tárgyat a Zeneakadémia által szervezett tanfolyam keretében sajátíthatták el, a rendelkezés célja a képzés színvonalának emelése volt. A végzeteknek szintén a Zeneakadémián, az Országos Tanítóképző-intézeti Zenetanárvizsgáló Bizottság előtt kellett minősítő vizsgát tenniük.

Egy példa a bizottság összetételére 1909-ből:

– elnök: Mihalovich Ödön, a Zeneakadémia igazgatója

– alelnök: Chován Kálmán

– a bizottság tagjai: Bloch József, Herzfeld Viktor, Kemény Rezső, dr. Kodály Zoltán, Kun László, Laub István, Moravcsik Géza, Szabados Béla, Szautner Zsigmond, Szendy Árpád zeneakadémiai tanárok

– a bizottság jegyzője: Sztankó Béla szakvezető tanár

– az Apponyi Kollégium igazgatója, Dr. Vángel Jenő

A vizsgatárgyak a következők voltak: zeneelmélet, ének- és zenetanítás módszertana, orgona, ének, zongora, hegedű. Az oklevél záradékában az alábbi feljegyzés olvasható:

„Mindezek alapján mi urat az ének- és zenei szakcsoport tárgyainak magyar tannyelvű tanítóképző-intézetekben való tanítására, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől ránk ruházott hatalomnál fogva, képesítettnek nyilatkoztatjuk.”⁷

⁷ *Az Országos m. kir. Zeneművészeti Főiskola Szervezeti és működési szabályzata*, 1909, Melléklet.

Amint látható, rendkívül széles körű képzésről beszélünk, mely a hallgatókat gyakorlatközpontúan készítette fel a zenetanári munkájukkal járó feladatok ellátására: a több hangszeren való játék és az alapvető módszertani ismeretek mellett alapszintű zeneszerzői tudáshoz is hozzájutottak, így dalokat, rövidebb hangszeres kompozíciókat vagy egyszerűbb harmonizációkat maguk is meg tudtak szerkeszteni. Ez a képzési forma, valamint a képesítővizsga letételének lehetősége 1948-ig működött.

Hans Koessler / Koessler János (1853–1926)

Koessler hosszú ideig és hosszú időre meghatározó zeneszerzés- és zeneelmélet-tanára volt a budapesti Zeneakadémiának. Tanulmányait Németországban végezte, a tanárképző elvégzése után Münchenben, a korszak két jeles pedagógusánál végezte felsőfokú zenei tanulmányait: Josef von Rheinberger-nél orgona és zeneszerzés, Franz Wüllner-nél karvezetési tanulmányokat folytatott. 1877-ben a drezdai konzervatóriumban kezdett zeneelméletet tanítani, de már két évvel később (volt tanára és kollegája, Wüllner tanácsára) érdeklődött Liszt Ferencnél egy esetleges budapesti állás iránt. Végül 1882-ben lett a Zeneakadémia tanszékének tagja, előbb az orgona, majd a zeneszerzés tanszak vezetőjeként (ez utóbbi posztot Volkmann Róbert-től vette át annak halála után).

A következő negyed század alatt az ő osztályából kerültek ki a jelentősebb magyar zeneszerzők, többek között Siklós Albert, Weiner Leó, Dohnányi Ernő, Kodály Zoltán, Bartók Béla, valamint a híres operettszerzők: Jacobi Viktor és Kálmán Imre. 1908-ban nyugdíjba vonult, ám 1920-ban Hubay Jenő, az akkori igazgató felkérésére ismét vállalta a zeneszerzés tanszak vezetését. Véglegesen 1924-ben hagyta el a Zeneművészeti Főiskolát.

Bár Koessler élete végéig nem tanult meg magyarul (bármennyire próbálták erre még miniszteri utasítással is kötelezni),⁸ és bár saját kompozícióiban soha nem tudta kivonni magát Brahms hatása alól,

⁸ GÁDOR Ágnes, *Hans Koessler tanári működése a Zeneakadémián (1882–1908 és 1920–1925) = Fejezetek a Zeneakadémia történetéből*, IV, szerk. KÁRPÁTI János – UJFALUSSY József – KROÓ György, Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tudományos közleményei, 1992.

pedagógusként mégis nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy tanítványai magyar stílusban komponáljanak – így jelentősen hozzájárult a magyar zeneszerzői stílus kialakításához.

A 20. század első harmada

Az id. Ábrányi Kornél által 1876-ban megkezdett tankönyvírói munkát a 20. század első évtizedeiben három nagy tanárszemélyiség folytatta, jelentősen bővítve a magyar nyelvű szakirodalmat: Siklós Albert, Molnár Antal és Weiner Leó.

Siklós Albert (1878–1942)

Koessler János tanítványa volt, 1910-től 1942-ben bekövetkezett haláláig elméleti tárgyak egész sorát (zeneelmélet, partitúraolvasás, hangszerelés, egyetemes és magyar zenetörténet, zeneesztétika) oktatta a Zeneművészeti Főiskolán. 1916-tól zeneszerzést is tanított, legkiválóbb növendékei közé tartozott Farkas Ferenc, Fricsay Ferenc, Maros Rudolf és Szervánszky Endre.

Tankönyvei között megtalálhatjuk a széles értelemben vett összhangzattan minden területét: zeneelmélet, harmonizálás, formatan, partitúraolvasás, ellenpont, sőt ezeken kívül még esztétikai és akusztikai témájú jegyzeteket is találhatunk a felsorolásban:

- *Összhangzattan :a zeneszerzés főtanszak 1., a zeneelmélet mellékletan-szak 1-2. osztálya számára a Zeneművészeti Főiskola hivatalos tanmenete szerint* (Budapest, 1907)
- *Hangszereléstan* (Budapest, 1908–1910)
- *A vezérkönyvolvasás útmutatója* (Budapest, 1911)
- *Zenei formatan* (Budapest, 1912)
- *Ellenponttan: a zeneszerzés főtanszak 2-3. osztálya számára* (Budapest, 1913)
- *Zeneesztétikai jegyzetek* (Budapest, 1921)
- *A harmonizálás kézikönyve* (Budapest, 1923)
- *Magyar zenetörténeti jegyzetek* (Budapest, 1927)
- *Hangszerek, hangszínek* (Budapest, 1941)

1923-ban zenei lexikont adott ki, 1928 és 1937 között ő szerkesztette *A Zene* című folyóiratot, melyben zenetörténeti, hangszertörténeti és zeneesztétikai témájú cikkei is megjelentek. 1932-től száznál több, főként zenetörténeti és zeneelméleti témájú előadást tartott a Szabad Egyetem keretében.

Molnár Antal (1890–1983)

A Zeneakadémián Herzfeld Viktor zeneszerzés-osztályában szerzett diplomát. 1912-től a Székesfővárosi Felsőbb Zeneiskolában, 1919-től a Zeneművészeti Főiskolán tanított zeneelméletet. Emellett előadóművészként is szép pályafutást mondhatott magáénak, hiszen 1910–1917 között két rangos kamaraegyüttesnek, a Waldbauer–Kerpely vonósnyegyesnek és a Hubay–Dohnányi–Kerpely zongoranegyenesnek is tagja volt brácsásként.

Rendkívül széles műveltséggel rendelkezett, ez publikációin is jól látható. Két zeneelméleti tankönyvet írt a Zeneakadémia használatára:

- *Gyakorlókönyv példatár az összhangzattan tanításához : Elemzésre szánt gyakorlatokkal és teljes leckeegyűjtémmel (Az Országos M. Kir. Zeneművészeti Főiskola tananyaga)*; (Budapest, 1923)
- *Összhangzattan mint melléktárgy iskolai és magánhasználatra az 1. akadémiai osztály tanulói számára (A Zeneművészeti Főiskola hivatalos tanmenete szerint)*; (2. jav. kiadás Budapest, 1943)

További írásai és előadásai között igen szerteágazó témákat találunk:

- zeneszerzők élete (pl. *Brahms; Bartók; Beethoven; Bach; Kodály*)
- egyéb zenetörténeti írások (pl. *Romantikus zeneszerzők; Az egyházi zene története rövid áttekintésben*)
- szolfézstanítás (pl. *A zenei ritmus alapfogalmai; Az óvodáskorú gyermek zenei nevelése*)
- zeneesztétika (pl. *Gyakorlati zeneesztétika; Zeneesztétika és szellem-tudomány*)
- könnyűzene és jazz (pl. *A könnyűzene és társadalmi szerepe*)
- kortárs zene (pl. *Az új zene : A zeneművészet legújabb irányainak ismertetése kultúretikai megvilágításban; Az új muzsika szelleme*)

1930-ban a Szabolcsi Bence és Tóth Aladár által szerkesztett *Zenei lexikon* elkészültében is közreműködött, több szócikket írt 18-19. századi zeneszerzők, előadóművészek; zeneelmélet, zeneesztétika; történeti és esztétikai összefoglalások témákban. Több mint 50 éves írói munkássága a modern magyar zenetudomány egyik alapköve, Magyarországon elsőként foglalkozott a zenetörténet szociológiai oldalával, kapcsolódási pontokat keresett a zene, a nevelés, a pszichológia és a fizika között. Visszaemlékező írásait a 20. századi zenetörténet fontos forrásai között tartják számon.

Weiner Leó (1885–1960)

1906-ban diplomázott a Zeneakadémián Koessler János zeneszerzés-növendékeként, majd 1908-tól az intézmény tanára lett. Elméleti és gyakorlati tárgyakat egyaránt oktatott, az első évtől kezdve zeneelméletet, 1913–21 között zeneszerzést, végül kamarazenét tanított.

Tankönyvei tárgykörük alapján két csoportra oszthatók, zeneelméleti és formatani témájúakra:

- *Összhangzattanra előkészítő jegyzetek. Hangköztan. A középiskolai énektanítókat képző tanfolyam felvételi vizsgálatára készülők számára* (Rozsnyai, Budapest, 1910)
- *Az összhangzattan előkészítő iskolája : Skálák, hangközök, hallást fejlesztő gyakorlatok, fő- és mellék-hármashangzatok*; 3. átdolgozott, bővített kiadás (Rozsnyai, Budapest, 1917)
- *Elemző összhangzattan (funkció-tan) : Haladók részére, akik a számjelzett basszus tanulmányán már túl vannak* (Rózsavölgyi, Budapest, 1944)
- *Az összhangzattan előkészítő iskolája : Skálák, hangközök, hallást fejlesztő gyakorlatok, fő- és mellék-hármashangzatok iskolai és magánhasználatra*; 5. javított kiadás (Zeneműkiadó, Budapest, 1953)
- *A zenei formák vázlatos ismertetése : Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia melléktanszakosai és a középiskolai énektanítóképző tanfolyam hallgatói részére* (Rozsnyai, Budapest, 1911)
- *A hangszeres zene formái* (Zeneműkiadó, Budapest, 1955)

Az alcímeket olvasva látható, hogy a szerző akkurátusan meghatározta a tankönyvek „célközönységét” és a nehézségi szintet. Az *Elemző összhangzattan* c. könyvének címében szereplő *funkció-tan* annak hangsúlyozása, hogy Weiner – a kortárs zeneelméleti felfogástól némileg eltérő és kissé anakronisztikus módon – szinte végletesen ragaszkodott a zeneművek funkciós (tonika–domináns–szubdomináns) alapon történő elemzéséhez, nemcsak a bécsi klasszikus korszakhoz tartozó kompozíciók, de akár a romantika zeneszerzői, vagy Debussy esetében is. Ez a konzervatív, kissé merev szemlélet jelentősen különbözött attól az analízisen alapuló, minden korszakot annak saját szabályai szerint elemző megközelítéstől, amit pl. Kodály Zoltán is képviselt. Az ideológiai csatározásban Weiner maradt alul, talán emiatt is döntött úgy, hogy 1919-ben felhagyott a zeneelmélet, majd 1921-ben a zeneszerzés-tanítással. Pedagógiai pályájának legfontosabb területe a kamarazene oktatása lett, e téren a 20. század legkiemelkedőbb tanárai közé tartozik, tanítványa volt többek között Solti György, Doráti Antal, Varga Tibor, Kurtág György, az együttesek közül a Bartók kvartett és a nevét viselő Weiner–Szász Kamarazenekar.

Kodály Zoltán (1882–1967)

Kodály Zoltán neve hallatán elsőként valószínűleg a Kodály-konceptió fogalma jut eszébe mindenkinek, a szolfézs- és ének-zene oktatás, a szolmizáció, majd a kóruséneklés és máig rendkívül kedvelt kórusművei. Aztán a zeneszerző, a Háry, a Galántai, a Psalmus írója, olyan műveké, melyek jelentőségét jól jelzi egyszavassá rövidült címük⁹. A népzene kutató, népdal-lejegyző Kodály-kép is jól ismert, de már kevesebben olvasták írásait, melyek nem csak a zenéről, a zenepedagógiáról szólnak, de egyebek között például a magyarságról, a magyar nyelv védelmének és művelésének fontosságáról is. Legkevesebbet azonban a zeneelmélet-tanár Kodályról tudhat a nagyközönség.

Kodály Zoltán 1907-től 1940-ig tanított zeneelméletet/zeneszerzést a Zeneművészeti Főiskolán. Tanári pályája kezdetén – írásai alapján – inkább azt tudta, kinek a példáját nem szeretné követni:

⁹ *Háry János*, op. 15 (1926); *Galántai táncok* (1933); *Psalmus Hungaricus*, op.13. (1923).

„Annak a sok mechanikus Rischbieterezésnek¹⁰ igazán nincs sok értelme. Az örökös 4-szólamúság pedig halálíg meglátszik mindenkin, aki csak Koessler tanítványa. – No, az én „reformjaim” egyelőre a Rischb. kiküszöbölésére szorítkoznak majd.”¹¹

Tankönyvet nem írt, pedagógiai szemléletét hallgatóinak visszaemlékezéseiből és órai jegyzetekből ismerjük.¹² Ezek alapján egy, a zenei analízisből kiinduló induktív tanítási módszerről beszélhetünk: a növendéknek rengeteg (főként régi) zene megismerése után magának kellett levonni a következtetéseket és megalkotni az adott korszakra jellemző szabályokat. Kodály számára a tanítvány saját egyéniségének fejlődése elsődrendű fontossággal bírt, az önálló véleményalkotás és az ebből fakadó önálló alkotás volt a tanítás fő célja.

Jelentős hatással volt a következő zeneelmélet- és zeneszerzéstanári generáció pedagógiai szemléletére. Nem csak a szigorúan vett tanítási évek alatt, de később is nyomon követte tehetséges tanítványai pályafutását, növendékei közül többen a Zeneakadémia tanári karában folytatták az általa megkezdett munkát, így pl. Bárdos Lajos, Ádám Jenő, Gárdonyi Zoltán, Szőnyi Erzsébet.

Kesztyer Lőrinc (1892–1978)

A Zeneakadémia zeneszerzés tanszakán Herzfeld Viktornál, majd Kodály Zoltánnál tanult. Először a Nemzeti Zenedében, 1949-től a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskolában, vagyis a középfokú zenei szakképzésben tanított zeneelméletet.

10 W. A. Rischbieter (1834–1910) zeneietlen összhangzattan-könyvei a századfordulón igen elterjedtek voltak a német típusú zeneoktatásban. „Rischbieterezés” – az akkordfűzések bemagolt s nem megértett gyakorlása.

11 Részlet Kodálynak egy Bartókhhoz írt leveléből, 1907. Berlin, Documenta Bartókiana. Szerk.: Denijs DILLE. Budapest: 1970. 137.o.

12 pl. *Így láttuk Kodályt: Harmincöt emlékezés*; szerk. BÓNIS Ferenc; Budapest, Zeneműkiadó, 1979; GÁBOR Lilla, *Kodály pedagógiájának nyomában I-II.*, Kecskemét, Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet, 1980-1981.; GÁRDONYI Zoltán, *Kodály, a zene-pedagógus*. Muzsika, 2006. 12. sz. 589-593.

1928-ban írt *Összhangzattan* című könyve¹³ – mely főként a bécsi klasszikus korszak zeneelméletével foglalkozik – rendkívül népszerű alaptankönyvvé vált, jelenleg is használják az oktatásban, leginkább középfokon.

Bár Kesztlér Kodálynál tanult, az általa írt tankönyv szemléletében inkább korábbi elődököt tekint példának, például azt a W. A. Rieschbieter-t, akinek tanítási módszeréről Kodály meglehetősen elítélően nyilatkozott. A könyv felépítésében is inkább a 19. század második felének zeneelméletkönyveihez hasonlít, vagyis a W. A. Rischbieter, A. B. Marx és id. Ábrányi Kornél képviselte tankönyvírói hagyományhoz csatlakozik. Ezek a könyvek a szabályokból kiindulva magyarázzák a zenei jelenségeket, majd azokat kimondottan erre a célra írt mintapéldákon gyakoroltatják be a növendékekkel – szemben azzal az élő zenei gyakorlatból kiinduló, a szabályszerűségeket a zeneművek megismerése és elemzése után megfogalmazó másik megközelítéssel, melyet Kodály is képvisel. A zeneelmélet-oktatásra jellemző nagyfokú tanári szabadságnak köszönhető, hogy ez a két irányzat párhuzamosan is jelen tudott lenni az oktatási rendszerben.

Kesztlér másik, széles körben kedvelt *Zenei alapismeretek iskolai és magánhasználatra* (1959) címmel írt munkája szintén a 19. század végének hasonló könyveivel állítható párhuzamba.¹⁴

A 20. század középső évtizedei

Az 1930-1970 közötti időszak két legfontosabb és talán legnagyobb hatású zeneelmélet-tanára Bárdos Lajos és Gárdonyi Zoltán voltak. Kettejük életpályája szinte teljesen párhuzamos, mindketten rendkívül sok területen tevékenykedtek (zeneszerzés, zenepedagógia, zenetudomány, egyházzene, előadóművészet, kottaszerkesztés- és kiadás), zeneakadémiai évtizedeik során 13-14 tárgyat tanítottak. Kodály Zoltán mindkettejük életútjára, személyiségére és pedagógiai szemléletére meghatározó hatást gyakorolt.

13 KESZTLÉR Lőrinc, *Összhangzattan: A klasszikus zene összhangrendjének elmélete*, Budapest, Zeneműkiadó, 1952.

14 pl. BERECS Ede, *A zene alapelmélete és az összhangzattan elemei rövid műszótárral (iskolai és magánhasználatra)*, Budapest, Dobrowsky és Franke, 1887.

Bárdos Lajos (1899–1986)

Egy évig Siklós Albert, majd Kodály Zoltán zeneszerzés-osztályának növendéke volt, 1925-ben diplomázott. Kodály javaslatára 1928-ban került a Főiskola egyházzene tanszakára, később a zeneelmélet, zeneszerzés és zenetudományi szakokon oktatott. Tantárgyainak listája impresszív: zeneelmélet, összhangzattan, ellenponttan, partitúraolvasás, formatan, transzponálás, hangszerelés, kargyakorlat, magyar népzene, népdaléneklés, magyar egyházi népének, katolikus egyházi népének, egyházzenei formatan.

Pedagógiai szemléletében a kodályi hagyományokat követi, számára is rendkívül fontos a zeneművek elemzéséből kiinduló induktív megközelítés. Ebből fakadóan új tárgyak bevezetése is fűződik a nevéhez: modális és romantikus összhangzattan, valamint a legújabb kor zeneelmélete. Legismertebb könyve a *Modális harmóniak* (1961), mindmáig jóformán az egyetlen olyan magyar nyelvű tankönyv, ami a reneszánsz kor zeneelméleti szabályrendszerével foglalkozik.¹⁵A magyar nyelv helyes művelése is éppoly fontos neki, mint mesterének, ezért a zeneszerző hallgatók képzéséhez is újabb tantárgyakat kapcsolt: prozódia és stílusztikát kezdett tanítani.

Zeneelméleti és zenetörténeti írásainak legjavát a *Harminc írás (1929-1969)* és a *Tíz újabb írás (1969-1974)* című kötetekben foglalta össze. Témák széles spektruma jelenik meg ezekben, címszavak köré rendeződve: ritmus, melódia, harmónia, forma, prozódia, de zeneművek elemzése és a zenei közélettről szóló írások szintén helyet kaptak a kötetekben.

Gárdonyi Zoltán (1906–1986)

1927-ben Kodály Zoltán osztályában diplomázott zeneszerzés szakon, majd felvételt nyert a berlini Friedrich Wilhelm Egyetem zenetudományi szakára, ahol zenetörténeti és etnomuzikológiai tanulmányokat folytatott a kor neves zenetudósai, Arnold Schering és Erich von Hornbostel vezetésével. 1931-ben védte meg *Die Werke F. ungarische*

15 ld. még LEGÁNYNÉ HEGYI Erzsébet, *Stílusismeret Kodály pedagógiai művei alapján I.*, Budapest, Zeneműkiadó, (1982).

Stileigentümlichkeiten in den musikalischen Liszts című doktori disszertációját. Berlini tartózkodása alatt Paul Hindemith osztályában 4 féléviges zeneszerzést is tanult a berlini Hochschule für Musik zeneszerzés tanszakán, ő volt Hindemith egyetlen magyar növendéke.¹⁶ Hazatérése után 1931–41 között Sopronban dolgozott, 1941-ben került a Zeneművészeti Főiskolára, ahonnan 1969-ben ment nyugdíjba.¹⁷

Bárdos Lajoshoz hasonlóan rendkívül sokoldalú tanár volt, a következő tárgyakat oktatta: zeneelmélet, összhangzattan, ellenponttan, partitúraolvasás, formatan, transzponálás, continuo, szolfézs, gyakorlati tanítás, zenetörténet, magyar zenetörténet, egyházzene-történet, kötelező zongora, társas zene. Ezekon kívül rendszeresen tartott két féléves speciális kollégiumokat (zenetudományi kutatásainak fő területeihez kapcsolódva) Lisztről, Bachról és Händel-ről, elsősorban a zenetudományi tanszak hallgatói számára meghirdetve, de szabadon felvehető tárgyként más szakosok számára is. Elemző formatan néven új tárgyat vezetett be, ennek jegyzetanyagából 1963-ban jelent meg azonos című tankönyve.¹⁸

Zenetudományi kutatásainak fő területe Liszt Ferenc és Johann Sebastian Bach életműve volt, eredményeit számos tanulmányban közölte. Bach imitációs szerkesztésű műveiről két könyvet írt: *J. S. Bach ellenpontszerkesztésének alapjai* (1967) és *J. S. Bach kánon- és fúgaszerkesztő művészete* (1972), ezek mai napig használatosak az oktatásban.

Ugyancsak Gárdonyi Zoltán nevéhez köthető a zeneelmélettanárképzés történetének egyik fontos mérföldköve. A zeneelmélet-tanári szakképesítés először 1949-ben jelent meg a szerezhető képesítések között (zeneszerzők, orgonaművészek, karmesterek, később zenetudósok kaptak a főszakos képzés mellé ilyen végzettséget), a tanárképzéshez elvileg szervesen hozzátartozó szakmódszertani képzés azonban évtizedekig hiányzott. (Érdemes megemlíteni, hogy az egyébként már 1929-től a Zeneakadémián működő középiskolai énektanárképző szakon csak

16 GÁRDONYI Zoltán, *Négy szemeszter Hindemith iskolájában*, Magyar Zene, 1964, 151–157.

17 Dr. SZABÓ Balázs, *Gárdonyi Zoltán élete és életműve* = <https://www.parlando.hu/2016/2016-4/SzaboBalazs-Gardonyi.pdf>, 2016 (Utolsó letöltés: 2020.03.15.)

18 Ennek előzménye volt *A zenei formák világa: Gyakorlati elemzés* címmel 1949-ben megjelent könyve.

később nyílt lehetőség zeneelmélet-tanári kiegészítő szak felvételére, holott a szolfézstanári képzés mellett talán evidencia lehetett volna.) 1960-ban Gárdonyi Zoltán dolgozta ki a tárgy tananyagtartalmát, követelményrendszerét, tervezetében látszik a képzés minden részletére kiterjedő, alapos pedagógiai szemlélet, a gyakorlatközpontú képzés fontosságának igénye. Az alábbiakban látható, hogy az elméletet, a szakirodalmat a gyakorlati oktatással is össze kívánta kapcsolni.

„Tananyag:

A zeneelmélet-tanítás szakiskolai célja, tanterve és tananyaga.

Tankönyvek, kézikönyvek, segédkönyvek kritikai számbavétele.

A tananyag összhangzattani részének módszeres feldolgozása.

A hangzatok, hangzathúzóékok tanításának módja. Szemléltető példák (idézetek) és begyakorlási módok (hallás, írás, éneklés, zongorázás, elemzés) számbavétele módszeres egységként.

A tananyag formatani részének módszeres feldolgozása. Klasszikus példák kiszemelése és ezek elemzésének szempontjai.

Tanmenet és tanítási vázlat készítése. Alkalomszerűen hospitálás és gyakorlati tanítás a Főiskola szakiskolai fokú zeneelmélet-óráin. A tanítás megbírálása.

A zeneelmélet-tanítás kapcsolata a szakiskola más tantárgyaival (főtanszak, szolfézs, zeneirodalom-ismeret, zongora). A szakiskolai zeneelmélet-tanítás a szocialista művész-, tanár- és közönségnevelés szolgálatában.”¹⁹

Javaslatát mind a főiskola vezetése, mind a minisztérium elfogadta. A kétéves tárgyat 1960-ban vezették be, az első államvizsgákat az 1961–62-es tanév végén szervezték.

Gárdonyi Zoltán 1972-ben családjával együtt hivatalos engedéllyel visszatelepült Németországba. Az ezt követő időszakban életműve további jelentős kompozíciókkal és a zenetudomány Liszt-kutatása számára azóta is alapvetésnek számító tanulmányokkal bővült. 1986-ban halt meg Herfordban.

19 Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola irattára, Tantervi programok 1957-1969/1.

A 20. század második fele

A 2. világháború utáni politikai és társadalmi átrendeződés természetesen a zenei felsőoktatásban is új időszakot jelentett. Az ideológiai váltás igen szembevető például a Zeneakadémia évkönyveinek olvasásakor. A kötetek elején hagyományosan a tanárok által írt tanulmányokat, esetenként székfoglaló beszédeket közöltek²⁰. Ez a gyakorlat a háború után is megmaradt, ám az írások tartalmában jelentős változást lehet észrevenni. Remek példa erre az 1946/47-es tanév annáléjának elején közölt két írás, mindkettő a Zeneművészeti Főiskola 1946. szeptember 9-én tartott évnyitóján hangzott el. Mindkét beszéd a magyar zene és zeneoktatás jövőjéről szól, de míg Kadosa Pál zeneszerző, zongoraművész székfoglalójában a magyar muzsikuskoknál általános jelenségként megtalálható rossz zenei frazeálásról beszél és hogy ezt a problémát azzal lehetne legkönnyebben orvosolni, ha a hallgatók nagyobb figyelmet fordítanak a zeneelméleti tudás elsajátítására, addig Szabó Ferenc zeneszerző székfoglalójában inkább a francia forradalomban gyökerező társadalmi változásokra hívja fel a figyelmet, melynek eredményeképpen a következő időszak zenéje a végre öntudatra ébredő dolgozó munkásság és dolgozó parasztság széles rétegeinek igényét kell legyen hivatott kielégíteni.

Bár a politikai átalakulással együttjáró átvilágítást és tisztogatást a Zeneakadémia sem kerülheti el (pl. 1948-ban megszüntetik a katolikus és protestáns egyházzene tanszakot), de hosszabb távon érvényesül az a zeneoktatásra általánosan jellemző sajátosság, miszerint a tanároknak meglehetősen nagy egyéni szabadságuk van az oktatás terén. Így az első viharos időszakot követően az intézmény élete visszazökken a régi kerékvágásba. Az évkönyvek természetesen részletesen beszámolnak a Főiskolai KISZ tevékenységéről és a marxizmus-leninizmus tantárgy is kötelező lesz a hallgatóknak, de a zeneoktatás lényegi része a Liszt Ferenc kijelölte úton halad tovább.

20 pl. 1936/37: dr. KÓKAI Rezső: *Az általános pedagógia és a művészeti nevelés*; 1940/41: dr. ISOZ Kálmán: *Liszt Ferenc Harmonies Poétiques et Religieuses-éről*; 1942/43: MOLNÁR Antal: *Bach Das wohltemperierte Klavier*.

Lendvai Ernő (1925–1993)

1949-ben diplomázott zongora szakon, tanárai Kósa György és Antal István voltak. Remek hangszeres képességekkel és legendás zenei memóriával rendelkezett, a zongorairodalom nagy részét fejből játszotta. A tanulmányban eddig felsorolt elődökkel ellentétben nem volt a Zeneakadémia állandó tanára, csak egy-egy félévben tartott analitikai kurzusokat a zenetudományi hallgatók számára.

A magyar zenetudományban és zeneelmélet-oktatásban betöltött szerepéről Komlós Katalin zenetörténész a következőket írja:

„Lendvai Ernő a 20. század legjelentősebb magyar zeneteoretikusainak egyike. Originális gondolkodó, rendszerező elme, a zene belső törvényszerűségeinek fáradhatatlan kutatója. [...]

Lendvai Ernő neve elsősorban Bartók-kutatásai révén ismert világszerte. Még zeneakadémista éveiben, alig néhány évvel Bartók halála után – amikor a zeneszerző műveit igen szűk szakmai réteg ismerte Magyarországon – kezdett el dolgozni a bartóki hangrendszer szisztematikus elemzésén. Bartók funkció-rendszerének (»tengelyrendszer«), harmónia-képzésének (»alfa«-típusú akkordok), a jellegzetes hangsorokban (»modell«-skálák) és a teljes konstrukció arányaiban megnyilvánuló aranymetszés-jelenségeknek (*Fibonacci*-sor) a felismerésével Lendvai egységes elméleti rendszert és világos analitikai módszert teremtett Bartók zenéjének a megközelítéséhez. (*Bartók stílusa*, 1955; *Bartók dramaturgiája*, 1964; *Bartók költői világa*, 1971.) Könyvei idegen nyelven is megjelentek, nemzetközi ismertsége így gyorsan nőtt. [...]

Lendvai az 1970-es évektől foglalkozott behatóan Kodály zenéjének harmónia-világával. (*Bartók és Kodály harmóniavilága*, 1974; *The Workshop of Bartók and Kodály*, 1983.) A kodályi elvekhez kapcsolódó relatív szolmizáció mint analitikai eszköz azonban csak később hozott reveláló eredményeket Lendvai gondolkodásában. A 12 fokra kiterjesztett szolmizációs nevek, a felemelt illetve leszállított hangok funkciós tartalma (azaz a tonikai centrumhoz való viszonya) révén szemantikai eligazítást adnak a kro-

matikával sűrített későromantikus nyelv vizsgálatában.”²¹

Az idézetben említett elemzési rendszer mondhatni teljes mértékben unikális. Általában egy-egy analitikus módszer és a hozzá tartozó fogalmi készlet egy teljes zenei korszak értelmezésére használható, de akár több korszakon átívelően is érvényes lehet. Ritkán fordul elő, hogy egy kutató egyetlen zeneszerző műveinek értelmezése céljából egyedi rendszert és ehhez új terminológiát dolgozzon ki. Bár Lendvai írásai kezdetben komoly vitát váltottak ki szakmai körökben, napjainkra módszere a kánon részévé vált.

Nőnevelés-történeti kitérő – a két úttörő

1875-ben, abban a korban, amikor a magyar nők még az érettségéhez és az egyetemi továbbtanuláshoz való jogukért küzdöttek (amely küzdelem sikerére Magyarországon még 20 évet kell majd várni 1895–96-ig), a budapesti Zeneakadémia felvételi vizsgáját sikerrel teljesítő tehetséges hölgyek nemzetközi hírnévnek örvendő tanároknál tanulhattak: zongorát Erkel Ferenc vagy akár Liszt Ferenc, zeneszerzést és zeneelméletet Volkmann Róbert és id. Ábrányi Kornél növendékeként. Talán ennek a korszakban rendhagyó szabadságnak köszönhető a tény, hogy az első hét tanévet tekintve a nőhallgatók száma két évfolyam kivételével meghaladta a férfiakét. Liszt több levelében is elismeréssel szólt tehetséges hölgy növendékeiről.

Ám az előny itt meg is szűnt, mivel a felsőfokú tanulás lehetősége nem járt együtt a felsőfokon tanítás lehetőségével. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a Zeneakadémia évkönyveit, elég negatív képet alkothatunk a korszakról. Az intézmény első női tanára, Passy-Cornet Adél 1882-től az énektanszakon oktatott. Fél évszázaddal később, az 1930-31-es tanévben a rendes tanárok között 40 férfi mellett csak két női nevet találunk²², a tiszteletdíjas tanárok névsorában pedig 18 férfi

21 KOMLÓS Katalin, *Lendvai Ernő* = https://zeneakademia.hu/lexikon_nagy_elodok/lendvai-erno-1783 (Utolsó letöltés: 2020.03.15.)

22 Hilgermann Laura magánének főtárgyat, Senn Irén zongora főtárgyat tanított az akadémiai tagozaton, valamint a gyakorlóiskola vezetője volt.

mellett négy női nevet olvashatunk²³ – elméleti tárgyat tanító nő egyáltalán nem található a tantestületben. A bevezetőben leírt ismertetés talán érthetővé teszi: a zeneelmélet-tanítás 1949-ig a zeneszerzők kiváltsága volt, és utána is olyan szakokhoz kapcsolódott, amelyek sokáig reprezentatívan férfiszakmák voltak a zene világán belül: zeneszerző, orgonaművész, karmester, zenetudós.

Változásra mindebben 1948-ig kellett várni, amikor Szőnyi Erzsébet óradíjas szolfézstanárként bekerült az énektanárképző szakra. Adódik a kérdés: mi tette ezt lehetővé? Nyilvánvalóan szükséges volt hozzá az a politikai-társadalmi átalakulás, ami a második világháború után világszerte hatással volt a nőnevelés-történet alakulására. De ez önmagában valószínűleg nem lett volna elég: Szőnyi Erzsébet felfedezésében és pályájának alakulásában központi szerepet játszott Kodály Zoltán, aki hamar felfigyelt a sokoldalúan tehetséges fiatal muzikusra.

Szőnyi Erzsébet (1924–2019)

1924-ben született Budapesten. Pályájára nagy hatással volt gimnáziumi énektanára, Sztojanovics Adrienne, akinek köszönhetően már diákkorában megismerkedett Kodály és Bartók műveivel. 1942-ben vették fel a Zeneakadémia énektanár-képző szakára, ahova saját szerzeményével felvételizett. Tanárai – főként Bárdos Lajos – biztatására egy évvel később jelentkezett a zeneszerzés szakra is, itt Viski János osztályába került. Emellett Szegedi Ernőnél elvégezte a hároméves zongora főtanszakot is, melynek végén imponálóan nehéz diplomaműsort játszott és nem mellékesen Ferencsik János vezetésével karmesterséget is tanult (ez utóbbi mesterséggel később férje, dr. Gémes Lajos kérésére felhagyott, mivel „nem jól veszi ki magát, hogy egy ismert bíró felesége ágál a színpadon”²⁴). Viski rendszeresen referált Kodálynak növendékei előmeneteléről, sőt Kodály első felesége, Emma asszony is – aki maga is foglalkozott zeneszerzéssel – nagy érdeklődéssel fordult a fiatal pályatárs felé.

23 P. Csuka Etelka zongorát, Fodor Janka cimbalmot, Misley Anna táncot, H. dr. Sántay Mária olaszt tanított.

24 MEZEI Károly, *Hiszek a zene erejében: Szőnyi Erzsébet zeneszerzővel beszélget Mezei Károly*. Budapest, Kairosz, 2010. 75. o.

Az évek múltával személyes barátság alakult ki a Kodály-házaspár és Szőnyi között. Amikor Szőnyi ösztöndíjjal 1947-48-ban a párizsi Conservatoire-ban Olivier Messiaen-nál, Nadia Boulanger-nál és Tony Aubin-nél tanult egy évig, Kodályék ismeretségeikkel és anyagilag is segítették az ott tartózkodását – ennek szakmai oka is volt. A Kodály-koncepció megvalósításához jól képzett énektanárookra volt szükség, aminek előfeltétele volt a magas színvonalú oktatói kar. Szőnyi ezért Kodály megbízására tanulmányozta a francia szolfézsoktatás rendszerét, majd hazatérte után 1948-ban a Zeneakadémia először óraadó, majd rendszer tanára lett, szolfézszt és zenei elemi ismereteket tanított, valamint a gyakorlati tanítást vezette. Kodály biztatására készült el első pedagógiai könyve 1954-ben, *A zenei írás-olvasás módszertana. Kezdetől a felsőfokig*. 1960-ban – szintén Kodály javaslatára – kinevezték a Középfiskolai énektanár-képző szak tanszékvezető tanárának, 1961-ben pedig ő volt az első, aki elkezdte külföldi zenepedagógiai konferenciákon ismertetni a Kodály-koncepciót – ebben nagy előnyt jelentett remek nyelvtudása. Neki köszönhetően jöttek létre azok a kurzusok és képzési formák, melyeknek keretében a világ minden tájáról érkeznek zenetanárok, hogy megismerhessék a magyar zeneoktatási módszert.²⁵

Bár nem írt zeneelmélet tankönyvet és nem tanított zeneelméletet, példaképként hallgatók generációira volt óriási hatással, mind pedagógusként, mind pedig szakmai karrierjét tekintve.

Legányné Hegyi Erzsébet (1927–2017)

A Zeneakadémia első női zeneelmélet-tanára Legányné Hegyi Erzsébet volt, aki 1946 és 1949 között zongora szakon Szegedi Ernő, 1949 és 1951 között karvezető- és énektanárképző szakon többek között Kodály Zoltán, Bárdos Lajos, Ádám Jenő, Gárdonyi Zoltán és Forrai Miklós tanítványaként végzett.

1951-ben kezdett tanítani a Zeneakadémián, 1980-ban nevezték ki egyetemi tanárrá. 1970-től hazai és nemzetközi nyári Kodály-tanfolyamok tanára volt a kecskeméti Kodály Intézetben illetve kurzusokat tartott tizenegy amerikai egyetemen, továbbá Angliában, Dániában,

²⁵ JACCARD, Jerry L., *A zene nagykövete: Szőnyi Erzsébet*. Budapest, Nap Kiadó, 2016.

Finnországban, Japánban, Olaszországban, Tajvanon, Görögországban és Portugáliában. A Kodály-módszert alkalmazva számos pedagógiai művet, szolfézsgyakorlat-gyűjteményt, példatárat, módszertani munkát, elméleti tanulmányt publikált. A tanárképzés számára írt könyvei (*Tanárképzés Kodály pedagógiai művei alapján* és a *Stílusismeret* sorozat) Kodály tanítási elvein alapulnak.

2017-ben hunyt el, a következő mondatokat Komlós Katalin zenetörténész, a Zeneakadémia Zeneelmélet tanszékének volt vezetője írta róla:

„Hegyi Erzsébet a maga csendes és szerény módján pótolhatatlanul fontos szerepet játszott a Zeneakadémia oktatásának történetében. Több mint félévszázadon át volt az intézmény tanára; utolsó aktív éveiben ezt még megtoldotta a Weiner Leó Zene-művészeti Szakközépiskolában, 84 esztendőig végzett szolgálattal. Szolfézs- és zeneelmélet-tanárként generációkat nevelt – elsősorban Kodály Zoltán és Bárdos Lajos szellemében – a zenei készségfejlesztés útjaira, a harmónia- és formatan ismeretére, nagy tudással, türelemmel és szeretettel. A módszertan tanárként évtizedeken át oktatta ezen tárgyak metodikáját, és vezette a hospitálás és gyakorlati tanítás munkáját. A mai közép- és felsőfokú oktatásban működő zeneelmélet-tanárok középgenerációjának többsége Hegyi Erzsébet alapos képzésének neveltje.”²⁶

Legányné Hegyi Erzsébet nevét minden zenei szakképzésben részt vevő tanuló ismeri, hiszen az általa szerkesztett két kötetes *Bach példatár* az alaptankönyvek közé tartozik. Három kötetből álló *Stílusismeret Kodály pedagógiai művei alapján* című tankönyvsorozatát inkább a közép- és felsőoktatásban dolgozó elmélettanárok forgatják sűrűn. Az első rész anyaga a népzenevel és a reneszánsz kor zenei világával, a második a barokk és a bécsi klasszika, a harmadik a romantika zenéjével foglalkozik. A műben az egyes korszakok stílusjegyeinek megismertetése összekapcsolódik a készségfejlesztéssel, rendkívül alapos gyakorlati példatárként is szolgál.

26 KOMLÓS Katalin, *Búcsú Hegyi Erzsébettől* = <https://zeneakademia.hu/hirek/bucsu-hegyi-erzsebettol-110475> (Utolsó letöltés: 2020.03.15.)

Volt tanítványai azonban a könyvekben leírtaknál is fontosabb örökséget visznek tovább: egy olyan pedagógiai szemléletet, melyben a magas szintű zeneelméleti és pedagógiai tudás ötvöződik a mindenekelőtt a tanítvány fejlődését szem előtt tartó, praktikus megközelítéssel.

Debrecen, mint második képzési helyszín

1974-ig csak a Zeneakadémián lehetett zeneelmélet-tanári képzítést szerezni, ekkor azonban az addig 3 éves szolfézstanár-képzést öt évesre bővítették, ezzel lehetőség nyílt a budapesti intézménnyel egyenértékű diploma megszerzésére.

Az elmúlt 45 év alatt két neves pedagógus irányította a pedagógiai munkát: 1974-től 2000-ig Szesztay Zsolt, majd ezt követően Sárosi Szabó Márta állt a tanszak élén. Szerepük meghatározónak bizonyult az Intézmény történetében.

Szesztay Zsolt (1935–2007)

A budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola középiskolai énektanár és karvezető szakán szerzett diplomát, többek között Vásárhelyi Zoltán, Bárdos Lajos, Ligeti György és Szöllősy András növendékeként. Pályakezdő éveiben a pécsi zeneművészeti szakközépiskola, majd a Zeneművészeti Főiskola pécsi tagozatának tanára volt. 1974-ben került Debrecenbe, az ő nevéhez kötődik az ötéves egyetemi képzést nyújtó Szolfézs-Zeneelmélet, Karvezetés Tanszak megszervezése. Jelentősnek számít *Romantika* címmel megjelent egyetemi jegyzete.²⁷

1975-ben megalapította a konzervatórium Leánykarát, mely 1987-ben – volt tanára emlékére – Bárdos Lajos nevét vette fel. Az együttes sikerek sorát érte el vezetésével: 1978-ban I. díjat nyertek a Debreceni Bartók Béla Nemzetközi Kórusversenyen, majd a következő 30 év során hazai és nemzetközi kórusversenyeken közel 50 díjat, köztük 15 első díjat és 4 nagydíjat kaptak, karnagyuk munkásságáért 2002-ben Liszt-díjban,

27 Rajta kívül Szelényi István írt még tankönyvet a romantika összhangzattanáról (SZELENYI István, *A romantikus zene harmóniavilága*, Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1965.)

1992-ben és 1998-ban Artisjus-díjban, 2000-ben Weiner-díjban, 1994-ben pedig Debrecen Kultúrájáért díjban részesült.

Szesztay indította el az azóta is minden évben megrendezett Bárdos Szimpózium rendezvénysorozatát, mely továbbképzési és találkozási lehetőséget nyújt az ország elmélettanárai számára.

Emlékeére felesége 2009-ben Szesztay-díjat alapított, melyet a professor főbb szakterületein, a zeneelmélet, szolfézs és a kórusvezetés szaktárgyak terén egyaránt kiemelkedő teljesítményt nyújtó tanárjelölt kaphat meg.

*Sárosi Szabó Márta (*1955)*

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola debreceni tagozatán szerzett szolfézs tanári diplomát, ezt követően Budapesten középiskolai ének-zene tanári, zeneelmélet-tanári és karvezető diplomát szerzett. Doktori disszertációját *Hans Koessler munkássága és tanári tevékenységének hatása a 20. századi magyar zenére* címmel a finnországi Jyväskyläi Egyetemen védte meg 2013-ban.

1981-től a kecskeméti Kodály Iskola gimnáziumi és zeneművészeti szakközépiskolai osztályaiban tanított és a zeneelmélet tanszak vezetője volt. 1994 óta a Debreceni Egyetem Zeneművészeti Kar oktatója, 2000 óta a Szolfézs-Zeneelmélet, Karvezetés Tanszék vezetője, szaktárgyai: szolfézs és zeneelmélet főtárgy, stílusismeret, zeneelmélet-történet, zeneelmélet módszertan, zenepedagógiai repertoárismeret.

2014 óta kurzust vezet a Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Doktoriskolájában, valamint a Bölcsészettudományi Kar mentorképzésében. Vendégtanárként rendszeresen tanít, posztgraduális képzési programokat dolgoz ki, zeneelméleti és zenepedagógiai kurzusokat vezet Magyarországon és külföldi egyetemeken. Elődje, Szesztay Zsolt után ő lett a fő szervezője a debreceni Bárdos Szimpózium rendezvénysorozatnak. A Magyar Kodály Társaság elnökségének választott tagja, a Nemzetközi Kodály Társaság tagja.²⁸

28 Dr. S. Szabó Márta adatlapja a Debreceni Egyetem honlapján = <https://music.unideb.hu/hu/node/53> (Utolsó letöltés: 2020.03.15.)

Posztgraduális zeneelmélet-tanári képzés

1996-ban a Zeneakadémián kétévenként másoddiplomás képzés indult azok számára, akik már rendelkeztek főiskolai vagy egyetemi szintű, minimum jó minősítésű, bármilyen szakos zenei diplomával. A hat féléves képzés megszervezésének egyik célja az volt, hogy azok a tanárok, akik középfokú vagy felsőfokú szakképzésben tanítanak, de csak főiskolai szintű diplomával rendelkeznek, megszerezhessék a munkahelyük által előírt végzettséget. Azoknak pedig, akik hangszeres vagy egyéb elméleti szakon már bírtak egyetemi diplomát, lehetőségük nyílt újabb képesítéseket szerezni.

A képzés során alapidiplomaként mindenki középszintű ének-zene-tanár képesítést szerezhetett, a negyedik félév végén azonban belső felvétellel jelentkezni lehetett zeneelmélet-tanár és/vagy karvezető szakirányokra, így akár a háromszakos diploma is elérhetővé vált.

A posztgraduális képzési forma 2005-ben, 5 ciklus után megszűnt.

Doktori fokozatszerzés

2000-től van lehetőség arra, hogy zeneelméletből tudományos fokozatot szerezhessenek az arra érdemesek. A doktori program vezetője Komlós Katalin, zenetörténész. Az első zeneelméleti DLA doktori címet 2004-ben adták ki, eddig összesen nyolcan doktoráltak.

Az eddig doktori címet szerettek névsora és a disszertációk címei a védés éve szerint az alábbi:

- Mohay Miklós, *Mozart ünnepi miséi - Öt esettanulmány* (2004)
- Bodnár Gábor, *Schumann Heine-dalai a dalciklusokban* (2006)
- Várkonyiné Terray Boglárka, *Verdi kései stílusának kialakulása és jegyei az Otellóban* (2006)
- Keresztes Nóra, *A funkciós tonalitás felbomlásának folyamata* (2008)
- Alszászy Gábor, *A Hindemith dalok költői világa és zenei eszközei* (2010)
- Pintér-Keresztes Ildikó, *Kóruskezelés Händel ószövetségi tárgyú oratóriumai* (2011)

- Dinyés Soma Miklós, *A lipcsei Tamás-iskola zeneműtárának hatása J. S. Bach Lipcsében írott egyházi kantátáira* (2012)
- Szesztay Zsuzsa, *E. Chabrier: Pièces Pittoresques / Analízis és Interpretáció* (2015)

*Komlós Katalin (*1945)*

1969-ben diplomázott zeneelmélet, zenetörténet szakokon, tanárai közül Szabolcsi Bence, Bartha Dénes, Bárdos Lajos, Gárdonyi Zoltán voltak meghatározó hatással szemléletére. Tanári pályafutását a bostoni Kodály Intézetben kezdte 1970–73 között, majd Magyarországra visszatérve 1973-ban lett a Zeneakadémia oktatója, szaktárgyai: zeneelmélet, szolfézs, kamarazene, kamaraének, basso continuo, billentyűs hangszertörténet, zeneelmélet módszertan. 1997-ben professzori kinevezést kapott, ugyanettől az évtől 2007-ig ő vezette a zeneelmélet tanszéket. Jelenleg professzor emeritusként doktori szemináriumokat tart a DLA program keretében (zeneelmélet-történet tárgykörben).

1980–83 között posztgraduális tanulmányokat végzett az amerikai Cornell Egyetemen, a zenetudományi doktori tanulmányok mellett fortepiano stúdiumok is folytatott Prof. James Webster, Neal Zaslaw és Malcolm Bilson irányításával. Itt írta és védte meg PhD doktori disszertációját *The Viennese Keyboard Trio in the 1780s* címmel 1985-ben. Fő kutatási területe: 18. századi billentyűs hangszerek, 18. századi billentyűs hangszerek története, előadói gyakorlat.

A fortepiano-játék specialistájaként a Soproni Régi Zenei Napok szervezőbizottsági tagja és oktatója volt az indulástól kezdve. Koncerteket, kurzusokat és előadásokat adott Magyarországon kívül Ausztriában, Svájcban, Németországban, Angliában, Írországon, és az Amerikai Egyesült Államokban.

Az elmúlt évtized központi kérdése: osztott vagy osztatlan képzés?

A zeneelmélettanár-képzés alapvető jellegzetessége volt, hogy csak egy másik szakhoz kapcsolva nyílt lehetőség ilyen végzettséget szerezni, ezek a „bázisok” a 21. század fordulóján a középiskolai énektanárképző, az orgonaművész és a zeneszerzés voltak.

A helyzet 2007-ben, a bolognai rendszer bevezetésével alapjaiban változott, mivel ekkor vált először önállóvá a zeneelméleti képzés. Mindkét képzési helyen zeneelmélet BA képzés után zeneismeret MA diplomát lehetett szerezni, amely szolfézis- és zeneelmélet-tanári végzettséget adott.

A 2013-tól bevezetett osztatlan tanárképzésben azonban ismét visszaállt az eredeti rend, a szak önállósága megszűnt, újra valamilyen más tárgyhoz kötődik. A visszalépés indoka valószínűleg az volt, hogy a munkaerőpiacon meglehetősen nehéz egyszakos pedagógusként állást találni, ugyanakkor szakmailag is sok előnyt jelent, ha például a középfokú szakképzésben ugyanaz a tanár tanítja a szolfézst és a zeneelméletet, minél szorosabb kapcsolatot teremtve a két szakterület között. A Zeneakadémia csak osztatlan képzést indít, a választható szakpárok: ének-zeneművésztanár, zeneelmélet-tanár vagy kóruskarnagyművész-tanár, zeneelmélet-tanár. A Debreceni Egyetem Zeneművészeti Karán választhat a jelentkező az osztott (zeneelmélet BA + zeneismeret MA) és az osztatlan (ének-zene művész-tanár, zeneelmélet-tanár) képzés között.

Összegzés

A fenti tanulmányban megkíséreltem átfogó képet nyújtani a zeneelmélettanár-képzés közel 150 éves történetéről, bemutattam a fontosabb mérföldköveket. Fontosnak tartottam röviden ismertetni a legjelentősebb pedagógus-személyiségeket, akik a zeneelmélet tárgy tanításában vagy a szakképzés alakulásában kiemelkedő szerepet játszottak. A kutatás rávilágított arra, hogy – a hangszertanításhoz hasonlóan – az elmélettanárok képzésében is mennyire meghatározó a mester-tanítvány viszony, nemcsak szakmai, de sokszor személyes téren is – ezek feltérképezése érdekes összefüggésekre mutathat rá. A „növevelés-történeti kitérő” szakaszban leírt kutatási eredmények szintén további vizsgálatokra ösztönöznek, mivel a zene, mint művészeti terület és a zenepedagógia sajátosságai miatt várhatóan az egyes korszakokban a szokásostól eltérő adatokra bukkanhatunk.

A magyarországi zeneelmélettanár-képzés történetének teljességéhez természetesen hozzá tartoznak a Budapesten és Debrecenen kívüli, egyéb vidéki intézményekben zajlott hasonló képzések (például időszakosan Szegeden és Pécsen) és a zeneelmélet-tanároknak szervezett konferenciák.²⁹ Ezek feltárásához további adatgyűjtés szükséges.

Az előbb felsorolt szempontokból egyértelműen látható, hogy a történeti háttér feltárása számos olyan további kutatásnak szolgálhat alapjául, melyek segítségével a jelenlegi zeneelmélettanár-képzés illetve a szakképzésben folyó zeneelmélet-tanítás sajátosságait pontosabban meg tudjuk határozni, mivel az egyes korszakokra jellemző tanítási módszerek és tankönyvek sajátosságait és hatékonyságát történeti összefüggésben tudjuk vizsgálni.

29 pl. I. Agócsy Szimpózium, a PTE Zeneművészeti Kara által rendezett konferencia, Pécs, 2010. március 26-27.; II. Agócsy Szimpózium, a PTE Zeneművészeti Kara által rendezett konferencia, Pécs, 2011. október 27-29.; Zeneelmélet-tanítás a zeneművészeti felsőoktatásban, az SzTE Zeneművészeti Kara által rendezett konferencia, Szeged, 2010, 2012, 2015, 2018.

Absztrakt
A magyarországi intézményes zeneelmélettanár-képzés története
1875 és 2018 között

A magyarországi ének- és szolfézstanárképzéssel – főként a Kodály-koncepcióval összefüggésben – az elmúlt évtizedekben elég sokan és sokféle szempontból foglalkoztak. Ezzel ellentétben a zeneelmélettanárok képzésével kapcsolatos szakirodalom meglehetősen csekély, holott a közép- és felsőfokú zeneoktatás során a zeneelmélet tantárgynak kiemelten fontos szerepe van, így éppen ezért nem elhanyagolható kérdés, hogy kik és milyen tudás birtokában tanítják ezt a tárgyat.

A magyarországi intézményes zeneelmélettanár-képzés kezdete a budapesti Zeneakadémiához köthető. A képzés közel száz éves történetének felderítése elég kalandos vállalkozás, mivel a 2007-2013 közötti időszak kivételével sosem volt önálló szak, csak valamely más főtárgy (pl. orgona, zeneszerzés stb.) mellé második tárgyként felvéve lehetett elvégezni. Előadásomban megkísérlem felvázolni azt a folyamatot, mely a zeneelmélettanári képesítés első felbukkanásától a tanításmódszertan kidolgozásán át az önálló szakként való megjelenésig, végül pedig a doktori fokozatszerzés lehetőségéig vezet. Eközben szeretném bemutatni a jelentősebb tanárszemélyiségeket, tankönyvszerzőket, valamint kitérek a nőneveléstörténeti vonatkozásokra is – amennyire jelen tanulmány szűk keretei ezt lehetővé teszik.

A kutatáshoz a Liszt Ferenc Zeneakadémia könyvtárában és irattárában található elsődleges és másodlagos forrásokat használtam fel (évkönyvek, tanügyi dokumentumok, tanulmányok, visszaemlékezések), valamint megvizsgáltam a képzésben használt jelentősebb tankönyveket és szerzőik pályafutását (életrajzok, cikkek, tanulmányok, tankönyvelemzések).

Kulcsszavak: #zeneelmélet #tanárképzés #Zeneakadémia, #neveléstörténet

Abstract
The history of music theory teacher education in Hungary
between 1875 and 2018

In the last decades, many people looked at various aspects of singing and solfeggio teachers' training in Hungary, mainly with regard to the Kodály concept. In contrast, the literature on the training of music theory teachers is scarce despite the fact that music theory is an extremely important subject during secondary and higher education of music. Therefore, it is not a negligible issue to know who have been teaching this subject and which level of knowledge they had.

The beginning of Hungarian institutional education of music theory teachers is related to the Music Academy of Budapest. Exploring the nearly 100-year-old history of this education is an adventurous task, because apart from a short period between 2007 and 2013, music theory has never been an independent subject and could only be taken as a minor beside a main subject (e.g. organ, music composition, etc.). In my lecture, I will attempt to describe that process, which started with the emergence of the first music theory teacher qualifications through the development of the teaching methodology, followed by the appearance of music theory as an independent subject, and finally leading to the possibility of obtaining a doctoral degree. Meanwhile I also present the most remarkable teachers and textbook writers, and I will touch on the aspects of female education as well.

For my research, I used primary and secondary sources (year books, educational documents, papers, essays, memoirs) found in the library and in the archives of Liszt Ferenc Music Academy Budapest, and I examined the most significant textbooks and the careers of their authors (biographies, articles, essays, textbook analyses).

Keywords: #music theory #teacher education #Music Academy of Budapest #history of education

SZABÓ Roland

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest

Budapest XIV. Kerületi Szent István Gimnázium

magyar és történelem szakos gimnáziumi vezetőtanár

e-mail: szabo.roland@btk.elte.hu

Újabb problémafölvetések: Virtuális valóságok és fikciós terek határán¹ *József Attila kései költészetének vizsgálata az égitest-motívumok által generált terek, testek és szubjektum-reprezentációk metszetei- nek mentén – Néhány költeményhez kapcsoló- dó probléma fölvetése*

József Attila költészete kapcsán a mai irodalomtörténet-írás rendre utalást tesz olyan határszerepekre, amelyek elsősorban az életműben azokra a költészettörténeti jellemzőkre mutatnák rá, amelyek valamilyen fordulatot jelentenek a megelőző poetológiai sajátságokhoz² képest. Ezek a megállapítások hosszasan elidőznek a versnyelv olyan globális

1 A tanulmány „*A tudomány ekként rajzolja világát*” – Irodalom, nevelés és történelem metszetei II. című tudományos tanácskozáson elhangzott *Galaktikus motívumok: csillagváros? – A tárgyiasítás egy lehetséges változata József Attila kései lírájában* című előadás alapján készült. Elhangzott: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1087 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40., 2019. május 6. A tanulmány szaklektora: Prof. Dr. Sipos Lajos. A tanulmány szerkesztője: Fodor József Péter.

2 A kifejezés alatt a magyar irodalmi modernség jellemzőit, illetve azokkal összhangban lévő – azokhoz illeszkedő –, a József Attila-lírában jelen lévő jellemzőket értve; mint az erőteljes klasszicizáló jelleg, a modern személyiség hangsúlyos jelenléte a versvilágban és a századfordulókori filozófiai irányzatok hatásai.

jellegű interpretációja felett, amely értelmezésmetodika elsősorban nem önmagukban, de még csak nem is egymáshoz való viszonyukban értékeli az életmű fragmentumait, hanem sokkal inkább posztmodern hermeneutikai és fenomenológiai filozófia- és líraelméleti alaptételek mentén értelmezi az életmű egészét, fókuszpontba állítva a harmincas években írt műveket. Ennek az olvasati nézőpontnak egyik hangsúlyos megállapítása az a „korszakküszöbnek” nevezett paradigmaváltás, amely szerint a radikális későmodern fordulat már a húszas évek végén jelentkezik József Attila lírájában azáltal, hogy a költői nyelv a klasszikus modernség konvencióinak a föllazítására törekszik.³ A Kulcsár Szabó-féle értelmezés alapján azt a poétikai határt, amelyet az irodalomtörténész tanulmányában a „kései modernség korszaknyitó” lírai jellegzetességének nevez, az én „poétikai destabilizációjának” kellett megelőznie, utalva ezzel arra a gadameri tételre, miszerint az emberi lét alapformája a nyelviség, amelyhez hozzátartozik az is, hogy „sohasem érthetjük meg teljesen azt, ami van”, ez a „megérthető lét – nyelv” tétele.⁴

Ha a nyelv önmagával a léttel azonos (vagy fordítva), akkor a nyelvi keretek között megjelenő szubjektum is csak a megmutatott önmagával lehet azonos, tehát az én-olvasatok ezáltal nem bővíthetők ki a szövegvilágon kívüli referenciális kerettel. A gadameri „megérthető lét – nyelv” tézis értelmében a létezés sohasem érthető meg teljesen, hiszen annak mindig a nyelv határai között van csak mozgáster. A kérdés az, hogy a „nem teljes megérthetőség” kereteit milyen szempontok szerint határozza meg a megértésre tett kísérlet, vagyis az olvasati lehetőségeknek ezáltal szükségszerűen milyen korlátok közé kell szorítkoznuk. A szubjektum „tetten” érése csupán illúzió, csak azáltal létezik (létezhet), hogy beszélünk róla; tehát nem több a nyelvi elem jelentésénél.

Tverdota György kritikájában a Kulcsár Szabó-i megközelítések ellenében arra hívja föl a figyelmet, hogy a hivatkozott tanulmánykötet

3 KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, „Szétterült ütem hálója”: *Hang és szöveg poétikája: A későmodern korszakküszöb József Attila költészetében* = *Tanulmányok József Attiláról*, szerk. KABDEBÓ LÓRÁNT, KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN, MENYHÉRT ANNA, Bp., Anonymus, 2001, 15.

4 Hans-Georg, GADAMER, *Text und Interpretation*, München, Ph. Forget (Hg.), Fink, 1984, 29.

rendre figyelmen kívül hagyja a költői teljesítmény értékkeremtő voltát, ugyanis csupán egyfajta modellállítás áll annak céljában, vagyis olyan illusztrációk sorozatát adja, amelyek torzító értelmezések lehetnek. Tverdota meglátása szerint a „későmodern fordulat” a magyar irodalomtörténetben kevésbé értelmezhető kategória, s ha van is ilyen, azt nem szerencsés József Attilához kötni, ugyanis az életmű nagy részére a modern személyiségépítkezések mellett a klasszicizáló jelleg ugyanúgy értékformáló jellemző, ennek okán az oeuvre irodalomtörténeti idővonalon való elhelyezésének érzékeltetésére inkább a „modern klasszicizmus” fogalmat használja.⁵ A Kulcsár Szabó-féle posztmodern „újértékkeremtő” nézőpont kiiktatja a referencialitás felől közelítő értelmezések mindenfajta olvasati lehetőségét,⁶ azonban ez a fajta areferenciális igényű nézőpont nem számol azzal az olvasattal, miszerint a biográfiai én bevonásával nem föltétlenül történik egy mű életdokumentummá való lefokozása, ugyanis a biográfiai én kérdése jelentheti azt is, hogy „az életrajz, a szellemi tájékozódás, a lélektani megközelítés által nyújtott és szerzett ismereteket kiaknázzuk a szöveg jobb megértése érdekében.”⁷

Az újraolvasásokra tett kísérletek talán legnagyobb mértékben a József Attila-líra értelmezésében nagy teret kapó dekonstrukciónak köszönhetőek, ám bár Szegedy-Maszák Mihály fölhívta 2007-es tanulmányában arra is a figyelmet, hogy a derridai absztrakció mellett az új historizmus és a hermeneutika együttes érvényesítése lenne a cél; ugyanakkor rámutatva arra is, hogy a lélektani értelmezés szűkítő hatásai nem zárják ki azt, hogy a poétikai (esztétikai) vizsgálódások ne lehetnének korlátozó jellegűek.⁸ A szavak tetten érhetetlensége kapcsán állapított-

5 Vö. TVERDOTA György, *A József Attila-kutatás dilemmái = Testet öltött érv. Az értekező József Attila*, szerk. TVERDOTA György – VERES András, Bp., Balassi, 2003, 195–213.

6 Vö. KULCSÁR SZABÓ Ernő, „Szétterült ütem hálója”: *Hang és szöveg poétikája: A későmodern korszakküszöb József Attila költészetében = Tanulmányok József Attiláról*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ Ernő, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, MENYHÉRT Anna, Bp., Anonymus, 2001, 13.

7 Vö. TVERDOTA György, *A József Attila-kutatás dilemmái = Testet öltött érv. Az értekező József Attila*, szerk. TVERDOTA György – VERES András, Bp., Balassi, 2003, 195–213.

8 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A szerző önazonossága József Attila életművében = A magyar irodalom története III. – 1920-tól napjainkig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 190.

ta meg Kulcsár-Szabó de Man-tanulmányában is, miszerint de Man „pszeudodefiníciókat” ad, amelyek bizonyos terminusokat nem is törekszenek meghatározni s minden környezetben értelmezhetővé tenni, hanem inkább mintázatokként funkcionálnak.⁹Tehát hamarosan paradox megfogalmazásokra kényszerülünk: például, amikor egy irodalmi korszak modernitását úgy határozzuk meg, mint azt a módot, ahogyan egy korszak ráébred annak lehetetlenségére, hogy modern legyen.¹⁰A de Man-féle „retorikai olvasat” fölveti azt a problémát is, miszerint „az irodalmi szöveg egyszerre állítja és tagadja saját retorikai működésének autoritását”,¹¹ tehát a retorika grammatizálásának esetében is „ugyanabba a felfüggesztett tudatlanságba jutunk”;¹² vagyis az irodalmi nyelv a lehető legmegbízhatatlanabb nyelv, amely által „az ember megnevezi és átalakítja önmagát”,¹³ tehát tulajdonképpen a jelentés és létesítés összeférhetlenségére mutat rá.

A „tárgy” fogalma szubjektívabb, mint az a jelentés, amelyet a mindennapi nyelvhasználat tulajdonít neki. A „tárgy” nem egyszerűen tőlünk függetlenül létező, megtapasztalható, élettelen entitás, hanem a poétikai eljárások által olyan jelentésbővítésen átvitt fogalom, amelynek lényege nem maga a megjelenített tárgy fizikai valósága, hanem az adott tárgyba „léptetett” lét. Ennek a narratív koncepciónak a nézőpontjából vizsgálom József Attila kései költészetének égitest-motívumait.

A csillag- és űrmotívum a költő kései lírájának¹⁴ vagy éppen a klasszicizáló modern versnyelvnek¹⁵ olyan szervezőelve, amely a tárgyiasság

9 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Tetten érhetetlen szavak Nyelv és történelem Paul de Mannál*, Bp., Ráció, 2007, 79.

10 Paul, DE MAN, *Olvasás és történelem*, . BACSÓ Béla, Bp., Osiris, 2002, 75.

11 Paul, DE MAN, *Szemiotológia és retorika = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, 1991, 119.

12 *Uo.*, 119.

13 *Uo.*, 121.

14 A „kései líra” és a „klasszicizáló modern versnyelv” terminusok ebben a kontextusban alapvetően nem keletkezéstörténeti, kronologikus absztrakciók mentén megállapított határokat jelentenek, hanem éppen a modern személyiségfelfogások mintázatainak megjelenését az életműben. Ennek értelmében érintem a téma kapcsán például az 1928-es *Vas-színű égboltban* című költeményt is.

15 Vö. TVERDOTA György, *A József Attila-kutatás dilemmái = Testet öltött érv. Az érteke-*

kérdéskörétől nem elválasztható módon a költeményekben létrejövő szubjektumot körülvevő szorongató léthiány-perspektívaként működik. Ez a nézőpontvilág a szubjektumra ránehezedő semmi-képzetkekkel¹⁶ is rokonítható oly módon, ha a léten kívüliséget, a mozdulatlan és elérhetetlen tárgyias világot az űr végtelen terében értelmezzük. Ugyanakkor ez a képrendszer nincs a cselekvések abszolút hiányában, hiszen a végtelen térben megkonstruált csillagzatok a legtöbb esetben mozdulatlanok és mindig zajtalanok, de egy attribútum elválaszthatatlanul a részük: a nézés aktuusa. Ennek értelmében fölmerül a kérdés, hogy a kései lírában megkonstruált égitest-motívumok a nézés által a szubjektum öntükröződéseként vagy önszemléléseként értelmeződnek-e (tehát egy újabb perspektivikus láthatóság nyílik az alanyra), vagy a tárgyias világ részvéttelensége jelenik meg bennük, és a nézés aktusával a szubjektum fikciós világában rendelkeznek csak. A szubjektum konkrét terével és idejével szemben az űr időtlensége és térnélkülisége áll oppozícióban, és ez az ellentét is okozhatja a versekben az alany által megélt szenvedéstörténeteket.

A fentiekben felsorolt problémákra a *Reménytelenül* ciklus darabjaiban, a *Könnyű, fehér ruhában...*, *Az árnyékok...*, a *Száz éjszakán...*, a *„Költőnk és Kora”* és a *Miben hisztek...* című költeményekben teszek problémafölvetéseket. Föltételezéseim szerint a szubjektum mint szemlélő és egyszerre a szemlélet tárgya is a tér- és időbeli korlátozottság és a végtelen dimenzió metszéspontjának elszenvédője. Ugyanakkor a versekben megkonstruálódó én tér- és időbeli távolsága a megidézett tárgyias űrhöz képest egyre szűkülő tendenciát mutat. Ámbár bizony ugyan nem állítható, de ebből a nézőpontból az űr- és csillagmotívum jelentésrétegei változnak, és ez a változástörténet nem egy versen belül, hanem verseken keresztül észlelhető.

zó József Attila, szerk. TVERDOTA György – VERES András, Bp., Balassi, 2003, 195–213. 16 Vö. A „semmi” analízisét ld. BÓKAY Antal, *A késő-modern tárgyias poézis kiteljesedése – József Attila 1932-ben: A lét negatív terei: az „ontológiai tájkép” versei*, 2015, 2, 21–24. Elérhető: http://antalbokay.com/static/teli_ejszaka_targyias.pdf (letöltés dátuma: 2019. 08. 29.)

József Attila tárgyias költészetének határhelyzetéről – ti. annak a megítéléséről, hogy a tárgyias fogalma mennyiben hozható meg konzekvenciaként a költő egyes költeményeiben – viszonylag széles szakirodalom áll rendelkezésre. Azonban a legújabb mai megközelítések (olvasatok) fölvetik azt az anomáliát is – amikor a „tárgyiaság”-fogalom definiálásának tulajdonképpeni lehetetlenségére eszmélhetünk rá –, hogy milyen értelemben vett tárgyiaságról beszélünk? Schein Gábor Nemes Nagy Ágnes tárgyiaságának kérdése kapcsán utalt arra, hogy a fogalom (ti. hogyan értsük a tárgyiaságot) megközelítésmódjaiban leginkább a husserli fenomenológia szemléletmódjának érvényesítése van jelen, vagyis a látás és a tér viszonyainak megfigyelését előtérbe helyező módozatok. Ámbár kiemelte azt is, hogy a „látás” mint aktus és a „tér” mint szerveződés olvasati cselekvései közül manapság inkább a térszerveződés szempontjai látszanak hangsúlyosabbnak.¹⁷

A József Attila-i tárgyiaság kapcsán Tverdota György olyan megállapítást tett tanulmányában, miszerint a megidézett tárgy és a hozzá kapcsolódó posztulátumok majdhogynem elszakadnak egymástól; azok önállóságáról beszél.¹⁸ Tehát Tverdota olvasata értelmezhető úgy is, hogy a szubjektumon kívül eső tér léttelen elemei (tárgyai) csak önmagukat jelentik, és nem bővülnek a szubjektum nézőpontja által láttatott jelentésekkel. Bókay Antal közleményében a József Attila-i tárgyiaság kapcsán „a világ személytelen strukturáltságában megjelenő tárgyias tapasztalat”-ot hangsúlyozta,¹⁹ és a „tárgyias világ-perspektíva” eluralkodását látja József Attila 1930 utáni költészetében, amelynek értelmében a „személyes centrumot meghaladó tematika” válik konstruáló elemmé a költői életműben.²⁰ Kemény Gábor, úgynevezett „szintézis-versek”

17 SCHEIN Gábor, *A tájképek mint testképek Nemes Nagy Ágnes költészetében*, Új Forrás, 2016/48, 10, 42.

18 TVERDOTA György, *Tárgyiaság József Attila költészetében – a Külvárosi éj*, Irodalomismeret, 2011/1, 4.

19 BÓKAY Antal, *A késő-modern tárgyias poézis kiteljesedése – József Attila 1932-ben: A lét negatív terei: az „ontológiai tájkép” versei*, 2015, 2, Elérhető: http://antalbokay.com/static/teli_ejszaka_targyias.pdf (letöltés dátuma: 2019. 08. 29.)

20 *Uo.*, 1.

terminussal élt.²¹ Ezekben az élettelen táj a rendezettség metaforikus tereként funkcionál, amely térben a személyes és közösségi létfogalom rögzítődik.²²

Egy, a közelmúltban megjelent tanulmányomban a tárgyiasság kutatása kapcsán – a lét- és szubjektum-reprezentáció elmondhatóságának poétikai eljárásait vizsgálva – arra a következtetésre jutottam, hogy József Attila tárgyiassága kapcsán olyan poétikai bravúrról is beszélhetünk, amely esetében nem a megragadhatatlan képzet problematikájában, hanem annak a nyelven keresztül történő prezentálására tett művészi kísérletben véltem fölfedezni a költemények egyik sarkos jellegét. A szövegekben megjelenített poétikai világ arra mutat rá, hogy az értelem számára megérthetetlenek azok a különbségek, amelyek a beszélő által „átélt” és „megfigyelt” jelenségek között húzódnak, s amelyek az irodalmi értelemben vett materialitásnak és fenomenalitásnak tökéletes összeilleszkedése által egy további versvilágon belüli tökéletességet kódolnak magukba; az olvasó számára nem föltétlenül hozzáférhető módon.²³

A Martin Heidegger-i fenomenológia mint módszerfogalom a látás mikéntjére vonatkozik, vagyis a „fenomén” az, ami/aki megmutatja magát, a logosz pedig a beszédbe foglaltakból kiindulva az, ami a szóban forgó dolgot láttatja. A lét nem csak megmutatkozik, de minduntalan elrejtőzik, visszavonja magát; vagyis a „lét” és a „létező” között ontológiai különbség van, a létező mindaz, amiről beszélünk.²⁴ Ha a heideggeri nézőpontból tekintünk a szóban forgó versekben megjelenített létre (valamint a létezőre), akkor az objektív univerzum szükségszerűen a be-

21 KEMÉNY GÁBOR, *A „lelki táj” mint közlésforma József Attilánál* = „*A mindenséggel mérd magad*”: *Tanulmányok József Attiláról*, szerk. B. CSÁKY Edit, Bp., Akadémiai Kiadó, 1983, 122.

22 Kemény Gábor „tájéleíró szintézisvers” fogalma Pór Péter „ontológiai tájkép” terminusára vezethető vissza. Vö.: PÓR Péter, *Az „Eszmélet” verstípusa*, ItK, 1975, 73.

23 Vö. SZABÓ Roland, *A csöndképzetek mint hangeffektusok. József Attila tárgyiassuló költészetének hallható színterei* = „*A tudomány ekként rajzolja világát*”: *Irodalom, történelem és nevelés metszetei I. Tanulmánykötet*, szerk. FODOR József Péter, MIZERA Tamás, SZABÓ P. Katalin, Bp., ELTE-EKE, 2019, 274–295.

24 Martin, HEIDEGGER, *Lét és idő*, Bp., Osiris, 2019, 173, 189.

szelő benne foglaltságát, de a nyelvvel történő megragadhatóságának lehetősége mellett annak lehetetlenségét is jelentheti. További kérdéseket vetnek föl azok az erőteljes poetológiai jellemzők, amelyek a versekben az alany benne foglaltságát föltételezik,²⁵ vagyis az univerzum elemei (égitestek mint tájelemek) antropomorfizáltsága hangsúlyos, tehát a beszélő a látás (nézés) aktusát beleírja a tárgyelemekbe.

A szövegekről olvasható elemzésekben a „semmi”-fogalom értelmezésének és a körülöttük kialakult olvasati dilemmáknak hangsúlyos szerep jut, azonban egységesítő álláspont nincs, hiszen mindig fölmerül a megengedő vagy akár eldöntendő kérdésként is értelmezhető probléma: a „semmi” lehet-e „nem lét”? Álláspontom szerint a megjelenő „semmi”-fogalmak a konkrét szövegkörnyezetükben is olvashatók (értelmezhetőek), tehát ezért is nem alakulhat ki egységes képmagyarázat, ám bár jellemzően a „semmi”-k a lét inverzeként jelennek meg.

„A semmi ágán ül szivem, kis teste hangtalan vacog [...] S nézik, nézik a csillagok” (*Lassan, tünődve*; 1933) sorokban megjelenő „semmi” a „léten kívüliség” vagy a „nem lét” fogalmaként olvasható, amely nem föltétlenül azonos a halállal, hiszen arról csak biológiai értelemben vett fogalmaink lehetnek, vagyis a halál mint metafizikai dimenzió megérthetetlen a létező lét számára. Így a fogalom legfőképpen a nézéssel megtapasztalható élettelen tárgyak (univerzumbeli tájelemek) allegóriájaként vagy a lét inverzeként olvasható. A „semmi”-nek mint a „nincs lét” metaforájának a jelentésrétegei ráterpeszkednek a szubjektum környezetére és magára az alanyra is azáltal, hogy megfosztják azt a valódi cselekvés lehetőségétől. Noha az „ül szivem” szerkezet a beszélő erőteljes, egyes szám első személyű jelenlétét hangsúlyozza, mégis azzal szembesülünk, hogy a szubjektum a cselekvések minimumára kényszerül, vagyis az „ülés” mint cselekvés valójában egy mediális természetű ige (itt). Ugyanakkor a „nézik, nézik a csillagok” szerkezettel kifejezett cselekvés – bár a tárgyi világ hasonlóképp mediális jellegű aktust köz-

25 Vö. SZABÓ Roland, *A csöndképzetek mint hangeffektusok. József Attila tárgyasuló költészetének hallható színterei = „A tudomány ekként rajzolja világát”: Irodalom, történelem és nevelés metszetei I. Tanulmánykötet*, szerk. FODOR József Péter, MIZERA Tamás, SZABÓ P. Katalin, Bp., ELTE-EKE, 2019, 283.

vetít –a szubjektum helyzetének közvetítése által sokkal cselekvőbb természetűnek tűnhet, ámbar olvasatomban csak az öntükrözés eszköze. A csillagok antropomorfizált jellege olyan jelentéstudajdonítást is lehetővé tesz, ami pontosan a tárgyiasság terminus kapcsán veti föl a „tárgyiassítás” terminusmódosítást. Valójában szó sincs valódi cselekvésről, csupán a tárgyba írt antropomorf természetű, eleve adott történeusről. A „nézés” tehát elkülönítődik – és el is választandó – a „látás” aktusától, ugyanis míg a „nézés” csak történik, a „látás” már cselekvés. Vagyis a fenomenológiai természetű kérdés esetünkben éppen arra irányítható, hogy amennyiben a szubjektum a cselekvő – „ül szívem” – és a csillagok a történő(k) – „nézik, nézik” –, akkor ez a fajta cselekvésmegosztás a szubjektum megosztását mutatja-e föl? Ugyanis nem bizonyos, hogy a látás mint cselekvés és a nézés mint történés egymást föltételező cselekvések, és az sem állítható egyértelműen, hogy egymást ne föltételeznék. A nézés mint (ön)tükrözés nem kíván szellemi absztrakciót, magát az értelmes cselekvést a szubjektum hajtja végre, aki „látja a nézést”. Vagyis nem feltétlenül beszélhetünk a tárgyba „beleírt” szubjektumról sem. Kérdések sorát indítja el, hogy e problémafölvető természetű tanulmány tárgyát képező csillag- és űrmotívumok elválaszthatók-e a tárgyiasság kérdéskörétől; e képek esetén metaforizációról vagy allegorikus szóképekről beszélhetünk-e; olvashatók-e az űr elemeit képező motívumok költeményeken keresztül, s nem pedig csak a konkrét szövegekben külön-külön? Fölvetődik az is, hogy az űrmotívumok szorongató – a lét szempontjából funkciótlán – entitásokként vannak-e jelen vagy éppen ellenkezőleg a létértelmezés (láttatják a létezőt, aki a szubjektum) funkcióját töltik-e be, s ez esetben a beszélő öntükröző (önmegmutató) olvasati lehetőségét is meghagyják.

A „Vas-színű égboltban forog / a lakkos, hűvös dinamó. / Óh, zajtalan csillagzatok! / Szikrát vet fogam közt a szó - - / Bennem a mult hull, mint a kő / az űrön által hangtalan” (*Vas-színű égboltban*; 1928) sorokban a „csillagzat” és a szubjektum éles ellentéte jelenik meg, vagyis a „cselekvés” és a „nem cselekvés”, a „csönd” és a „zaj” oppozíciója. A beszélő önmaga cselekvését – ami a beszéd, és ami hangos is – a csillagzatok nem cselekvésével, vagyis a némasággal, a „nem hang”-gal erősíti

föl. Azonban éppen a beszélő által megalkotott nyelvi és térbeli környezet kínálja föl a lehetőséget arra is, hogy a „csönd”-metaforát és a szubjektumot a jelentésvilágok magasabb szintjén ne oppozícióként, hanem egymás létezését lehetővé tevő (legalább is azt megkísérlő) entitásokként is értelmezhesük. Az alany a szemlélődés „hangos” pozíciójából rögzíti a látványt: a csillagokat; és cselekvésével azok elementáris jellemzőjét, a hangtalanságot is megadja. Ezt a hangtalanságot a „semmi”-vel is azonosíthatjuk, ami itt a létezésen kívüli (dolog) megtapasztalhatóságának lehetetlensége. Újra szembesülünk azzal a dilemmával, miszerint a valódi cselekvés és a történés – a történés mint a cselekvés tér- és időbeli kísérője – milyen nézőpontokat érvényesíthet a szubjektummegértés interpretációiban. Az alany beleíródik-e a tárgyi világ történésébe – ez esetben a hangtalanság kapcsán – a „szikrát vet-hangtalan” oppozíciós szerkezet által? A versben megjelenő hasonlító és azonosító eljárások által igen sok olvasati nézőpont juthat érvényre. Fölvetik azt, hogy a tárgyi világ hangtalansága és annak a cselekvésminimumára redukált „hullása” az alanytól függetlenül történő cselekvések-e vagy a cselekvést végző beszélő másik jellegének – cselekvése inverzének (amikor nem végzi a cselekvést) – a tükröződései? Abban az esetben, ha az univerzum tárgyelemeit a beszélőtől függetlenített történésként olvassuk, akkor a „hullás” és „hangtalanság” – ez utóbbi a „nem beszél” értelemben – nem antropomorfizációk, vagyis a poétikai eljárás a tárgyiaság kérdését hozza működésbe. Ha a kérdéses történéseket az alany cselekvéseit élesítő tükröződéseként olvassuk, akkor a szubjektum cselekvéseire tartoznak a „hullás” és „hangtalanság” is, így ebben az esetben egy másik nézőpont, a tárgyiasítás kérdése léphet be az interpretációba, amely a tér-idő szempontjából kaphat olvasatot.

A tökéletes megkonstruálására tett kísérlet a tárgyakba írt antropomorfizáló jelleg megszüntetésével jelenik meg. A „Megalkotom szerelmemet... / Égitesten a lábam: / elindulok az istenek / ellen – a szívem nem remeg – / könnyű, fehér ruhában (*Könnyű, fehér ruhában*; 1937) versben először lép közvetlen kapcsolatba a beszélő az égitesttel, ez esetben azonban a transzcendens világ elérhetőségének eszköze (módja) a tárgyi világ leküzdése. Poétikai szempontból a tárgyiaság meghaladásá-

ra tett kísérletként is értelmezhető, a tökéletes metafizikai létezővel való kapcsolat egyetlen lehetséges útja. Az égitest-motívum itt lefokozott jelentéssel bír a többi versben tapasztalt jelentésekkel szemben, ugyanis itt nem a beszélő – mint létező – megmutatására tett kísérlet eszköze, hanem annál sokkal általánosabb tárgyfogalommal szembesülünk. A szubjektum tehát a tökéletlen létezés és a tökéletes létező közötti metszéspontban mutatkozik meg, a tökéletes megvalósulása előtti utolsó határhelyzetben van.

Az oppozíciós szembesítések (helyzetek) – „Az árnyékok kinyúlanak, / a csillagok kigyúlanak, / föllobognak a lángok / s megbonthatatlan rend szerint, / mint űrben égitest, kering / a lelkemben hiányod.” (Árnyékok; 1937) – további fokozása során a kései József Attila-líra karakteres képei (motívumai) emelődnek az univerzum szintjére. Az *Eszmélet* második egységében is a megjelenő rend-fogalmon keresztül szembesül a beszélő önmaga létének „rendezetlenségével”, amely rend-fogalom egy fikciós dimenzióban, az álomban képződik meg, itt tapasztalható meg; ugyanis az ébrenlét az egzisztenciális „valós” lét korlátoltságáról ad hírt.²⁶ Hasonló tematikus szerkezet szerint rendeződik az Árnyékok rend-fogalma, ugyanis ebben az esetben a megjelenő „rend” és „rendezetlenség” fogalma kerül egymással ellentétbe – valójában egymás komplementerei is – úgy, hogy a vágyott tökéletesség (rend) a megtapasztalhatatlan (elérhetetlen) űr és az ebben a térben lévő égitestek matematikai pontosságú mozgásában mintázódik. Ez a fajta éles elválás a versben megjelenő másik két fontos József Attila-motívum, a „sötétség” és „fény” („árnyékok” – „lángok”, „kinyúlanak” – „kigyúlanak”) megvalósulásában is megjelenik. Tehát a metafizikai létező tökéletessége mutatja meg (tulajdonképpen tükrözi vissza) a „valódi” lét tökéletlenségét, amely „valódi” létező csak a csillagok fényében látszik; de ez a láttatás csupán illúzió.

A létértelmezési kísérletek föladásáról, az egzisztenciális válság mint szorongató lét(hiány)-perspektíva bravúros poétikai rendbe foglalásával szembesülünk az „Én a széken, az a földön / és a Föld a Nap alatt, / a

26 Vö. SZABÓ Roland, *A tizenkettedik strófa – Poétikai dilemmák az Eszmélet műfaja körül = Tavasz Szél – Spring Wind. Tanulmánykötet 2.*, szerk. KERESZTES Gábor, Bp., DOSz, 2017, 83.

naprendszer meg a börtön / csillagzatokkal halad - / mindenség a semmiségbe', / mint fordítva, bennem épp e / gondolat..." (*Költőnk és kora*; 1937) sorokban. A „lent” és a „fent”, valamint a „mindenség” és a „semmiség” (ez esetben szó szerinti) oppozíciók kényszerű megjelentetése a lét lehetetlenségére mutat(hat)nak rá. A szubjektum ismét hasonlítással él a létezés – s ez esetben is önmaga létezése – megértéséhez, vagyis a létezés a nem létezés fordítottja, a létezés a nem létezés mentén értelmezhető fogalom. Úgy is olvashatjuk, hogy a nem létezésbe van beleírva a szellemi egzisztencia, ami oppozíciónak tűnhet, azonban csak ebben a keretben válik láthatóvá a behatárolt lét, s csak ebben a „minden-semmi” megragadhatatlan fogalomkettőségben definiálható a létezés.

Ugyancsak az ellentézés mint kifejezésforma ad lehetőséget a szubjektum önkifejezésére tett kísérletnek a *Miben hisztek...* (1937) versben. A „Miben hisztek ti makacs égitetek, / hogy föllobogva / lángokkal egymásnak nem estek, / csak kerülitek egymást óvakodva?” az űrobjektumok ridegségét közvetíti, vagyis a részvétlenség, az óvakodás és a távolság helyeződik az alanyon kívüli és a számára elérhetetlen rendezett rendszerbe. Míg „A tömegvonzás?... Lámpámba az éjnek / pilléje repdes, / gyász vergődik a falon. Félnek / emlékeim, mert messzi van a kedves” a gyász, a vergődés, a kín, és a rendezett nyugalom elérhetetlenségét mutatja föl. A szubjektum helyzete, az önmegismerésre tett kísérletei és a lét értelmezhetőségébe vetett hit földadása válik láthatóvá a tökéletes rendbe foglalt, de elérhetetlen univerzum által.²⁷

A tanulmány célja a terjedelmi megkööttség miatt nem lehetett egy hosszabb és mélyebb elemzés, éppen ezért a tanulmány főcímében is jelölt „határ” mint tematikus hívószó kapcsán döntöttem amellett, hogy néhány olyan poétikaelméleti törekvést vetek föl, amelyek a mai irodalomértésünket és különösképp a 20. századi modern magyar líra megértésére tett szándékainkat újszerű nézőpontok irányába terelik. József Attila költészetéről szóló könyvtárnyi irodalmunk azt is jelzi, hogy az életmű az 1970-80-as évek kanonizációs törekvései során igencsak kitüntetett pozícióban tudott maradni, hiszen ő az egyik

27 A tanulmányban idézett szövegek kritikai kiadása: JÓZSEF Attila, *József Attila összes versei*, szerk. RÓNA Judit, gond. STOLL Béla, Bp., Magvető, 2016.

„legszilárdabban kanonizált modern klasszikusunk”,²⁸ bár némiképp ennek a megállapításnak egyes vélekedések szerint ellentmond az, hogy politikafilozófiai ideológiák hatásának és azok ízlésformáló gesztusának jobban kitett életmű a magyar irodalomban aligha akad,²⁹ véleményem szerint ezek az értelmezési kísérletek az életmű megkerülhetetlenségét hangsúlyozzák. Ámbár az is igaz, hogy az 1970–80-as évek alakító hatástényezőivé Babits Mihály és Kosztolányi Dezső „poétikai fordulatot” jelző életműve vált,³⁰ ma azonban József Attila életművének értelmezését egyre erőteljesebben hatja át a megújuló magyar irodalomtörténet retorikai nézőpontú olvasói szempontrendszere és „válogató” tendenciája, amely újraolvasások valóban azt mutatják, hogy a József Attila-értelmezés napjainkban újra reneszánszát éli.

A tanulmányban bemutatott versrészletekkel és a bennük megjelenített csillag- és űrképzetekkel igyekeztem újdonsággal élni és rámutatni azokra az éles határpontokra, amelyek – mint olyan sok más József Attila-i kérdés is – töretlenül a kutatói érdeklődés középpontjában tartják az életművet. A problémafölvető szándékú elemzések során megkísértem bemutatni azokat a szubjektumrepresentáció szempontjából fontos határpontokat, amelyek a további, új értelmezésekre is hatással lehetnek. A költeményekben megjelenő égitestmotívumok és űrképek szinte állandó jellemzője a nézés, a mozdulatlanlás vagy a mechanikus, szakaszos, pontos mozgás. Jellegzetes hangtalanság, zajtalanság, fényesség és végtelenség uralja ezeket a tereket és a bennük létező tökéletesnek mutatott testeket; ugyanakkor a lehetséges olvasatok a semmi-képzet, a medialitás, a tökéletesség, az elérhetetlenség, a szorongató léthelyzet és

28 KULCSÁR SZABÓ Ernő, „Szétterült ütem hálója”: *Hang és szöveg poétikája: A későmodern korszakküszöb József Attila költészetében = Tanulmányok József Attiláról*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ Ernő, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, MENYHÉRT Anna, Bp., Anonymus, 2001, 16.

29 Vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A szerző önazonossága József Attila életművében = A magyar irodalom története III. – 1920-tól napjainkig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 198.

30 Vö. SCHEIN Gábor, *József Attila és Babits Mihály recepciója 1945 után = Magyar irodalom*, szerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 2010, 858–859.

a tükröző jelleg köré rendeződnek. Ezek az objektumok hasonló tematikus olvasati halmazokba rendelhetők, vagyis alapvetően a szubjektum, a beszélő köré szerveződő tökéletlen lét bináris oppozíciói; ez azonban nem zárhatja ki a komplementáris kapcsolatot föltételező értelmezést sem. Ugyanakkor a tárgyias jellegnek a testek antropomorfizáltsága mond ellent, ezzel éles határt húzva a tárgyias költészetről gondolt különböző szempontú vélekedések közé. A versekben erőteljes határ húzódik a „megmutatható” lét és az azt egy tökéletesebb dimenzióból visszatükröző allegorikus motívumrendszer között.

Absztrakt

Újabb problémafölvetések:

Virtuális valóságok és fikciós terek határán

József Attila kései költészetének vizsgálata

az égítést-motívumok által generált terek,

testek és szubjektum-reprezentációk metszeteinek mentén – Néhány költeményhez kapcsolódó probléma fölvetése

A csillag- és úrmotívum József Attila kései lírájának olyan szervezőelve, amely a tárgyiasság kérdéskörétől nem elválasztható módon a költeményekben létrejövő szubjektumot körülvevő szorongató léthiány-perspektívaként működik. Ez a nézőpont-világ a szubjektumra ránehezülő semmi-képzetekkel is rokonítható oly módon, ha a léten kívüliséget, a mozdulatlan és elérhetetlen tárgyas világot az úr végtelen terében értelmezzük. Ugyanakkor ez a képrendszer nincs a cselekvések abszolút hiányában, hiszen a végtelen térben megkonstruált csillagzatok mozdulatlanok és mindig zajtalanok, de egy attribútum elválaszthatatlanul a részük: a nézés aktusa. Ennek értelmében fölmerül a kérdés, hogy a kései lírában megkonstruált égítést-motívumok a nézés által a szubjektum öntükröződéseként vagy önszemléléseiként értelmeződnek-e, vagy a tárgyas világ részvéttelensége jelenik meg bennük, és a nézés aktuálával a szubjektum fikciós világában rendelkeznek csak. A szubjektum konkrét terével és idejével szemben az úr időtlensége és térnélkülisége áll oppozícióban, és ez az ellentét is okozhatja a versekben az alany által megélt szenvedéstörténeteket.

Kulcsszavak: #csillag #úr #tárgyasítás #József Attila

Abstract

Newer problems:

On the boundary of virtual realities and fictional spaces

*Investigation of the late poetry of Attila József along the intersections of spaces, bodies and subject representations generated by celestial body motifs
– Raising some problems related to poetry*

These motifs work as a perspective of existential void encompassing the subject who emerges in the poems. This void cannot be detached from the issue of objectification. This aspect-world can be linked to the idea of hollowness. In that case we interpret the motionless and unreachable, objectified world, and the concept of being outside of the existence itself within the infinite space. Nevertheless, this imagery does not lack movement entirely, because although the stars constructed in the infinite space are in a standstill and always silent, they share one inseparable attribute: the act of observation. Thus the question arises whether the motifs of planets constructed in József's late poetry, due to the above mentioned observation, are to be interpreted as self-representation or self-observation of the subject, or they are used simply to portray the merciless nature of the objectified world, in which case observation is part of the subject's fictional world. The timeless and spaceless nature of space stands in opposition to the actual space and time of the self, and this opposition may be accounted for the distress of the subject in the poems.

Keywords: #star #space #motifs #objectification #Attila József

SZABÓNÉ KOZMA Katalin

Országos Széchényi Könyvtár, Országos Lelőhely-koordinációs és Dokumentumellátó Osztály, Budapest
e-mail: kozmakatalin@gmail.com

Döbrentei Gábor *A' kis Gyula* könyve című műve két kiadásának összehasonlító elemzése¹

*Bevezetés*²

A 18. század utolsó harmadában kibontakozó gyermekirodalom darabjai az olvasás gyakorlásán túl szocializációs feladatot is elláttak, mivel segítették az ifjú olvasókat a társadalmi szerepek megtanulásában: az olvasmányok szereplői a tevékenységeik, a viselkedésmintáik és a jellemvonásaik révén szolgáltak útmutatásul. A gyermekkönyvek így visszatükrözték az adott korszakban érvényes társadalmi normákat.

A felvilágosodás kori és a reformkori, gyermekeknek íródott olvasmányok – gondolva itt elsősorban az iskolai és a házi használatra készített olvasókönyvekre, gyermekkönyvek olvasmányanyagára – jelentős része tartalmazott morális-erkölcsjobbító történeteket, amelyek világosan megfogalmazták a helyesnek, illetve a helytelennek tartott szociális viselkedéssel kapcsolatos elvárásokat. E kívánalmak világosan megjelentek a gyermekkönyvek szereplői által képviselt személyiségjellemzőkben, lelki tulajdonságokban, amelyek beható vizsgálata képezi a jelen kutatás tárgyát.

1 A tanulmány „*A tudomány ekként rajzolja világát*” – *Irodalom, nevelés és történelem metszetei* II. című tudományos tanácskozáson elhangzott azonos című előadás alapján készült. Elhangzott: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1087 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40., 2019. május 6. A tanulmány szaklektora: Dr. Doncsesz Etelka. A tanulmány szerkesztője: Fodor József Péter.

2 A tanulmány megjelenését az Országos Széchényi Könyvtár kutatónappal támogatta.

Feltételezésem szerint a gyermekkönyvekben megjelenő szereplői jellemvonások vizsgálata által feltérképezhetők a gyermekekkel szemben társadalmilag megfogalmazott (kimondott vagy kimondatlan) elvárások, továbbá nyomon követhető a szociális változásokkal párhuzamosan ezen elvárások időbeli alakulása is. A témakör okán szociológiai és irodalomtudományi módszerekkel, így egy interdiszciplináris kutatás keretében kíséreltem meg összehasonlítani Döbrentei Gábor *A' kis Gyula könyve című művének* két kiadását (1829, 1845).³ Megvizsgáltam Döbrentei könyvében megjelenő gyermekképet, illetve társadalomtörténeti kontextusba helyezve vizsgáltam meg, vajon a szépirodalmi mű alapján megrajzolt gyermekképben mennyiben tükröződtek vissza a gyermekekkel szembeni korabeli tényleges elvárások. Kvantitatív tartalomelemzéssel hasonlítottam össze az olvasókönyv két kiadásában megjelenő, a gyermekekkel kapcsolatos elvárások változásait. A vizsgálat alapját a könyvben szereplő gyermekek személyiségjellemzői képezték. A tartalomelemzés során a kategóriák megfogalmazása deduktív úton, a Schwartz-féle érték kategóriák alapján történt. Feltételezésem szerint az érték kategória-rendszer felhasználásával lehetővé válik kvantitatív elemzés végzése, amely által az egyes tulajdonság csoportok objektívebb és pontosabb összevetésére nyílik mód.

Kérdéseim és hipotéziseim az elemzett gyermekkönyv alapján a korabeli gyermekkép a gyermekekkel szemben támasztott elvárások tükrében való alakulásának elemzésére irányultak.

A következő kérdéseket tettem fel:

1. Milyen személyiségjellemzőket preferáltak, illetve ítélték el a 19. század első felében?

2. Milyen értékítélet-változás tapasztalható a gyermekek jó és rossz tulajdonságait illetően a 19. század közepén a század elejéhez képest?

2. Összhangban vannak-e a gyermekekkel szemben megfogalmazott elvárások a korabeli társadalmi elvárásokkal?

3 DÖBRENTÉI GÁBOR, *A' kis Gyula könyve: Fiú és leány gyermekek számára írt elbeszélések*, Pest, Wigand, 1829 és DÖBRENTÉI GÁBOR, *A' kis Gyula könyve: fürgencz fiúk s jó kis leánykák számára*, Pest, Kilián, 1845.

Az alábbi hipotéziseket fogalmaztam meg a vizsgálat elején:

H 1. A családtagok mindkét kiadásban a lányokkal szemben több negatív megnyilvánulással éltek, mint a fiúkkal szemben.

H 2. A tanulási teljesítményt is tartalmazó Schwarz-féle pozitív *teljesítmény* és a családon, társadalmon belüli rendet megjelenítő *biztonság* pozitív értéke összefügg egymással.

A gyermekkönyvek a felvilágosodás korában

Ugyan Európában már a 17–18. század fordulóján elkezdődött a gyermekek számára írott könyvek kiadása, Magyarországon csak mintegy évszázados csúszással alakult ki a gyermekkönyvek piaca. A felvilágosodás idején és a reformkorban íródott gyermekkönyveket Fehér Katalin a következő témák köré csoportosította: a vallási nevelést segítő könyvek, az erkölcsi nevelést támogató könyvek, a tudományos ismereteket közlő művek és a szórakoztató könyvek.⁴

A gyermekirodalom első darabjai még fordítások, pontosabban a fordító által a művet újragondoló átdolgozások voltak. A művelődési és kulturális hatások miatt jellemzően a német nyelvterületről kerültek Magyarországra gyerekkönyvek. Az eredeti szöveget az akkori szokásnak megfelelően szabadon kezelték a fordítók: kihagytak belőle, vagy esetenként hozzá is fűztek részeket a műhöz.

1755-ben Kassán jelent meg Haller László fordításában Fenelónitól *Telemakus bújdosásának történetei* című könyv.⁵ A nem kifejezetten gyermekek számára készült regény az ókori görögök világát mutatta be. A mű fő célja a mitológia megismertetése volt, de emellett számos állambölcséleti, erkölcsi tanulsággal is szolgált az olvasó számára.⁶ Haller

4 FEHÉR Katalin, *Gyermekirodalmunk a sajtó tükrében a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Elektronikus könyv és nevelés, 2004 (6) 4, Elérhető: <http://epa.oszk.hu/01200/01245/00024/feherkatalin.html> (letöltés dátuma: 2019. 09. 30.)

5 FENELÓNI SALIGNIÁK Ferencz, *Telemakus bújdosásának történetei*, Kassa, Akad. Ny., 1755.

6 FEHÉR, *i. m.* Elérhető: <http://epa.oszk.hu/01200/01245/00024/feherkatalin.html> (letöltés dátuma: 2019. 09.30.)

Lászlóén kívül a 18. század végéig még két másik fordítása is megjelent.⁷

A másik, szintén eredendően nem a fiatalabb korosztálynak szánt, de mégis az ifjúság körében népszerűvé vált könyv a Daniel Defoe által írt *Robinson Crusoe* (1719) volt. Miután Rousseau *Emil* című művében mint egyetlen hasznos olvasmányt ajánlotta Defoe regényét, Robinson történetének népszerűsége tovább nőtt. Rousseau hatására a *Robinson Crusoe*-nak Európa-szerte több fordítása, illetve átdolgozása is elkészült. Németországban például Joachim Heinrich Campe dolgozta át a gyermekek számára.⁸ A Campe-féle feldolgozás a rousseau-i természetes nevelést hirdette, és egyúttal a filantropista nevelés hatását tükrözte. Magyarországon a Robinson Campe-féle változatának fordítása terjedt el, amelyet először Gelei József készített 1787-ben. A fordító a könyv utószavában a következőket írta:

„Ez, a' Szüléket tanítja az ő' gyermekeikkel való bánásra s azoknak bölts nevelésekre, a' gyermeki gyenge szíveket pedig, észre vehetelenül elkészíti az Emberiség' gyengéded érzéseinek elfogadásokra, és olyly kedveltető módonn tanítja azokat, hogy a' tanulásbli munkát s únalmat nem is érzik, pedig azonbann sok hasznos dolgokat tanulnak meg.”⁹

Döbrentei Gábor volt az elsők egyike, aki jó és eredeti magyar gyermekkönyvek írására ösztönzte a magyar nevelőket és tanítókat: „Igyekezzenek kipótolni itt – a gyermekliteratúrában – lévő hézagainkat, álljanak mindennemű oly munkákkal elé, melyek a gyermeket, komolyabb iskolai tudományokig előre készítgetve léptetgessék.”¹⁰

7 FENELONI SÁLIGNÁK Ferentz, *Telemakusnak az Ulisses fiának bújdosásai*, Kolo'svárott, Ref. Kollégium, 1783. és FÉNELON, *Telemakus' bújdosásai*, ford. ZOLTÁN József, Budán, Burián, 1829. Tapolczai GINDL József Ágoston, *Telemak és Kalypsó: vagy is Futással győztetetik meg a' szerelem*, Vátz, Gottlieb, 1793 és 1795.

8 Joachim Heinrich CAMPE, *Robinson der Jüngere : zur angenehmen und nützlichen Unterhaltung für Kinder*, Hamburg, Bohn, 1779.

9 J. H. KÁMPE, *Ifjabbik Robinson : íródott a gyermekeknek gyönyörködtető és hasznos magok mulatságokra*, ford. GELEI József, Pozsony, Patzkó, 1787, 486–487.

10 DRESCHER Pál, *Régi magyar gyermekkönyvek : 1538–1875*, Bp., M. Bibliophil Társ.,

A magyar nyelvű gyermekirodalom megteremtése szintén az ő véhéhez kapcsolódik. A Gyulay-család gyermekeinek nevelőjeként az akkor tíz éves Gyulay Lajos számára írt erkölcsi célzatú és szórakoztató elbeszéléseket. A már 1810-ben megírt könyvének megjelentetéséhez a bécsi *Magyar Kurír*-ban megjelentetett felhívással keresett előfizetőket. Az érdeklődés hiánya miatt akkor a kötet publikálását el kellett halasztania. Végül 1829-ben sikerült *A' kis Gyula könyvét* kiadatnia, amelybe bekerültek az elmaradt könyv történetei is.

Az első eredeti, színvonalas magyar gyermekkönyvként Bezerédy Amália művét, a *Flóri könyvét*¹¹ tartja számon a szakirodalom. A művet a szerző halála után férje jelentette meg 1840-ben. A *Flóri könyve* egyesítette magában a klasszikus értelemben vett tankönyv, az erkölcsi oktató könyv és a szórakoztató gyermekkönyv ismérveit.¹² A kis történetek és versek témái között szerepelt a pozitív emberi vonások helyeslése és a rossz tulajdonságok helytelenítése. *Flóri könyve* annyira népszerű lett a gyerekek és a felnőttek körében, hogy kilencven éven át jelentették meg az újabb és újabb kiadásait.

A gyermekkönyvek szerepe a morális nevelésben

A 18. és a 19. század fordulóján Magyarországon is megindult a városiasodás, kialakult a polgárság. Az új társadalmi réteg megnövekedett kulturális igényeit próbálták a magyar írók és könyvkiadók egyre színvonalasabban kielégíteni. Az első gyermekkönyv-fordítások elkészítése elsősorban a német nyelvterületről visszatért protestáns peregrinusokhoz, későbbi tanítókhöz, lelkészekhez volt köthető. Ezekben a könyvekben a Németföldön kibontakozó filantropizmus nevelési eszméinek hatása erőteljesen megmutatkozott. A nevelők feladata közé tartozott a „társadalmisítás”, vagyis a gyermekek felkészítése a számukra szüle-

1934, 19.

11 BEZERÉDY Amália, *Flóri könyve: sok szép képekkel, földrajzokkal és muzsika melléklettel*, Pest, Heckenast, 1840.

12 FEHÉR, *i. m.*, Elérhető: <http://epa.oszk.hu/01200/01245/00024/feherkatalin.html> (letöltés dátuma: 2019. 09. 30.)

tésüknél fogva adott társadalmi szerepre.¹³ A filantropista nevelés célja végső soron az államhoz hű, szorgalmas és erényes polgár kiművelése volt. Úgy vélték, hogy a tanulók képesek az intézményes nevelés keretein belül a társadalom számára is hasznos erények elsajátítására.¹⁴

Megfigyelhető, hogy elméleti szinten voltak közös vonásai a két nem nevelési módszereinek.¹⁵ A gyakorlatban viszont a fiúk és a lányok képzése mégis jelentősen eltért egymástól, mivel a fiúk képzésének a célja – a tankönyvi ismeretszerzésen túl – a szorgalmas, az államhoz hű polgár kinevelése volt. Ezzel ellentétben a filantropisták a lányok esetében a háziasszony, a feleség és az anya hármasszerepére való felkészítést tartották elsődleges célnak, és csupán e feladat betöltéséhez szükséges szociális kompetenciák kialakítására törekedtek.

A társadalmi szerepek elsajátítására a családban és az iskolában is sor került – ebben szerepet játszottak a tankönyvek és a gyermekeknek, fiataloknak íródott nem tankönyvi olvasmányanyagok is. A gyermekkönyvek – és a (fiatal) nőknek szóló olvasmányok – így hozzájárultak a társadalmi szerepek megtanulásához: a tulajdonságoknak és viselkedésmódnak, mint a szereprepertoárnak a kialakításához. A 18. század végétől megjelentetett gyermekkönyvek legtöbbje feladatának tekintette az ifjú olvasók morális nevelésének elősegítését, illetőleg ismeretterjesztő szövegek és a tankönyvi tudásanyag átadását is. A 18–19. században a könyveknek a nevelésben játszott szerepét a család és az iskola hatásánál is többre tartották.¹⁶

13 PUKÁNSZKY Béla, *A nőnevelés évezredei: Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*, Bp., Gondolat, 2006, 98.

14 VIRÁG Irén, *A filantropizmus jelenléte a magyarországi nőnevelő intézetekben = Változó életformák – régi és új tanulási környezetek : a 2013-ben, Egerben rendezett 13. Országos Neveléstudományi Konferencia válogatott anyaga*, szerk. BÁRDOS Jenő, KIS – TÓTH Lajos – RACSKO Réka, Eger, EKF Líceum, 2014, 289–301.

15 PAPP Júlia, *„Ti vagytok a’ polgári Erény s’ Nemzetiség védangyali...” : Női olvasás a felvilágosodás és a kora reformkor időszakában = szerk. PAPP Júlia: A zsolnártól a rózsaszín regényig: Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 156.

16 KÉRI Katalin, *„Nők csak mértékkel olvassanak...” : Adalékok a hazai női olvasóközön-ség 18–19. századi formálódásának történetéhez = Pedagógia – oktatás – könyvtár : Ün-nepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére*, szerk. CSÓKA-JAKSA Helga, SCHMELCZER-

A Schwartz-féle érték kategóriák

Shalom Schwartz az 1990-es években számos korábbi értékesztés alapján alakította ki saját értékesztjét, amelyet több szakterület is felhasználó vizsgálat céljából.¹⁷ Schwartz az értékeket a cselekvések irányító erőiként ható elérendő céloknak tartotta. Az értékekkel kapcsolatosan a következő jellemzőket fogalmazta meg:

1. Az értékek vélekedések
2. Az értékek elérendő célokra vonatkoznak
3. Nem csupán bizonyos helyzetekre vonatkoznak
4. Az értékek standardokként vagy kritériumként szolgálnak
5. Az értékek fontosságuk szerint rendezettek
6. Több értékhez viszonyított fontosságuk szerint „irányítják” a cselekvést.¹⁸

Az értékek tehát az érzéseinkre közvetlenül ható meggyőződések. Kifejeznek olyan kívánatos célokat és viselkedéseket, amelyek a cselekvéseink irányító erejeként hatnak. Schwartz felfogása szerint az értékek egyfajta irányjelzőként működnek, vagyis befolyásolják egy adott helyzetre

POHÁNKA ÉVA, SZEBERÉNYI GÁBOR, Pécs, PTE Könyvtár és Tudásközpont, 2014, 336.
17 Luksander és társai a magyar vállalkozók értékrendjét vetették össze az Európai Unió egyéb országainak vállalkozóival. Vö. LUKSANDER Alexandra, MIKE Károly, CSITE András, *Maguk urai – a magyar vállalkozó lelkialkanta: A magyarországi kisvállalkozók értékvilágának néhány jellemzője* : Műhelytanulmány, Bp., Vállalatgazdaságtan Int., 2012. A kommunikáció területén végzett vizsgálathoz használta Schwartz értékmodelljét Ferencz Magdolna. FERENCZ Magdolna, *Közel s távol: kommunikáció az internetes ismertségi hálózatok tematikus fórumain*, Jel-Kép, 2011. 4, 35–56. M. Vogelbacher a kisgyermekek értékorientációit vizsgálta az iskolakezdés első két évében. MARKUS VOGELBACHER, *Wertorientierungen bei Kindern zu Beginn der Schulzeit : Eine empirische Untersuchung zu Strukturen, Entwicklungen und familiären Determinanten*. Disszertáció. (Heidelberg), 2018. Peter Suedfeld úrhajósok izolált csoportja értékhierarchiájának a változását vizsgálta úrtutazás előtt és után pszichológiai tartalomelemzéssel, amely vizsgálatban a kvantitatív tartalomelemzés kategóriáit Schwartz érték kategóriái alkották. Bővebben lásd: PETER SUEDFELD, *Space memoirs: Value hierarchies before and after missions: A pilot study*, Acta Astronautica, 2006. (58) 583–586.

18 Shalom SCHWARTZ, *An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values*, Online Readings in Psychology and Culture, 2012. (2) 1, 1–20.

adott reakciónkat. Az értékek fontosságuk szerint sorba rendezhetők, így kialakítható az egyén vagy akár egy adott társadalom értékrendszere. A különböző értékek kölcsönhatásban vannak egymással, ezáltal az értékek eltérő mértékben, de befolyásolják az emberek tetteit. A befolyásolás mértéke attól függ, hogy az adott kontextusban mennyire tűnnek relevánsnak.

Schwartz tíz univerzális, azaz minden kultúrában fellelhető értéket különböztetett meg: önállóság, stimuláció, hedonizmus, teljesítmény, hatalom, biztonság, konformitás, tradíció, jóindulat és univerzalizmus. Mind a tíz érték leírható a hozzátartozó központi motivációkkal:

- **Önállóság:** önálló gondolkodás és cselekvés, alkotás (például szabadság, önbecsülés, kreativitás)
- **Stimuláció / ösztönzés:** izgalom, újdonság (például változatos, érdekes élet, merészség)
- **Hedonizmus:** öröm, kedvtelés (például élvezet)
- **Teljesítmény / elismerés:** a társadalmi standardoknak megfelelően siker (például siker, tehetség, ambíció)
- **Hatalom:** társadalmi státusz, az emberek és az erőforrások feletti kontroll (például tekintély, gazdagság, szociális elismerés)
- **Biztonság:** biztonság, harmónia, az állam stabilitása (például a nemzet, a család biztonsága, egészség, társadalmi rend)
- **Konformitás:** tartózkodás a mások számára sértő vagy másokat veszélyeztető viselkedéstől, illetve a társadalmi normák és elvárások megsértésének az elkerülése (például udvariasság, önfegyelem, engedelmesség)
- **Tradicionális:** a tradicionális kultúrához illetve valláshoz kapcsolódó eszmék és szokások elfogadása és tisztelete (például hagyománytisztelet, élet elfogadása, alázatosság)
- **Jóindulat:** azok jólétének biztosítása és növelése, akikkel az illető szoros kapcsolatban áll (például becsület, barátság, szerelem)
- **Univerzalizmus:** megértés, megbecsülés, tolerancia, a társadalom jólétének biztosítása, a környezet védelme (például egyenlőség, belső harmónia).

Shalom Schwartz célja az értékelmélet-rendszer kidolgozásával egyrészt az volt, hogy azonosíthassa azokat az értékeket, amelyek az összes kultúrában megtalálhatóak, másrészt, hogy kialakítson egy modellt azáltal, hogy az egyes értékeket összeveti a többi értékkel abból a szempontból vizsgálva őket, hogy kompatibilisek vagy inkompatibilisek-e egymással.

Schwartz abból indult ki, hogy az értékeket bizonyos szükségletek és motivációk határozzák meg. Mivel a szükségletek és az ezek kielégítésére irányuló motivációk univerzálisak, ezért a kapcsolódó értékek is azok. Schwartz három egyetemes szükségletet különböztetett meg, amelyek közül legalább egy megjelenik az adott értékben, ezek: az egyén, mint biológiai organizmus szüksége, az összehangolt társas interakciók szüksége és a csoport túlélésének és jólétének szüksége.

A tíz alapvető értéket négy csoportba osztva Schwartz elkülönítette a következő értékdimenziókat is: önmeghaladás, változásra való nyitottság, önmegvalósítás és konzervativizmus. Ezeket az értékdimenziókat az értékekhez hasonlóan egymással kompatibilisnek vagy inkompatibilisnek képzelte el. A változásra való nyitottságot az önállóság és a stimuláció értékei alkották, ennek ellentétéként a konzerválást a biztonság, a tradíció és a konformitás értékei jellemezték. Az önmegvalósításhoz kerültek a teljesítmény és hatalom értékei, míg az ezzel ellentétes önmeghaladást az univerzalizmus és a jóindulat értékei alkották. A hedonizmust Schwartz a változásra való nyitottság és az önmegvalósítás közé tette, mivel azt szerinte mindkét értékdimenzió egyaránt jellemzi.

Döbrentei Gábor nevelői és irodalmi munkássága

Döbrentei Gábor (1785–1851) író, szerkesztő, műfordító volt. Evangélikus lelkészi család sarjaként a tanulmányait a pápai református kollégiumban, a soproni evangélikus líceumban végezte, majd tanult a bécsi, a wittenbergi és a lipcsei egyetemen. A jogi tanulmányi befejezése után 1820-ban Pesten telepedett le.

Kazinczy Ferenc ajánlására az erdélyi Gyulai család gyermekeinek a nevelője (1806–1813) lett. Széleskörű irodalmi munkásságot fejtett ki:

költemények, ódák és tanköltemények mellett az első magyar ifjúsági irodalmi művek szerzője volt; ő tekinthető a magyar ifjúsági irodalom megteremtőjének. Ifjúsági művei közé tartozik: *Charaktert festő s elmés mulatságos anekdoták* (Pest, 1827), *Pali és Minka olvasni tanul* (Pest, 1829), *A' kis Gyula könyve* (Pest, 1829).

Döbrentei Gábor nevelőként a négy Gyulay gyermek közül a legtöbbet Lajossal foglakozott. Rousseau nevelési elveit követve a természetes nevelést próbálta alkalmazni. Törekedett a szellemi és testi képességek harmonikus kifejlesztésére. A tanítványaival együtt úszott, lovagolt, tanult, a barátainak tekintette őket. A tudás átadásán túl igyekezett a tanítványai jellemét is formálni. A *Pali és Minka olvasni tanul* és *A' Kis Gyula könyve* című műveit a nevelés terén szerzett saját tapasztalatai alapján írta meg.

Széchy Károly Döbrentei nevelési elvét a „pszichológiára épített filantropizmus”-ként írta le. „Észrevétlenül nevelt”, vagyis kisebb elbeszélések felolvasásával, és erkölcsi történetek elmesélésével kapcsolta össze a szórakoztatást és a tanulást tanítványai számára.¹⁹ A Gyulay-testvérek elé nagy embereket állított példaképül, többek között Kazinczy Ferencet, akivel Gyulay Lajos már 10 éves korától levelezésben állt. Döbrentei nevelői elgondolásaira hatott Rousseau, Basedow, Campe és Salzmann munkássága, mindamellet a külföldi írók elméleteit igyekezett a magyar viszonyokhoz alkalmazni.

Döbrentei Gábor: A' kis Gyula könyve

Gyulay Lajos nevelőjeként írta Döbrentei a tíz év körüli kislány számára a rövid oktató és erkölcsi tartalmú, de egyben szórakoztató elbeszéléseket. A mű 1810-ben az elmaradt érdeklődés miatt nem jelenhetett meg, de a végül 1829-ban kiadott könyv utóbb nagy népszerűsége tett szert. Döbrentei Gábor *A' kis Gyula könyve*-vel Fehér Katalin szerint a magyar gyermekirodalom első, eredeti darabját igyekezett

19 SZÉCHY Károly, *Döbrentei Gábor mint nevelő*, Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának Kiadványai, 1887. (4) 1, 38.

megalkotni.²⁰A negyvenegy prózai elbeszélést tartalmazó kötet hat-tíz éves kisgyermek számára íródott. A *Tudományos Gyűjtemény*ben Vörösmarty Mihály elismerően írt a könyvről, „melly a ’ tudásra sóvárgó gyermek elme ’ vágyát valamennyire kielégítheti,” „hasznos időtöltésül” ajánlható, és mindemellett „az olvasás megkedvelésnek” is megveti az alapját.²¹ A recenzió szerzője hangsúlyozta, hogy „a könyv arra látszik intézve lenni, hogy a ’ gyermek elmét mintegy játszva vonja hasznos ösméreték megszerzésére.”²² Vörösmarty felhívta a figyelmet arra, hogy a gyermekek „magyar neveléséhez” alig volt előbb megfelelőbb könyv Döbrentei művénél, vagyis ebben a tekintetben fontos hézagpótlónak számított. A könyv 1829-es kiadásának az előszavában a szerző a következőképpen foglalta össze annak célját:

„Olly szándék bocsátja világ eleibe ezen rövid elbeszéléseket, hogy mind együvé véve fiú és leány gyermekek számára afféle olvasókönyvül szolgáljanak, melly által Tanítójik őket magyar olvasásban gyakorolják. De hogy e közben, a gyermekek erkölcsi indulatja, - emlékező « itélő-tehetsége is fel serkentessék, mindenik elbeszélésbe igyekeztem valami tanúságost vagy oktatólag eléadni, vagy csak enyelgve is belé ejteni, a » mi az említett arányhoz vezetne.”²³

A szerző könyve előszavában rámutatott arra, hogy a külföldi szerzők munkáin kívül – Berquin, Jauffret, Genlis, Campe, Löhr, Glatz – magyar szerzőtől nagyon kevés mű jelent meg a gyermekek számára. Ezeknek a gyermekkönyveknek a feladatát az erkölcsképzésen és az olvasásgyakorláson túl az iskolai tanulmányok előkészítésében is látta. Döbrentei hangsúlyozta továbbá, hogy a műveknek igazodni kell az ol-

20 Fehér, *i. m.*, Elérhető: <http://epa.oszk.hu/01200/01245/00024/feherkatalin.html> (letöltés dátuma: 2019. 09. 30.)

21 [VÖRÖSMARTY Mihály] V., *Könyvajánlás*, Tudományos Gyűjtemény, 1829 (13) 4, 127.

22 [VÖRÖSMARTY Mihály] V., *uo.*

23 DÖBRENTÉI GÁBOR, *A' kis Gyula könyve: Fiú és leány gyermekek számára írt elbeszélések*, Pest, Wigand, 1829, 3.

vasókhöz, a hatékonyság érdekében figyelembe kell venni az országok és nemzetek különbségeit.²⁴

Döbrentei Gáborhoz hasonlóan, recenziójában Vörösmarty is kiemelte, hogy kevés könyvet adnak ki a gyermekek számára, ráadásul ami mégis megjelenik, az nem megfelelő színvonalú és kivitelű:

„A’ gyermekek’ magyar nevelése ott is, hol ez előtt talán híre sem volt, divatba kezdvén jönni, alig van olly annyira érezhető foglalkozásunk, mint az ahhoz megkívántató könyvekben. – A’ tanító bajjal tud kis nevendékei számára előállítani valamit, a’ miben vagy a’ külcsinatlanság, vagy a’ nem egészen jól választott belső tartalom vissza taszító ne volna, legnagyobb baj pedig, hogy még az illyek is igen csekély számú.”²⁵

A’ kis Gyula könyve kiadásainak az összehasonlító elemzése

Döbrentei Gábor *A’ kis Gyula* könyvének két kiadását számos tényező figyelembe vételével választottam ki. Olyan írótól kerestem gyermekkönyvet, aki maga is foglalkozott neveléssel, mivel azt feltételeztem, hogy ilyen esetben a pedagógiai szempontok jobban érvényesülnek a műben. A könyv melletti érvként szolgált még, hogy ezt fiúknak és lányoknak egyaránt olvasmányul szánták, ezáltal módomban nyílt elvégezni a szereplők jellemének a nemek szerinti összehasonlítását. Fontos érv volt e mű mellett továbbá, hogy két kiadása lehetőséget kínált azok összehasonlítására, az időbeli változások nyomon követésére is.

Az első kiadás (1829)

A’ kis Gyula könyve első kiadása 269 oldal terjedelmű, 41 történet található benne, olvasótáborra a körülbelül 8 és 10 év körüli korosztály tagjai. Döbrentei Gábor a művet Sándor Leopold Ferdinánd királyi fő-

24 *Uo.*, 5–6.

25 [VÖRÖSMARTY] V., *i. m.*, 126–127.

hercegnek ajánlotta. A történetek között számos olyan olvasható, amelyek egy-egy főszereplő személyének kalandjait folytatásokban további fejezetben tárgyalja: ilyen például a selypítő Ádámról szóló, vagy szegedi Dénes pesti utazásának hét részes leírása. A történetek végén – esetenként közben – az író kérdéseket intézett az olvasóhoz, amelyek általában az éppen szóba kerülő ismeretanyaggal kapcsolatosak, gondolkodtató kérdések. Ahogy az előszó is utalt rá, több magyar vonatkozású témakör is bekerült a könyvbe, például helyesírási kérdések, magyar vonatkozású találmányok felsorolása, és földrajzi vonatkozású leírások.

Döbrentei három szempont szerint vett fel ismeretközlő részeket: a praktikus, vagyis a mindennapi életben hasznosítható ismereteket írt le (például tintakészítés), szólt érdekességekről (például a 183 éves ember), és tantárgyi ismereteket is közölt (például helyesírás). Az országismereten belül a magyar történelem és földrajz nagy hangsúlyval szerepelt. Nemcsak a praktikus tudnivalók ismertetése során, de az erkölcsmesítő elbeszélések esetében is megfigyelhető az írónak az a munkamódszere, hogy a hasznosság felől közelített tárgyahoz.

A korszakbeli lánynevelés elveihez illeszkedik az alábbi jótanácsa: „ami hibás hajlandóságot pedig az ember észrevesz magában, azt el kell fojtani.”²⁶ Döbrentei fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy könyvének ifjú olvasója tanulja a görög és a latin nyelvet. Olvasmány gyanánt *Az ifjabb Robinson*²⁷ mellett olvasói figyelmébe ajánlotta Kisfaludy Károly *Auróra*²⁸ című almanachját, Fáy András műveit és Berzsenyi Dániel költeményeit.

A kvantitatív elemzés elvégzéséhez Döbrentei könyvéből első lépésben kigyűjtöttem az egyes szereplőket leíró tulajdonságokat. A Schwartz-féle kategóriák – mivel azok az elérendő célokra fókuszálnak – jellemzően pozitív értékeket foglalnak magukban. Tekintettel a könyv negatív jellemvonásokkal bíró szereplőire, a negatív jelzőket is figyelem-

26 DÖBRENTÉI, 21. jegyzetben, *i. m.*, 107.

27 J. H. KÁMPE, *Ifjabbik Robinzon : íródott a gyermekeknek gyönyörködtető és hasznos magok mulatságokra*, ford. GELEI József, Pozsony, Patzkó, 1787. További kiadása 1829 előttről: J. H. KÁMPE, *Ifjabbik Robinzon, mely a gyermekeknek gyönyörködtetésekre és hasznos mulatságokra ... íratott*, ford. Gyarmathi Sámuel, Kolozsvár, Ref. Koll, 1794.

28 *Aurora, hazai almanach*, kiad. KISFALUDY Károly, Pest, Trattner 1822–1837.

be vettem. Elemzési egységként a szereplőket határoztam meg, méghozzá úgy, hogy az esetlegesen több történetben is felbukkanó alakokat annyiszor vettem fel, ahány történetben előfordultak, mivel a különböző történetekben más-más jellemvonásukkal mutatkoztak többször is feltűnő alakok, így célszerűnek látszott külön egységként szerepeltetni őket, és nem összevontan kezelni a tulajdonságaikat. Az 1829-es, első kiadást tekintve végül 49 szereplőt különítettem el. Három olyan jellemzés volt az első kiadásban, amely a másodikból kimaradt.

A könyv első áttanulmányozása során csupán a jelzőkre koncentráltam, de mivel a mellékneveken kívül más szófajok – igék, főnevek – is utalhatnak egy-egy tulajdonságra, és ezen szavak kihagyásával jelentősen csökkent volna a szereplők leírása, a feldolgozást kibővítettem ezekre a szófajokra is. Így mindazon szót és kifejezést besoroltam egy-egy értékkategóriába, amelyekből levezethető valamely konkrét tulajdonság. Végül közel 200 szónak, illetve kifejezésnek a kategorizálására került sor. A szavaknak a Schwartz-féle értékkategóriákba rendezése után minden szereplő esetében megnéztem, hogy az egyes kategóriákból hány darabérték jut rá.

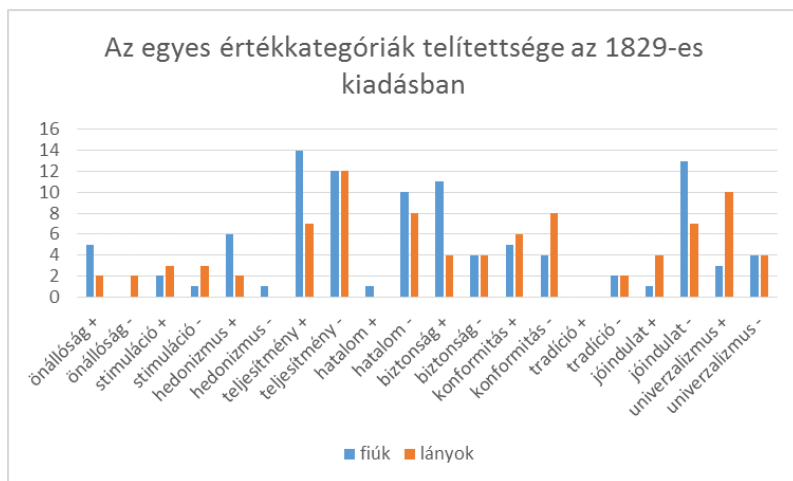
A történetek szereplőinek nemek és jellemek szerinti megoszlását mutatja az első táblázat:

1. táblázat

		jellem		Összesen
		pozitív	negatív	
nem	férfi	13	12	25
	nő	9	15	24
Összesen		22	27	49

A szereplők nemének és jellemének megoszlása az 1829. évi kiadásban

Ahogy a táblázat alapján látszik, a könyvben kiegyenlített volt a fiúk és a lányok aránya. Míg a fiúk esetében majdnem egyezett a pozitív és negatív tulajdonságú szereplők száma, addig a lányoknál a negatív megítélés alá esők száma volt a nagyobb. Összességében is elmondható, hogy több negatív jellemű szereplő jelent meg az első kiadásban, mint pozitív. Feltételezésem szerint az arányeltolódás oka az, hogy a fiúk viselkedésével szemben a társadalom megítélése megengedőbb volt. A lányokkal szemben viszont több tiltással éltek, az esetükben világosabban megfogalmazták a viselkedési elvárásokat.

1. ábra

A pozitív és a negatív értékkategóriák nem szerinti megoszlása (1829)

Az első ábra mutatja a Schwartz-féle értékkategóriák nemek szerinti megoszlását. Elterést találunk a fiúk és a lányok esetében az egyes értékkategóriák arányában. Összességében a teljesítmény pozitív és negatív kategóriája szerepel a legmagasabb értékkel. Ennek oka az, hogy ez a kategória tartalmazza a tanultságra vonatkozó jelzőket (például „okos”, „tudatlan”). A tanulás általában véve kitüntetett helyet foglal el *A’ kis*

Gyula könyvében, és nem csak a fiúk, hanem a lányok esetében is, tehát elmondható, hogy a lányokat is igyekeztek tanulásra serkenteni.

A fiúk esetében a három legmagasabb kategóriát a teljesítmény pozitív értéke, a jóindulat negatív értéke és a teljesítmény negatív értéke tette ki. A teljesítmény, amint már említettem, elsősorban a tanulási teljesítményre – ide értve az intellektuális képességeket is – vonatkozott. A negatív jóindulat-kategória (így a becstelenség vagy a barátságtalan viselkedés) a fiúk esetében kiugróbb értékkel szerepelt, mint a lányok esetében. Ennek oka az lehet, hogy a fiúk esetében az ezzel kapcsolatos társadalmi norma megsértésére igyekezett felhívni a figyelmet az író. Fontosnak vélte tehát Döbrentei a másokkal való bánásmódot.

A lányok esetében a negatív teljesítmény, a pozitív univerzalizmus és az azonos említésszámmal szereplő negatív hatalom és negatív konformitás a leginkább telített érték kategóriák. A negatív kategóriák magas száma azt jelzi, hogy a lányokat inkább figyelmeztették a helytelen viselkedésre, arra a magatartásformára, amit el kellene kerülniük. A negatív teljesítmény kategória esetében a lányoknál a tanulás mellett a házimunka elvégzésével kapcsolatos jelzők is kerültek („rest”, „nem halad a munkával”). A hatalom kategóriája, a lányok esetében olyan tulajdonságokkal telítődött, mint a „dölyfös” vagy a „kevély”, amelyek társadalmilag negatív megítéléshez kapcsolódnak szorosan. A negatív konformitás (például „illetlen”) szintén a személy társadalmi elfogadtatásával van összefüggésben.

A fiúk esetében a leggyakrabban kiemelt pozitív tulajdonság az okosság és a becsületesség volt. Ezzel szemben a lányoknál a csinosság, valamint a konkrét és elvont értelemben is használt tisztaság. Az egészség és a testi nevelés mindkét nem esetében kiemelt helyen szerepelt.

A második kiadás (1845)

Döbrentei Gábor könyvének a második kiadása 1845-ben jelent meg. Habár ezt a kiadást mint bővített kiadást említik, valójában átdolgozásról van szó. A könyv terjedelmében, tartalmában több változás is történt. A 191 oldalra csökkentett kötet 40 számozott történetet tartal-

mazott, továbbá az elbeszéléseket tekintve is jelentős változáson ment keresztül. Kimaradt több iskolai ismeretet tartalmazó rész, így például a számolással kapcsolatosak, de bekerültek a magyar ipar korszerűsödésével, elért eredményeivel kapcsolatos fejezetek (például selyemhernyó-tenyésztés, papírgyártás, könyvkiadás). Megnőtt továbbá a katonai élettel kapcsolatos betétek (huszárok), és az Erdéllyel és a székelyekkel kapcsolatos történetek száma. A második kiadás célja változatlanul az olvasás gyakorlása és a morális fejlődés elősegítése volt.

Míg az első kiadás alapján 49 jellemzést vettem fel, addig a második kiadásban 63 fő leírását adtam meg. Ez 16 új szereplőnek a megjelenését jelentette, mivel két gyermekjellemezés az első kiadásból kimaradt.

A második táblázat mutatja a pozitív és negatív karakterek nemek szerinti megoszlását:

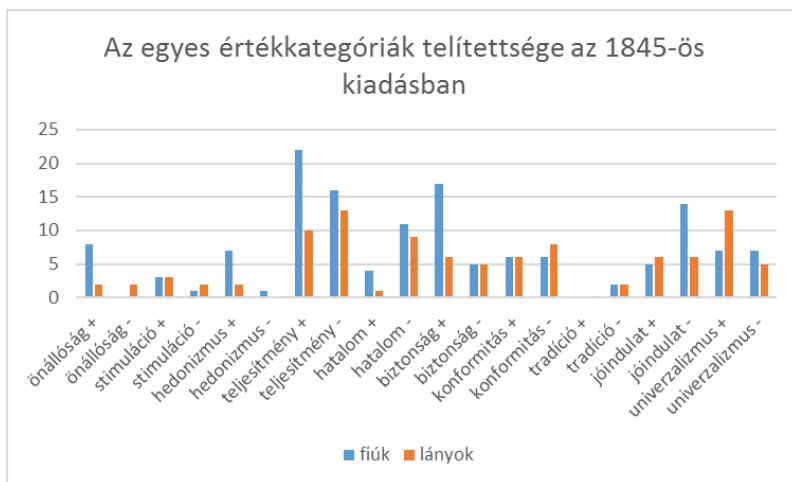
2. táblázat

		jellem		Összesen
		pozitív	negatív	
nem	férfi	22	15	37
	nő	12	14	26
Összesen		34	29	63

A szereplők nemének és jellemének megoszlása az 1845. évi kiadásban

A nemek közötti megoszlásban a fiú szereplők javára történő jelentős arányeltolódást látunk. A pozitívnak ítélt személyek között is magasabb lett a fiú karakterek száma. A negatív alakok tekintetében a fiú-lány arány nagyjából kiegyenlített.

Az egyes érték kategóriák telítettségét mutatja a második ábra

2. ábra

A pozitív és a negatív érték kategóriák nem szerinti megoszlása (1845)

Látható, hogy jelentősen megváltozott az egyes érték kategóriák telítettségének megoszlása az első kiadáshoz képest. A fiúk esetében a három legnagyobb arányban képviselt érték kategória immáron a pozitív teljesítmény, a pozitív biztonság és a negatív teljesítmény. A pozitív teljesítmény korábbi értéke (14) jelen kiadásban 22-re nőtt, míg a negatív teljesítmény 12-ről 16-ra módosult. Feltételezésem szerint a biztonság kategóriájába tartozó értékek számának növekedése (az 1829-es kiadásban 11-szer vettem fel ezt a kategóriát, míg az 1845-ös kiadásban 16-szor szerepelt) összefügghet azzal, hogy az 1840-es évekre nőtt az igény az egyéni és a családi biztonságon túl a nemzet szabad, független jövőjének a biztosítására is. Feltételezésemet arra alapozom, hogy a biztonság kategórián belül az újonnan bekerült, székely szereplők vonatkozásában nőtt ennek a kategóriának a értéke. A lányok esetében a három legmagasabb értékkel bíró kategória a negatív teljesítmény, a pozitív univerzalizmus és a negatív teljesítmény volt.

Hipotézisvizsgálatok

H 1. A családtagok mindkét kiadásban a lányokkal szemben több negatív megnyilvánulással éltek, mint a fiúkkal szemben.

A leányneveléssel kapcsolatos szakirodalom alapján úgy véltem, hogy a lányok viselkedésével szemben konkrétabb elvárásokat fogalmaztak meg a gyermekkönyvekben, és esetükben a negatív viselkedést jobban érzékeltették. Úgy gondoltam, hogy a negatív jellemzők számszerű vizsgálataival ez kimutatható. Megvizsgáltam, hogy hány említés esik a negatív értékkategóriákra a két nem esetében. Azt feltételeztem, hogy mivel a lányok esetében a kerülendő, káros viselkedést jobban megjelenítették a korabeli szövegek, ezért az esetükben a negatív értékek nagyobb arányban szerepelnek majd.

A kategóriák összehasonlítása alapján megállapítottam, hogy míg az első kiadásban lényegi különbség a negatív kategóriák mennyiségében nem volt (negatív_{lány1829}=50, negatív_{fiú1829}=51), addig a második kiadásban a fiúk esetében jelentősen nőtt a negatív kategóriák értéke (negatív_{lány1845}=52, negatív_{fiú1845}=63), vagyis a második kiadásban a fiúkat jóval több negatív tulajdonsággal ruházták fel. Feltűnő, hogy esetükben negatív jelzők elsősorban a teljesítmény, a hatalom és a jóindulat értékkategóriáit illetően nőttek meg jelentősen. Ezzel ellentétben a lányoknál a negatív jellemzők vizsgálata alapján úgy tűnik – kiegyenlítettebbek a negatív jellemzések. Ezek alapján e hipotézisem nem igazolódott be.

H 2. A tanulási teljesítményt is tartalmazó Schwarz-féle pozitív *teljesítmény* és a családon, társadalmon belüli rendet megjelenítő *biztonság* pozitív értéke összefügg egymással.

A biztonság kategóriájába az egyén, a család és a nemzet biztonságával, működésével kapcsolatos jellemzők kerültek. Az egyéni szinten a biztonságot alapvetően meghatározó egészség, mint alkategória feltűnően magas arányban határozza meg ezt a kategóriát. Az egészség mindkét

nem esetében fontos aspektusként volt jelen. Korrelációs számítással megvizsgáltam, vajon a biztonság és a teljesítmény között van-e összefüggés. Az első kiadás esetében a kapott értékek alapján ($r_{\text{biztonságpoz, teljesítménypoz}}=0,544$, $p=0,000$, $r_{\text{biztonságneg, teljesítményneg}}=0,423$, $p=0,002$) megállapítható, hogy a biztonság és a teljesítmény kategóriája között mind a pozitív, mind pedig a negatív eseteket tekintve pozitív irányú, erős kapcsolat van.

A második kiadásban a következő módon alakult a biztonság és a teljesítmény kapcsolata: ($r_{\text{biztonságpoz, teljesítménypoz}}=0,315$, $p=0,05$, $r_{\text{biztonságneg, teljesítményneg}}=0,323$, $p=0,01$). A negatív értékek között is szignifikáns a kapcsolat. Megállapítható, hogy a teljesítmény – benne a tanulási teljesítmény – és a családi, társadalmi biztonság mindkét kiadásban, pozitív és negatív esetben is, szignifikáns összefüggést mutat egymással.

Összegzés

A kutatás során a 19. század eleji gyermekképet próbáltam árnyalni. A célom az volt, hogy megvizsgáljam, a gyermekekkel szembeni elvárások milyen módon jelentek meg a számukra készített olvasmányanyagban, és ez hogyan járult hozzá a felnőtt életre való előkészítés folyamatához. Ennek érdekében vetettem össze egy 19. század első felében írt olvasókönyvnek két kiadását a gyermekekkel kapcsolatos elvárások változásának nyomon követése tekintetében. A szövegeket a szereplők személyiségjellemzői felől közelítettem meg, amelyek feltételezésem szerint meghatározták a tőlük elvárt viselkedési mintát is. Úgy vélem, az alkalmazott módszer alátámasztotta a fiúkkal és a lányokkal szemben megfogalmazott eltérő szerepelvárások gyermekkönyvbeli megjelenését.

Absztrakt
Döbrentei Gábor A' kis Gyula könyve című műve
két kiadásának összehasonlító elemzése

Egy interdiszciplináris kutatás keretében hasonlítottam össze Döbrentei Gábor A' kis Gyula könyve című művének két kiadását. Azt vizsgáltam, hogy a gyermekekkel szembeni elvárások vajon milyen módon jelentek meg a számukra készített olvasmányanyagban, és ez hogyan járult hozzá a felnőtt életre való előkészítés folyamatához.

Kvantitatív tartalomelemzéssel hasonlítottam össze az olvasókönyv két kiadásában megjelenő, a gyermekekkel kapcsolatos elvárások változásait. A vizsgálat alapját a könyvben szereplő gyermekek személyiségjellemzői képezték. A tartalomelemzés során a kategóriák megfogalmazása deduktív úton, a Schwartz-féle érték kategóriák alapján történt.

A vizsgálat eredményeként megállapítottam, hogy a teljesítmény – benne a tanulási teljesítmény – és a családi, társadalmi biztonság mindkét kiadásban, pozitív és negatív esetben is, szignifikáns összefüggést mutat egymással.

Kulcsszavak: #gyermekkönyv #19. század #kvantitatív tartalomelemzés #értékelemzés

Abstract
Comparative analysis of two editions of Gábor Döbrentei's work
The Book of Little Gyula

In the framework of an interdisciplinary research, I compared two editions of Gábor Döbrentei's reading book, A book of little Gyula. I examined how the expectations for children appeared in the reading material prepared for them, and how this contributed to the process of preparing for adult life.

I used quantitative content analysis to compare the changes in the expectations for children in the two editions of the reading book. The study was based on the personality traits of the children. During the content analysis the categories were formulated deductively, based on Schwartz's value categories.

As a result of the study, I found that performance - including learning performance - and family and social security, both in positive and negative cases, show a significant correlation with each other in both editions

Keywords: #children's book #19th century #quantitative content analysis #value analysis

TAKÁCS Tímea

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest
e-mail: eftimea@gmail.com

Történelmi- és fordítói hűség problematikája *Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai, valamint Sárközi György Mint oldott kéve című regényének tükrében*¹

Bevezetés

Mednyánszky Cézár² emigrációs éveit írta emlékiratát nemcsak életének részletei, hanem a kor viszonyai és az 1848–49-es forradalom egy arisztokrata, pap, táborigazgatója, majd bujdosó szemén keresztül való

1 A tanulmány „*A tudomány ekként rajzolja világát*” – *Irodalom, nevelés és történelem metszetei* II. című tudományos tanácskozáson elhangzott *Történelmi- és fordítói hűség problematikája Mednyánszky Cézár az 1848/49. évi honvéd-hadseveg főpapjának emlékezései és Sárközi György Mint oldott kéve című regényének tükrében* című előadás alapján készült. Elhangzott: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1087 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40., 2019. május 6–7. A tanulmány szaklektora: Dr. Tóth Kálmán. A tanulmány szerkesztője: Szabó P. Katalin

2 Báró Mednyánszky Cézár (Beckó, 1824–Hyères, 1857) római katolikus papi tanulmányait és 1847-es pappá szentelését követően dévényi segédlelkészként működött. Az 1847/48-as pozsonyi országgyűlésen Kossuth, Batthyány, Széchenyi és Teleki hatására a liberálisokkal szavazott. 1849-ben a Görgei által vezetett feldunai hadtesthez csatlakozott, mint táborigazgató. Még ugyanebben az évben Görgei a HM hadlelkész osztályának igazgatótanácsosának nevezte ki. A világozi fegyverletételt követően Mednyánszky emigrációba kényszerült, melynek politikai életében Teleki Lászlóval és Kossuth Lajossal együttműködve vett részt. 1853-ban Ausztráliában aranyással próbálkozott, ahonnan 1854-ben tért vissza Európába. Tüdőbetegségét enyhítendő került a francia Riviérára, ahol szerelmi csalódása is hozzájárult ahhoz, hogy végül 1857-ben önkéntesül elhagyta életét.

láttatása, az emigráció életének bemutatása miatt is értékes kordokumentumnak tartom. Sorsának egyedisége az 1848–49-es memoáriumdalom hatalmas korpuszában is figyelmet érdemel, mivel szokatlan utat járt be a szöveg abban a tekintetben, hogy az átélt történelmi, magánéleti élmény miként nyer formát, hogyan jut el olvasóihoz, hogyan válik kordokumentummá a történelmi vizsgálat során, regényanyaggá az író tollából és miként árnyalhatja a korszakról alkotott történelmi képet. E kérdéskörök bármelyikéhez közelítünk is, a történelmi és fordítói hűség problematikája az adott vonatkozásban rendre felbukkan, ezért jelen tanulmány ebből a szempontból kiindulva a szöveghez kapcsolódó azon tématerületeket érinti, melyekben ez a problematika hangsúlyosabban tetten érhető, úgy mint a szöveg műfaji besorolása, keletkezésének és kiadásának körülményei, egy adott fejezet különböző fordításainak összehasonlítása vagy egy történelmi személy memoár- és regénybeli ábrázolása. Mindezekkel összefüggésben a tanulmány célja további felmerülő kérdések feltérképezése, rámutatva arra, hogy milyen egyéb irányban válhat eredményessé a szöveg interpretációinak vizsgálata, mely témák mélyebb kifejtése képezheti további tanulmányok tárgyát.

Kordokumentum, memoár, napló

Óvári-Avary Károly, az 1848–49-es tábori főlelkész emlékiratainak magyar nyelvre fordítója nem vette át az angol kiadás címét, az *Egy katolikus pap vallomásait*, hanem a *Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból* címet adta a szövegnek. A cím egyrészt konkretizálja az angol kiadás által nem megnevezett szerzőt, másrészt a szöveg közties műfajiságára is utalhat. A vallomás, memoár, önéletírás, napló, életrajz műfaji besorolást gyakran teheti problematikusá az ezen műfajokra jellemző jegyek közös metszete, több együttes megjelenése, korábbi korokban a műfajok eltérő jellemzői vagy épp alakulása³. Az emlékezések és vallomások cím eszünkbe juttathatja II. Rákóczi Ferenc *Emlékiratok és Vallomás* című műveit, melyek keletkezése szintén a szám-

3 CSIFFÁRY Gabriella, *Az önéletírás régen és ma... (emlékirat, napló, levél, önéletírás)*, http://www.csiffary.extra.hu/tanulmany.htm#_ftn69 Utolsó letöltés: 2020.05.04.

űzetés élményéhez köthető.⁴ Az *Emlékezések és Vallomás* létrehozásának intenciójára, valamint a köztük lévő különbségre a következőképpen világított rá Rákóczi: „Az emberek *Vallomásaim*-ből megtudják majd, milyen indokok hajtottak a cselekvésre; ebből a könyvből [*Emlékirataim*-ből] megismerik azt, amit tettem [...]”⁵. Mednyánszky emlékirata ötvözi ezt a kétféle irányt, gyakran társadalmi, politikai, lélektani, filozófiai és történeti szempontból is elemzi a vele történeteket, irodalmi igényű, néhol költői szövegegyüttest teremtve. A memoár autodiegetikus elbeszélés, melynek narrátora ifjúságától kezdve, a kronológiát alapvetően követve tekint vissza életére. Az elbeszélő idő és az elbeszélő idő a francia Riviérián ér össze, Hyèresben, ahonnan egyre inkább naplószerű bejegyzésekké kezd válni a szöveg, utolsó bejegyzése és a mű lezárása az elbeszélő életének megszakításával esik egybe.

A memoár és naplóbejegyzések közti nézőpontbeli különbség jól érzékelhetővé válik: a napló viszonylagos reflektálatlanságával szemben a visszaemlékezés, memoár esetében nem hagyható figyelmen kívül a kérdés, hogy az átélt történetet az időbeli távlat és az író értékítélete milyen mértékben és módon befolyásolja.⁶ Az egyes történetelemek közötti szelekció az észlelés totalitásának lehetetlenségéből,⁷ a felejtésből, másrészt a szerzői intencióból is következhet. Az így létrejövő saját történet gyakran többet árul el az adott szerző mentális világáról, mint az őt körülvevő eseményekről,⁸ melyre Mednyánszky Cézár memoárjában is többször találhatunk példát: „Nem azért írom a naplóm, hogy a csatákról beszámoljak; ezért csak azt említem[,] ami rám vonatkozik.”⁹ Az elbeszélő személyének középpontba állítása az, mely elhatárolja a szöveget a történeti életrajztól vagy történetírástól, melyet Heller Ágnes

4 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Cum deo*, https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_03_A_magyar_irodalom_tortenetei_1/ch48.html#id587960 Utolsó letöltés: 2020.05.04.

5 CSIFFÁRY, *i.m.*

6 K. HORVÁTH Zsolt, *Az emlékezet betegei*, Budapest, Kijarat Kiadó, 2015, 24.

7 *Uo.*, 23.

8 *Uo.*, 29.

9 *Báró MEDNYÁNSZKY Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból*, ford., kiad., bev., Dr. ÓVÁRI-AVARY Károly, Bp., Singer és Wolfner Irodalmi Intézet RT, 1930, 220.

is kiemel a memoár műfaja kapcsán: „[a] memoár őszinte fikció. Mert megmondja, hogy fikció: úgy írom le, ahogy én láttam.”¹⁰

A személyes élmények, belső világ az átélt történelmi eseményekkel összefüggésben való lejegyzése az önéletírásnak is lehet sajátja, Philippe Lejeune önéletírói paktumát figyelembe véve azonban ez a műfaji kategória a Mednyánszky-szövegre kevésbé alkalmazható, mivel annak fontos kritériuma a könyv borítóján, belső címlapján, a cím alatt vagy felett megjelenő tulajdonnév, mely a megnyilatkozásért felelősséget vállalóra utal:

„Ebben a névben összegződik annak léte, akit *szerezőnek* nevezünk: a szövegben ez az egyetlen kétségbevonhatatlan szövegen kívültre utaló jegy, ami valóságos személyre utal, s az ő kérése, hogy neki tulajdonítsuk legvégső soron a teljes írott szöveg kijelentésének felelősségét.”¹¹

Az önéletírás szerzője, szereplője és elbeszélője meg kell tehát, hogy egyezzen.¹² A Mednyánszky-szöveg esetében főszereplő és elbeszélő személye megegyezik, arra vonatkozó biztos információ, hogy ki volt, aki a szöveget írta, nem áll rendelkezésünkre. A kötet a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg.

A szövegre vonatkozóan a korábbiak tekintetében és a történelem-tudomány műfaji besorolását is figyelembe véve a memoár, emlékirat megnevezést tartom adekvátnak, emellett a szöveg vallomásos jelleget és a naplóhoz közelebb álló részeket is tartalmaz.

Történelmileg hitelesnek fogadható-e el a szöveg, melynek eredeti kézírata elveszett, a felfedezett példány pedig annak fordítása, a szerző nevének feltüntetése nélkül? Ez a szöveg, Mednyánszky Cézár emigráci-

10 CSIFFÁRY, *i. m.*

11 Philippe LEJEUNE, *Az önéletírói paktum* (1975), http://acta.bibl.u-szeged.hu/8617/1/fosszilia_2002_1_4_125-131.pdf, 125-126. Utolsó letöltés: 2020.05.04.

12 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az emlékirat-irodalom, Az énformálás technikái az erdélyi emlékiratoknál*, https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_03_A_magyar_irodalom_tortenetei_1/ch47.html Utolsó letöltés: 2020.05.04.

óban írt emlékezései, kettős fordítás révén, a fordítói önkény szövegbeni beavatkozásának számos példájával, tartalmát tekintve jelentős cenzúrán átesve kerülhetett csak végül a magyar olvasók kezébe?

Hogyan állapítható meg ezen szövegek történeti valósága, valamint azok hitelessége, ha már maga az észlelés sem lehet teljes?¹³ Gérard Genette az extratextuális információk fontosságát kiemelve a tényszerű és fiktív elbeszélés közötti határ elkülönítésének folyamatában, melyet a fiktív naplóregény és autentikus napló műfajára alkalmaz, arra a következtetésre jut, hogy „nincs a priori különbségtétel a két típus között.”¹⁴

Fiktív és tényszerű elkülönítésének, a történelmi hitelesség bizonyításának a rendelkezésre álló, intézmény által elfogadott források-e a kizárólagos eszközei? A forrás megbízhatóságának kérdéséhez Stephen Jaeger szerint ugyanúgy hozzátartozik az elbeszélő háttere, pszichológiai állapota, hogy első kézből származik-e a tudása, mennyire kompetens, működnek-e benne előítéletek vagy elfogultság, illetve mennyire befolyásolhatja őt az időbeli diskurzus vagy politikai nyomás?¹⁵ A megbízhatóság kapcsán érdemes számításba venni a megfigyelő figyelmességét, pontos helyzetét és azt, hogy milyen nézőpontból tesz szert tapasztalataira.¹⁶

NeaguDjuvara a történelmi jelenségek elemzésének három szakaszát különíti el,¹⁷ melyek Mednyánszky Cézár emlékirata tekintetében is fontos megfigyelési szempontok ahhoz, hogy láthatóvá váljon, hogy egy adott történeti eseménysorozat miként reprezentálódik különféle narrációkban és hogyan alakítja azt az idő, az emlékezet, a társadalmi vagy politikai konszenzus.¹⁸ A kiindulópont maga a megélt történelem, ebben az esetben Mednyánszky emlékirata; a történelem, mint lelet, Óvári-Avary Károly történész munkája a szöveg felfedezése és történeti

13 K. HORVÁTH, *i.m.*, 22.

14 *Uo.*, 12.

15 Stephen JAEGER, *Unreliable Narration in Historical Studies = Unreliable Narration and Trustworthiness Intermedial and Interdisciplinary Perspectives*. szerk. Vera NÜNNING, Series: Narratologia 44., Berlin, DeGruyter, 2015, 371–395. <https://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/448866> Utolsó letöltés: 2020.05.04.

16 *Uo.*, 374.

17 Neagu DJUVARA, *Lehet-e igaz a történetírás?*, Kolozsvár, Koinónia, 2017, 21.

18 K. HORVÁTH, *i.m.*, 24.

referenciáinak kutatása kapcsán, az írott történelem, melyhez például Óvári tanulmányait, a szöveg körüli vitákat és annak történeti diskurzusba való beépülését sorolhatjuk, valamint a történelmi, kulturális emlékezet, melynek lenyomata olyan, az előbbieket feldolgozó alkotásokon érhető tetten például, mint Sárközi György *Mint oldott kéve* című regénye vagy Révész György ez utóbbi művet alapul vevő, 1983-ban forgatott, *Mint oldott kéve* c. filmsorozata.¹⁹

*Mednyánszky Cézár emlékirata Magyarországra kerülésének,
felfedezésének és magyar nyelvű kiadásának körülményei*

Az 1848–49-es szabadságharc korszakával is foglalkozó tanár, történész, dr. Óvári-Avary Károly 1927-ben, Szumrák Ernő hadnagytól²⁰ hagyatékának kutatása közben egy, az egész későbbi munkásságát meghatározó fontosságú, *The Confessions of a Catholic Priest* című kötetre lelt, melynek magyarországi vonatkozásai ellenére sem találta nyomát egyik magyarországi bibliográfiában sem.²¹

Az emlékirat 1858-ban kis példányszámban Londonban jelent meg, John Chapman kiadásában. Bár az angol kiadás nem tünteti fel az író nevét, és a műben szereplők legtöbbször csupán álnévvel vagy egyetlen kezdőbetűvel jelöli, valamint több helysín nevét is megváltoztatja, tartalma és életrajzi vonatkozásai alapján Óvári-Avary Károly báró Mednyánszky Cézárnak, az 1849-ben Görgei mellett szolgáló tábori főpapnak, majd bujdosónak tulajdonította a kötetet, melyről bizonyossággal állította, hogy Mednyánszky emigrációs évei alatt írt memoárjának angol nyelvű fordítása.²² Az álnevek használatára minden bizonnyal az emigrációban élőkre való tekintettel politikai és magánéleti óvatosságból lehetett szükség.²³ Az angol olvasót, kevesebb referenciális pontot

19 DJUVARA, *i.m.*, 21.

20 MEDNYÁNSZKY Miklós, *Könyvek a Mednyánszkyakról Mednyánszkyaktól*, 2013. Utolsó letöltés: 2017. 03.31. <http://mednyanszky.uw.hu/mkcez002.htm>

21 KŐHÁTI Zsolt, *Sárközi György*, Bp., Akadémiai, 1971, 111.

22 MTA Kézirattár, MS 535/b

23 SÁRKÖZI György: *Mint oldott kéve*, jegyz., utószó BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1970, 731.

találva a szövegben, annak cselekményessége vagy egzotikuma ragadhatna meg inkább, már csak az angol kultúrkörben a korban egyébként is nagy népszerűségnek örvendő vallomások ponyvairodalom kapcsán is, mely egész más olvasmányélményt jelenthetett az emigrációban élő magyar közösség tagjai számára, akik még az álnevek egy részét is könnyen beazonosíthatták.

Óvári az emlékirat összesen két elérhető angol nyelvű példányáról tudott; egyet a Budapesti Fővárosi Könyvtár, egyet a British Library őrzött. Az eredeti kéziratnak, melynek Óvári feltételezése szerint magyar vagy francia nyelven kellett íródnia, nyoma veszett. Mednyánszky írásáról sem Szinyei József *Magyar írók élete és munkái*, sem Kacziány Géza *A magyar mémoires-irodalom 1848–1914* című, nagy bibliográfiai munkája sem tesz említést,²⁴ sőt, ahogy Óvári Mednyánszky Margittal folytatott levelezéséből kiderül, maga a család sem tudott az emlékiratról.²⁵ Óvári feltételezésében a szöveg Mednyánszky Cézár halála után nagy valószínűséggel Teleki László közvetítésével juthatott az angliai emigrációban élő rokonhoz, Mednyánszky Sándorhoz (1816–1875), kinek felesége, Anna Margaret Birkbeck (1818–1867) férje nyersfordítása alapján fordíthatta le és rendezhette sajtó alá.²⁶ Ez utóbbi feltételezést valószínűsíti az is, hogy Birkbeck neve alatt ezt megelőzően is több, férje által diktált könyv jelent meg, például *The Golden Age of Hungary* (1852.) vagy a *Rural and Historical Gleanings from Eastern Europe* (1852–53).²⁷ A John Chapman-kiadás mellett Kunz Aladár,²⁸ valamint Halász Zoltán²⁹ egy másik kiadást is feltételez az először Edinburghban,³⁰ majd Londonban könyvkereskedelemmel foglalkozó Szumrák Ernő részvételével a

24 *Uo.*, 731-732.

25 MTA Kézirattár, MS 535/b

26 Báró MEDNYÁNSZKY Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból, ford., kiad., bev., Dr. ÓVÁRI-AVARY Károly, Bp., Singer és Wolfner Irodalmi Intézet RT, 1930, 9.

27 Anne LOHRLI, *Anna Margaret Birkbeck*, Dickens Journals Online, 1973. Utolsó letöltés: 2019. 12. 14. <http://www.djo.org.uk/indexes/authors/anna-margaret-birkbeck.html>

28 KUNZ Egon, *Magyarok Ausztráliában*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997., 51-53.

29 HALÁSZ Zoltán, *Mednyánszky nyomában*, Magyar Nemzet, (1984)/8, 2.

30 Edmund Sydney WILLIAMS, *1817 – 1891 Autobiography*, Utolsó letöltés: 2020.04.23. <https://www.williams.gen.nz/edmund.html>

William&Norgate kiadónál, de ennek egyelőre nem találtam nyomát.

Mednyánszky Cézár Szumrák Ernővel való személyes kapcsolatáról emlékiratában nem tesz említést, Óvári szerint azonban a Londonban később könyvkiadással is foglalkozó Szumrák töröltethette nevét a szövegéből. Kettejük találkozására, ismeretsége valószínű; ha a magyarországi 1848/49-es események alatt nem is, Ausztráliában annál bizonyosabban, ahol mindketten egyidőben, a Victoria állambeli Ballarat mellett foglalkoztak aranyásással. Rónay Jácint naplótöredékére hivatkozva Óvári-Avary azt állítja, hogy Szumrák Ernő az Ausztráliából Európába hajózó Mednyánszky és Prihoda János útítársa is kellett, hogy legyen.³¹ Ezt támasztja alá Kunz Egon kutatása is, mely szerint Mednyánszky és Szumrák a Melbourne-ből induló Golden Age nevű hajón, Sydney-t érintve, ahol Prihoda János ezredes is csatlakozott hozzájuk, hagyták el Ausztrália partjait. A Golden Age útjáról azért cikkezett az Argus nevű ausztráliai folyóirat, mert ez volt az első alkalom, hogy az Ausztráliából Európába hajózó utasok az új, vasúttal összekötött hajóutat választhatták. (A Csendes óceánon Panama felé hajóval utaztak, majd onnantól vasúton szeltek át Közép-Amerikát, hogy az Atlanti óceánon várakozó hajóval folytathassák útjukat Európa felé).³² Az Argus, hasábjain többször is hírt adott a Mednyánszkyt ért rablótámadásról, melyet előbbi cikk kapcsán sem felejt el megemlíteni:

„A Golden Age fedélzetén eltávozott fontosabb személyek közt volt a szerencsétlen Mednyánszky, az a magyar úr, aki egy vérengző gazember támadásának eredményeképpen nemrégén veszítette el karját a Richmond Roadon”.³³

A „magyar szabadságharcos papot ért tragikus esemény” visszhangot keltett Ausztráliában, ahogy arról a Magyarországon harcolt lengyel légió dzsidásörnagya, Seweryn Korzelinski, aki éveken át szintén arany-

31 ÓVÁRI-AVARY, *i. m.*, 9.

32 KUNZ, *i. m.*, 52.

33 *Uo.*, 52.

ásóként próbált szerencsét, is megemlékezik ausztráliai útirajzában:³⁴

„Nemrég hallottam Mednyánszky tábori főlelkész,³⁵ szomorú sorsáról. Az 1849-es magyar felkelést követően Franciaországba ment, majd Ausztráliába jött, ahol egy ideig aranyásással foglalkozott. Bányásztársait is érintő üzleti ügyben Melbourne-be kellett, hogy látogasson. Egy este, mindössze pár száz lépésnyire a lovasrendőrség barakkjától, egy útonálló támadta meg és lőtt rá. A főlelkésznek, sérülése ellenére, támadóját sikerült kiütnie, majd segítségéért indult. Az eset következtében Mednyánszky bal karját amputálni kellett. Ez csupán egy példa a városban gyakorta előforduló bűncselekmények, gyilkosságok közül.”³⁶

Óvári elmélete szerint a kötet az ismertség és/vagy a könyvkiadás okán kerülhetett Szumrák Ernő tulajdonába, aki annak megjelenésekor Londonban tartózkodott. A hagyatékában talált könyv írója kilétének megállapításában az első oldalon, a cím fölött ceruzairással bejegyzett Mednyánszky Cézár neve is segítette Óvárit. A ceruzairást Szumrák Ernőnek tulajdonította, ám ha végiglapozzuk a könyvet, több, más-más színű tintával magyar és angol nyelven írt bejegyzést is találunk, mely stílusában, illetve tartalmában a szerzőhöz való attitűdjét tekintve is, mintha más-más kézírás nyoma lenne.

Óvári-Avary Károly 1930-ban jelentette meg a kötetet magyar

34 Kovács István, *A szabadságharc legnagyobb regénye*, Magyar Napló, 24(2012)/3, 57.

35 Seweryn Korzelinski szövege bishopként, püspökként említi Mednyánszkyt, hivatalos titulusa azonban Zakar Péter *A magyar hadsereg táborig lelkészei 1848-49-ben* szerint törzslélekész, korabeli, Mednyánszky által is használt megnevezés szerint táborig főlelkész.

36 Seweryn KORZELINSKI, *Memoirs of Gold-digging in Australia*, translated and edited by Stanley Robe, University of Queensland Press, St Lucia, Queensland, 1979., 114.

”I heard recently about the sad fate of Bishop Medianski. After the Hungarian uprising in 1849 the good bishop went to France and then came to Australia where he worked for a time on the diggings. He had to go to Melbourne to attend to business for his mining associates. One evening, passing only a few hundred paces from the barracks of the mounted police, he was set up on by a bushranger and shot at. Although wounded, the bishop knocked out the robber and went to seek help. His left arm had to be amputated as the result of this incident. This is just one example of the situation in the city, where frequent murders took place.”

nyelven, melyet saját fordításában adott közre. A szintén ő általa írt előszóban foglalta össze az emlékirat felfedezését, Magyarországra kerülésének és további felmerülő kérdéseknek lehetséges magyarázatát. A memoár történeti hitelességét azonban mind a kötet angliai, mind pedig magyar fordításban való megjelenését követően többen is megkérdőjelezték.

„*Br. Mednyánszky írta-e?*”³⁷

Egy 1858-ból származó angliai kritika a szerző nevének elhagyása és a valószerűtlennek tűnő kalandos életesemények miatt csak fiktív önéletírásnak tudta elfogadni az emlékiratot, hiába hangsúlyozta a történet igaz voltát az Chapman-kiadás előszava.³⁸

Pogány Kázmér a Magyar Kultúra hasábjain azzal vádolta Óvári-Avart, hogy az „önkéntes fordítást a hiteles történelmi munka látszatával ruházta fel.”³⁹ Kizártnak tartotta továbbá, hogy a memoárszerző pap lett volna, mely állítás mellett a mű az egyház történetéhez, szertartásaihoz és intézményéhez nem illő szellemiségével érvelt. A szerzőség kérdésének irodalmát egy igen érdekes felvetéssel gazdagította:

„Valószínű, hogy valami Párisba vetődött, lelkiismeretlen magyar ujságíró agyalta ki [...] az angol eredetiben semmi sem bizonyítja, hogy azt Mednyánszky Cézár írta volna. Általában Mednyánszky Cézár báró létezése némileg ködös. A Góthai Almanach nem tud róla. A Nagy Iván-féle „Magyarország nemesi családjai” megemlíti ugyan, de azt írta, hogy 1849-ben, 25 éves korában meghalt. Ez tehát emigráns aligha lehetett.”⁴⁰

37 ÓVÁRI-AVARY Károly, *Br. Mednyánszky Cézár írta-e br. Mednyánszky Cézár emlékezéseit és vallomásait az emigrációból? – Válasz a Magyar Kultúra kételkedőjének*, Huszadik Század, 1932, 265–268.

38 *The Confessions of a Catholic Priest*, The Spectator Archive, 1858, júl. 3, 30–31.

39 POGÁNY Kázmér, *Mint oldott kéve... (Sárközi György háromkötetes történeti regénye)*, Magyar Kultúra, 1932/1, 231–233.

40 *Uo.*, 232.

Pogány Kázmérnak csak Mednyánszky Sándorról volt tudomása, az pedig nem csoda, ha az 1857-ben megjelent Nagy Iván-könyv nem számolt Mednyánszky Cézár emigrálásával, hiszen a tábori pap anyja, kapcsolatai révén a legnagyobb titokban menekítette fiát colmari rokonaihoz. A világosi fegyverletételt követően Mednyánszky Cézár nevét a hadbírótság döntése értelmében bitófára szegezték, in effigie, jelképesen hajtva végre rajta a halálos ítéletet. Mednyánszky Cézár nem tudott többé visszatérni szülőföldjére.

Óvári-Avary Károly *Br. Mednyánszky Cézár írta-e br. Mednyánszky Cézár emlékezéseit és vallomásait az emigrációból? – Válasz a Magyar Kultúra kételkedőjének.* címmel több lapban is megjelent cikkében igyekszik cáfolni a Pogány Kázmér által felvetetteket. Nagy genealógiai lexikonokat és hadtörténeti levéltári anyagokat említ, de a legerősebb általa felhozott érvek mind közül Rónay Jácint naplójának egy részlete látszik. A fejezetet Mednyánszky Cézárnak szenteli, megemlékezve az elhunyt bajtársról. A fejezet érdekessége, hogy egy-egy apróbb részletbeli eltérést leszámítva, az *Emlékezésekben* foglaltakkal egyeznek a Rónay által felidézettek, sőt, magyar nyelven idéz is néhány mondatot a memoárból, melyek az angol kiadásban lévőkkel teljesen megegyeznek. Ez a fejezet említi, hogy Mednyánszky Cézár beszámolt korábban Jácintnak ausztráliai utazási tervéről, valamint felsorolásra kerülnek olyan londoni emigránsok, akik szintén aranyásásra adták a fejüket: például Szumrák Ernő, Rochlitz, Vékey, Farkas, Udvardy, Levényi, Mayer Tobiás, Nyulasy, Sattler vagy Prihoda János, valamint megnevezi Mednyánszky útitársait is, Prihodát és Szumrákot, akik Ausztráliából hajóztak vele vissza Európába.⁴¹

Óvári hivatkozik továbbá azoknak a leveleknek (például Mednyánszky Margittól vagy Hyéres polgármesterétől), cikkeknek a gyűjteményére, melyeket az MTA Kézirattárban fellelhető két összefűzött kötete őriz. Ezek tartalmaznak még további, kutatáshoz használt anyagokat, illetve a függelék, mely az *Emlékezésekből* valamennyi kihagyott rész magyar fordítását tartalmazza.

41 RÓNAY Jácint, *Napló-töredék. Hetven év reményei és csalódásai. I–VIII. Nyomatott kéziratul tíz példányban*, Pozsony, 1884–1888, 309–311.

A fordítás fordítása

Sárközi György⁴² 1930-ban a Nyugatban publikált elemzésében Mednyánszky Cézár emlékezéseit közre bocsátó Óváriról a hiányzó nevek megfejtésében (bár némelyiknél újabb álnevet költött) és számos adat kikutatásában elismerően, a fordítói megoldásokat tekintve éles bírálattal nyilatkozott.⁴³ Sárközi elrettentő példaként idézi a fordító és kiadó szerepét egyaránt magára vállaló Óvári fordítói irányelveit összefoglaló sorait:

„Nem az angol szavakat egymás után, hanem elsősorban az angol szavak sora által kifejezett gondolatokat, eseményeket és adatokat igyekeztem hűen visszaadni magyar nyelven. Néhány helyen – a más kézírata sajtó alá rendezőjének elősmert jogával – a londoni szöveg terjengős részeit összevontam, széthányt helyeit rendbe szedtem és fölösleges ismétléseit elhagytam. [...] Hogy a mai olvasóközönség a hézagosaknak tetsző részeket is kellőképpen megértse, a magyar fordítást kiegészítésekkel láttam el. A londoni kiadó által adott könyvcímet és fejezetcímeket nem találtam helyesnek, ... az egyes fejezetek ... címét én adtam.”⁴⁴

Sárközi kifogásolja a nyomtatásban megjelent könyv kéziratként való aposztrofálását, egyúttal a sajtó alá rendezői jogkörrel összeférhetetlenként nevezi meg a „kéziratot tett önkényes változtatásokat”.⁴⁵ Eufemisztikus kifejezések használatával, számos szövegrész kihagyásával

42 Sárközi György (Budapest, 1899- Balf, 1945) költő, író, a Válasz folyóirat szerkesztője és a *Magyarország felfedezése* című könyvsorozat elindítója. Az olasz líra remekei mellett Thomas Mann *József* tetralógiájának vagy Goethe *Faustjának* is kiemelkedő igényességű fordítójának számít. *Dózsa* című művével a dráma műnemében is alkotott. Zsidó származása okán 1944-ben munkaszolgálatra vitték. A balfi kényszermunkatáborban Szerb Antallal és Halász Gáborral a végsőkig támogatták egymást, de egyikük sem tudta túlélni annak megpróbáltatásait.

43 SÁRKÖZI György, *Mednyánszky Cézár emlékezései az emigrációból*, Nyugat, 23(1930)/6.

44 *Uo.*

45 *Uo.*

vagy felcserélésével, a „lélektani hiátusoknak” érzékelt részek kitöltésével, „elszört megjegyzésekből” fiktív levelek betoldásával⁴⁶ vagy jelölt és jelületlen módon a memoáriró nevében írt részekkel (az Aradi eseményeknél például átveszi a szót a memoár-írótól, mintha ő maga lett volna ott) Óvári egy másik Mednyánszkyt konstruál.⁴⁷ A Sárközi által talán túl erős megfogalmazással fogyatékos stílusérzéknek titulált fordítói eljárás eredményét a következőképpen érzékelteti: „Az eleveenségüktől megfosztott, ványadt szobatudós mondatok mögött fáradtságosan kell keresnünk a szenvedélyes, érzésektől fűtött író.”⁴⁸

A hosszú, sokszor patetikus mondatokat olykor indokolt feldarabolni, azonban ha ezt túl sűrűn alkalmazza a fordító, akkor Sárközi megfogalmazásában olyan hatást kelt, mintha „a szöveg romantikus lendületét alaposan összetörte”⁴⁹ volna. Ugyanígy gyakran lehet szükséges magyarázó elemek betoldása is, mely segítheti az olvasó eligazodását a nevek, fogalmak azonosításában, például: tábornok (*Görgey*) vagy hadsereg (*földunai*), viszont könnyen tudálékosan ható kiegészítésé válhat ott, ahol a hozzáfűzött elem a szövegkörnyezetből egyértelműen következik, például: *s másrészt ellenségünk hazánkba tört.*⁵⁰

Fajnár Katalin (fordítás) és Zakar Péter (jegyzetelés, sajtó alá rendezés) az angol szöveghez tértek vissza, és a kötet 1848–49-es szabadságharcra vonatkozó negyedik, *A háború* című fejezetét fordították újra. Az alábbi táblázatban a két fordítás negyedik fejezetének egy-egy különböző megoldását tartalmazza az angol kiadás szövegével való összevetésben:

46 *Uo.*

47 HERMANN Róbert, *Megcsonkított memoárok. (Miről írt Mészáros Lázár?)*, Magyar Napló, 21(2009)/3, 8.

48 SÁRKÖZI, *Mednyánszky Cézár emlékezései...*, Nyugat, 23(1930)/6.

49 *Uo.*

50 *Báró MEDNYÁNSZKY Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból*, ford., kiad., bev., Dr. ÓVÁRI-AVARY Károly, Bp., Singer és Wolfner Irodalmi Intézet RT, 1930, 36.

<i>The Confessions of a Catholic Priest</i> ⁵¹	<i>Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból</i> (Óvári-Avary Károly ford./kiadás)	<i>The Confessions of a Catholic Priest / Mednyánszky Cézár báró. Egy katolikus pap vallomásai</i> (Fajnár Katalin, Zakar Péter ford.) ⁵²
fogalmi különbségek fordításban		
raw battalions	friss katonai csapatok	újonc zászlóaljok
staff	táborkar	vezérkar
After its repulse before Vienna	seregünk Bécs felé indult	Bécs alatti kudarc után
old regiment	régi hivatásos harcosokkal	tapasztaltabb ezreddel
the superior forces of Windischgrätz	Windischgrätz nagyszámú csapatai	Windischgrätz túlerőben lévő hadai
stilisztikai különbségek a fordításban		
The War	fejezetcím: V. Daidalmas csatákban	IV. A háború

51 *The Confessions of a Catholic Priest*, London, John Chapman, King William Street, Strand., 1858, 34-60.

52 ZAKAR PÉTER, *Mednyánszky Cézár báró. Egy katolikus pap vallomásai (részlet) 4. fejezet, A háború = „Egyedül Kossuth szava parancsolt.” Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről*, szerk. BLAZOVICH László, Szeged, Dél-Alföldi Évszázadok 16, 2001, 217–230.

the vultures form a ring, and gloat over him with their eager eyes, waiting his death to begin the feast.	<i>körülröpködik</i> a keselyűk s éhes szemmel lesik halálát	feje fölött körözve zsákmányra éhes szemmel várják a kimúlását
gambling	kártya járta (<i>vagy a sakk</i>)	szerecssejátékban kerestek izgalmat
From the fall of Buda to the last scene, I scarcerly saw Görgei; I have there forere called in this place the impression he left on my mind, corrected by distance and time.	Azért már most jegyeztem fel róla – a tér és az idő távlatá által <i>helyesbített</i> közvetlen benyomásomat.	Buda bevételeitől az utolsó felvonásig alig láttam Görgeit, ezért most azt az idő és a távolság <i>módosította</i> hatást idézem fel, amelyet rám gyakorolt.
Betoldások, kihagyások		
	<i>Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai az emigrációból</i> (Óvári-Avary Károly ford./kiadás)	<i>The Confessions of a Catholic Priest / Mednyánszky Cézár báró. Egy katolikus pap vallomásai</i> (Fajnár Katalin, Zakar Péter ford. ⁵³)

	Nem tudtam elviselni, hogy testvéreim dicsőségének ne legyek részese (37.o.)	
At the camp I broke through all bounds.		A táborban minden korlátozáson áttörtem.. (37.o.)
I [...] no longer wore my priestly dress		már nem viseltem papi öltözetet (38.o.)
We were at our ease with him,		Felszabadultan éreztük magunkat vele... [Görgeivel] (43. o.)
War is very grand under such circumstances.		Ilyen körülmények között a háború magasztos.
Six months had raised him tot he height of glory, and made him the pride of Hungary; six months more, and a whole nation branded him with the name of Cain.		Hat hónap alatt a dicsőség csúcsára jutott, és Magyarország büszkeségévé vált; további hat hónap elteltével az egész nemzet Káinként emlegette [Görgeit]

<p>I am convinced that, far from enjoying his crime... Whatever was his motive, let no one think him unpunished.</p>	<p>Nem adta el hazáját, de nagy bűn terheli lelkét. (64.o.)</p>	<p>biztos vagyok benne, hogy nem lelte örömét bűnös tettében.. Bármi is volt az indoka, senki ne higgye, hogy hogy nem bűnhődött meg érte! Az ilyen ember számára maga az élet a leg-szörnyűbb vezeklés. (59.o.)</p>
--	---	--

Ahogy az előbbi példák is mutatják, Óvári-Avary számos, az angol szövegben szereplő mondatot nem közölt, melyek nyolc A4-es oldalt megtöltve sorakoznak Óvári saját, a kiadáshoz kapcsolódó anyagokat összegyűjtő kötetének mellékletében. Ezeket a részeket is lefordította ugyan, de valamilyen oknál fogva mégsem tartotta ildomosnak azok megjelenését. Egy-egy esetben zárójelben közölte a fordító az elhagyás okát, ilyen például a terjengősség, amikor Mednyánszky Loraine női ruházkodásának vagy az alföldi juhászok életmódjának szentel egy rövidebb bekezdést. „Merő legenda”, jegyezte le Óvári-Avary egy újabb kihagyott rész mellé, mely Görgei egy jellemvonására és vakmerő tetteire vonatkozik: „Görgey szándékosan halálát kereste a csatában, de kérelhetetlen génusza nem kedvezett neki. Természetellenes vakmerőséggel kitette magát a halál veszedelmének, de csak fejsébet kapott, mely annak dacára is meggyógyult, hogy nem engedte kellően kezelteni és szeszes italt ivott.”⁵⁴ A Mednyánszky által említett fejsérülés azonban, az azóta már rendelkezésre álló források alapján nem a legenda tárgykörébe tartozik, olyannyira nem, hogy 2010-ben a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum *A sebesült Görgey* címmel külön kiállítást szentelt a

54 MTA Kézirattár 535/a.

témának.⁵⁵ 1949. július 2-án Haynau osztrák-országi csapatai hirtelen ötletről vezérelve támadtak a komáromi sánctáborban állomásozó Görgei és Klapka vezénylete alatt álló hadtestekre. Ebben a harcban szerezte Görgei fejsérülését, melyet egy felette felrobbanó gránát okozott. Annak az állításnak, hogy Görgei nem engedte volna kezeltetni a sebet némileg ellentmond, hogy bár a sérülés ellenére is tovább irányította a hadmozdulatot, és az azt követő negyedik napon már a komáromi haditanács ülésén vett részt, a csatában való eszméletvesztése után megműtötték, sebeit kezelték.⁵⁶ Sárközi *Mint oldott kéve* című regényében szereplő rész is a Mednyánszkyhoz hasonló fényben tünteti fel a megsebesülő Görgeit: „Izzadt homlokáról leveszi a magas csákót. A csákón elől is, hátul is egy-egy lyuk. – Miért nem lejjebb egy centiméterrel? – sóhajtja.”⁵⁷

Nem szerepelteti a fordító a szövegben azt a terjedelmesebb részt sem például, amikor a szemináriumi paptárs által szerelmi bánatból vásárolt méregből végül Mednyánszky iszik: „[...] most példát adok, hogy hogyan kell férfiasan meghalni. [...] lenyeltem adagomat. Barátom nem hogy követte példámat, hanem segítségért kiáltott. Ellenmérgek legott megmentették életemet, de nagyon beteg lettem.”⁵⁸ Óvári fordításában mindebből a következő mondat kerül közvetítésre: „Néhány hónappal pappá szentelésem előtt gyomormérgezés miatt beteg lettem.”⁵⁹ A további törölt részek legjava a papságban való csalódásról és a szerelemről szólnak, például: „Pappá szentelésem óta több mint egy futólagos viszonyom volt anélkül, hogy arra gondoltam volna, hogy pap voltam [...]”⁶⁰ „A párisi papok tulságosan ambiciózusak és mivel sokan vannak majdnem mind csalódik reményeiben. Férfikoruk delén már nincs hitük és hogy megvigasztalják magukat, beledobják magukat a

55 BLAHÁK Eszter, *A sebesült Görgei* = http://semmelweismuseum.hu/a_sebesult_gorgei/ Utolsó letöltés: 2020.04.20.

56 dr. VARGA Benedek, *A sebesült Görgei: Időszaki kiállítás a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban, 2010. december 2–2011. október 3.*, Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat, 2 (2011), 2, 163.

57 SÁRKÖZI, *Mint oldott kéve...*, i. m., 291.

58 MTA Kézirattár 535/a.

59 ÓVÁRI-AVARY, i. m., 21.

60 MTA Kézirattár 535/a.

képmutatás útján eltitkolandó korrupcióba.”⁶¹

Ugyanígy szép számmal találunk a fordító által a memoáriró szájába adott mondatokat is, melyek nem szerepelnek az angol nyelvű kötet lapjain. Mindkét eljárás, a betoldás és kihagyás, ahogy a táblázatba foglalt példák is mutatják, hatással vannak az olvasó által alkotott összképre. Az olyan elemeket, melyeket a fordító nem tartott kellőképpen illeszkedőnek a korszak erkölcsi elvárásaihoz, mint például a lázadást, a papi öltözet levetését, vagy a háború pap általi magasztosnak nevezését, egyszerűen kihagyta vagy más esetekben finomította. Ezt az elvárást a kiadó részéről Széchényi Aladár is megerősítette a Mednyánszky-kötet kiadásáról Óvárinak írt levelében: „nemcsak katolikus szempontból, hanem az általános keresztény világnézetből kifolyólag is a könyvnek nincsen erkölcsnemesítő és nevelő hatása és ezért nem való az ifjuság kezébe.”⁶² Ahogy a levél további részéből kiderül, Széchényi az iskolák számára nem küldött ajándék példányt a kötetből.

A személyes preferencia, az élmények hatására az objektivitást kevésbé működtetni képes látásmód a memoárszerző esetében is jelentkezik, például Mednyánszky az idő és a távolság módosító hatására vonatkozó mondatai, például „Ez az ítélet hét év gondolkodás eredménye. Akkor éveim számát tekintve fiatal voltam, gyermek még a politikában.”⁶³ is jelzik a történelmi tényekben, a felejtés vagy átértékelés által szükség-szerűen előforduló idő, hely, személy, vagy egyéb részletbeli, történelmi forrásokkal is igazolható tévedések előfordulását. Utóbbi egyik példája Klapka György alakjához kapcsolódik:

„nyugodtan mondhatjuk, hogy hazánk neki köszönheti becsületét, amelyet az áprilisi csaták állítottak helyre véglegesen. Ha ő nincs, és nem áll a megvert és csüggedt csapatok élére, aki már pusztá jelenlétével a győzelmet sugallta, és nem tartóztatja fel az osztrák Schlik vezette előrenyomulást a ragyogó keresztúri és tokaji ütközetekben, akkor Debrecen és a kormány az ellenség

61 MTA Kézirattár 535/a.

62 MTA Kézirattár 535/a .

63 ZAKAR, *i. m.*, 217-230.

kezére került volna, és a háború folytatása lehetetlenné vált volna. Elsőként aratott győzelmet, és a végsőig tartotta a nemzeti zászlót; a tiszai átkeléshez vonult, hogy magát Görgei parancsnoksága alá helyezze.”⁶⁴

Az ebben a részben megjelenő áprilisi datálás a további forrásokat tekintve nem helyes, 1849. január 23-ról és 31-ről van szó, valamint Klapka érdemeit is túlértékeli.⁶⁵

Tetten érhető egy-egy esetben a személyes élmények más színben való feltüntetése is, például Mednyánszky Cézár, László bátyja halála után, bár úgy nyilatkozik, hogy: „Két vágy küzdött bennem: az egyik arra sarkallt, hogy anyámhoz siessek és enyhítsem bánatát [...], a másik posztomhoz kötött, amely lehetővé tette számomra, hogy ellenségünknek ártsak.” Az emlékirat szerint Mednyánszky az utóbbit választotta, Zakar Péter azonban egy, a Magyar Országos Levéltárban található dokumentum alapján, mely Mednyánszky Cézár hadügyminisztériumi engedéllyel ebben az időben hivatalától való távolmaradását igazolja arra enged következtetni, hogy hazalátogatott.⁶⁶

A személyes jelenlét a történelmi eseménysorozatban meghatározza azt, hogy mely események kerülnek kiemelésre a leírásban és nyernek ezáltal nagyobb jelentőséget. Ilyenek például a papságról szóló következő részben megjelölt adatok, melyekről a magyar tábori papság történetét kutató Zakar Péter azt állítja, hogy nem támasztják alá rendelkezésükre álló források.⁶⁷

„A nemzetben belül egyre jobban elterjedő forradalmi érzület mérhető azon a tényen is, hogy a hadjárat minden állomáshelyén papok és jegyeseik kerestek fel engem és kérték áldásomat frigyükre, amelyet én örömmel meg is adtam, ezek után visszaküldvén őket egyházközségükbe, hogy folytassák papi hivatásukat,

64 *Uo.*, 217-230.

65 *Uo.*, 220.

66 *Uo.*, 224.

67 *Uo.*, 219.

és ott ugyanúgy tisztelték őket, mint azelőtt. A tábor folytonos esküvők helyszíne lett, és pontosan meg sem tudom mondani, hány tiszt és pap házasságát áldottam meg ottlétem alatt.”⁶⁸

A kápolnai csata már csak a szövegarányt tekintve is nagyobb hangsúlylyal szerepel, ugyanakkor Mednyánszky nemcsak a dátumot,⁶⁹ hanem az alezredest és az olasz honvéd őrnagyot is felcseréli. Mednyánszky a Velence környékéről sorozott Zanini-zászlóalj Luigi Venturini honvéd őrnagyanál jelentkezik a katonák buzdítására, de az őrnagy elutasítja. Mednyánszky épp menni készül, mikor a roham megkezdődik, így keveredik végül mégis bele az események sodrásába.⁷⁰ Memoárjában szárnysegéd érkezik hozzá, hogy vezesse rohamra a csapatot, Sárközi György ezt a részt is tartalmazó, *Mint oldott kéve* című regényében Mednyánszky Cézár viszi Dembinszki parancsát a Zanini zászlóaljnak, buzdítja és ő vezeti majd rohamra őket.

Túlzónak hat Mednyánszkynek az a feltevése is, hogy a Kápolnánál megmutatkozó széthúzások döntötték volna el véglegesen a haza későbbi sorsát: „Magyarország bukása az így kialakult helyzet tragikus következménye volt. [...] Magyarország pedig elveszett e két határozatlan férfiú között.”⁷¹ Ez a két férfiú természetesen Kossuth Lajos és Görgei Artúr, ők Mednyánszky *A háború* című fejezetében a szabadságharc eseményeinek katalizátorai és a szerzőt magát is ingadozó bűvkörükben tartják.

68 *Uo.*, 38.

69 Egy nappal korábbi dátumra emlékszik, 1849. február 25-26-ot ír 1849. 02.26–27. helyett. *Uo.*, 220.

70 ZAKAR Péter, *Egy forradalmár pap Görgei táborában*, Hadtörténelmi Közlemények, 108(1995)/ 4, 136.

71 ZAKAR, *Mednyánszky Cézár... i. m.*, 221.

*Görgei alakja Mednyánszky emlékiratában
és Sárközi Mint oldott kéve című regényében*

Kossuthról a következőképpen ír Mednyánszky:

„Erről a kivételes emberről alkotott véleményem időről-időre módosult; kezdve a vak imádattól az ellenszenven át a kevésbé elfogult, megalapozottabb lelkesedésig... Sokszor hibázott és tévedett; de mindenek felett álló hűsége és fáradhatatlan munkabírása rokonszenves volt számomra.”⁷²

Érdekes az emigrációs irodalomban képződő Görgei-kép lenyomata, melyet Mednyánszkyknál is jellemez a Kossuth-képhez hasonló felmagasztalás, démonizálás és mitizáció, így nem csoda az ebben a képben való nagy csalódás annak felismerésével, hogy Görgei is tévedhet.

Mednyánszky emlékirata és Sárközi regénye is utal rá, hogy a Görgeiről alkotott áruló kép már Világos körül megformálódhatott. Ezt tükrözik a világosi fegyverletétel után keletkezett népdalok és versek csokra, melyek egy részét Hermann Róbert a *Görgeit átkozó versek* című tanulmányában gyűjtött össze és elemzett.⁷³ Vécsey, Damjanich és Klapka neve köré is az árulás vádja fonódott, ám az ezt kifejező jelzők egy idő után már kizárólag Görgeit illették, az áruló Görgei-kép terjedését például Kossuth fiktív orsovai imájának népszerűsége is elősegítette.⁷⁴

A Kosáry Domokos által összegyűjtött emigrációs irodalom Görgei-jellemzései közül Mednyánszky emlékirataiban is megtalálható a spártai nevelés, becsvágy, rejtélyes magatartás, rideg, érzéseket el nem áruló arc, cinikus mosoly, sötét pillantás, átható tekintet.⁷⁵ Mednyánszky leírására

72 *Uo.*, 226.

73 HERMANN Róbert, *Adalékok egy mítosz születéséhez. Görgeit átkozó versek a szabadságharc utáni évekből*, = *Nemzet-sors-identitás. "európai látószögű magyar". Írások a hatvanéves Bertha Zoltán tiszteletére*, szerk. PAPP Ágnes Klára, SEBŐK Melinda, ZSÁVOLYA Zoltán. Bp., KGRE-L'Harmattan, 2015. 35–51.

74 SZILÁGYI Márton: *A bűnbakképzés mechanizmusai a XIX. században. Görgei Artúr megítélései az 1860-as évekig*, Irodalomtörténet, 2016/ 4, 421–430.

75 KOSÁRY Domokos, *A Görgey-kérdés története*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda,

ugyanakkor nem jellemző az emigrációban szintén népszerű végtelen, sivár önzés, gyűlölet, sátáni öröm, sarlatán, bosszúvágy (Görgeit ugyanakkor követő) jelzőinek használata, mert a pap meggyőződése, hogy ha Görgei tette is le a fegyvert, nem lehet egyedül őt tenni felelőssé a bukásért. Mednyánszky is azon az akkor elterjedt állásponton van, hogy ha Görgei Bécs helyett nem fordult volna Buda felé, meg tudta volna menteni hazáját, ha akarja, és ezt kiváltó okként itt is megjelenik az önös érdek, a haza eladása. A fegyverletételre Görgei részéről Mednyánszky sehogy sem tudott elfogadható magyarázatot találni. Utal rá, hogy még a Görgei által írtak sem tudták őt meggyőzni. Ez alapján feltételezhető, hogy Mednyánszky ismerhette Görgei 1852-ben megjelenő emlékiratait.

Mednyánszky Görgei-képének változása jól nyomon követhető a fejezetben. Kezdetben Görgei istenítése, imádata jelenik meg: „Saját egyéniségem megszűnt létezni ez idő alatt. Személyiségemet a háború végén nyertem vissza; addig ugyanis oly szeretettel és csodálattal adóztam Görgeinek, hogy inkább benne éltem, mint magamban.”⁷⁶ Ez az isteni kép azonban nála is meginog egyfajta ördögi, démoni jellemvonás beszüremkedésével: „Ettől a perctől kezdve démon kerítette hatalmába – csillaga leáldozóban volt, és az őrangyala, aki ez idáig vezette, kitárta szárnyait és tovarebbent, könnyek között, fel a mennyekbe. Milton valami hasonló lényre gondolhatott, amikor a bukott angyalról írt.”⁷⁷

Sárközi György számára a Válasz folyóirat szerkesztői teendői, valamint a *Magyarország felfedezése* könyvsorozaton való munkálkodás révén is egyre inkább a próza és a történelem kérdései kerültek előtérbe. 1930-ban *Görgey Prágában* című elbeszélésével Sárközi is bekapcsolódott a Nyugat és a Válasz hasábjain is folyó Görgei-vitába. Könyvtári szakirodalmat felhalmozva, évekig tartó munkával készült egy, az 1848/49-es szabadságharcról szóló regény írására. Nagy hatással volt Sárközire a Görgei mellett tábori lelkeszként szolgáló, később emigrálni kénytelen pap Óvári-Avary Károly középiskolai tanár,

Bp., 1936.

76 ZAKAR, *Mednyánszky Cézár...*, i. m., 223.

77 *Uo.*, 223.

történész által felfedezett és kiadott önéletírása, mely az 1932-ben *Mint oldott kéve* címmel megjelenő regényének alapja lett. A témaválasztásról a következőképpen nyilatkozott a szerző:

„Nincs bennem végletes történelmi pesszimizmus, a magyar történelem tragédiájának mégis azt látom, hogy minden változás kísérlete elbukott. Nyilván azért nyúlok az ilyen korok felé, mert egy változtató ösztön van bennem is. *AMint Oldott Kéve*, amely a szabadságharc regénye ebből az ösztönből készült, a változás kísérletét akarom bemutatni, de a téma arra kényszerített, hogy az emigrációban való széthullást ugyanígy bemutassam.”⁷⁸

A számos szereplőt mozgató, E/3 személyű, onnipotens elbeszélést alkalmazó regény első része Mednyánszky Cézár ifjúkorát mutatja be a pappá szentelésig, valamint Görgei prágai időszakát, a második a szabadságharcos eseményekre koncentrálna Mednyánszky Cézár Görgeinél tett jelentkezésétől a világsi fegyverletételig, az utolsó pedig Mednyánszky emigrációban töltött éveit kíséri végig.

A *Mint oldott kéve* koncepciójában kitűnik az a feltett szándék, hogy az Óvári fordítás által kihagyott részeket is beemelje művébe, hogy az angol kiadáshoz közelebb álló Mednyánszky Cézár alakját teremtsen meg. Óvári-Avary Károly, *Mednyánszky Cézár életregénye* című recenziójában, mely egyben válasz is az őt Sárkőzitől korábban ért kritikára, az író szemére veti, hogy elsődleges forrásként nem jelöli meg az *Emlékiratok* magyar kiadását, és az angol változatot, mert így könnyen azt a benyomást keltheti, mintha teljes egészében fikció lenne. Meglátása, hogy még jobban ragaszkodnia kellett volna a történelmi valósághoz: „Bár a történelmi regényíró egyben-másban eltérhet a hiteles valóságtól, ott mindenestre kár eltérnie, ahol a valóság költőibb és igazabb az ő leleményénél.”⁷⁹ Erre lehet példa az a szövegtérben korábban kialakított Görgei képpel kevésbé konzisztens reakció is például, amikor Görgeinek

78 GÁL István, *Bartóktól Radnótiig*, Budapest, Magvető Kiadó, 1973, 198–204

79 ÓVÁRI-AVARY Károly, *Mednyánszky Cézár életregénye: Sárközi György: Mint oldott kéve. Történelmi regény, I-III. k. Pantheon*, Budapesti Szemle, 60(1932)/661, 379–384.

a világsi fegyverletételkor első szerelmi csalódásának emléke villan eszébe.

Pogány Kázmér is azzal marasztalja el Sárkőzit, hogy:

„[...] regénye nem történeti. A szabadságharcot a szerző túlzott realizmussal, sötéten, történeti hőseinek szeretete nélkül írja le. Görgey nála nem több, mint egy igen okos, cinikus, keserű ember, Kossuth kártyás prókátor és a fellegek közt járó fantaszta, Batthyány szerencsétlen, szürke áldozata az eseményeknek. Az a lendület és lelkesedés, mely a szabadságharcot áthívította, Sárkőzi könyvében teljesen elsikkad.”⁸⁰

Az idézet jól mutatja, milyen a szabadságharcról alkotott konvencionális kép, mely egyedüli történelmi hitelességüként fogadható el Pogány Kázmér számára. Sárkőzi regényében a szabadságharc elérhetetlen hőssé magasztosult szereplőiből közelebbi, hús-vér emberek formálásának, például „Görgei, ez a fura bogár”⁸¹, vagy a nyársat nyelt Windischgratz hápogó kapkodása”⁸² kísérlete húzódik végig a szövegen.

A *Mint oldott kévében* Mednyánszky élettörténetének linearitását több fejezet is megbontja, melyben más-más szereplő kerül előtérbe. Ilyen például Görgei prágai időszakát bemutató fejezet, mely 1930-ban *Görgey Prágában* címmel két részben jelent meg a Nyugatban. Utóbbit azért is jelentősnek tartom, mert a Kossuth-Görgei vitát egy, Görgei kapcsán a szabadságharc részletei és a fegyverletétel mellett kevesebb figyelmet kapó aspektussal, valamint újabb, Görgeit gazdagító személyiségvonásokkal igyekezett bővíteni. A regényben az 1848–49-es eseményekbe ott kapcsolódunk be, ahol Mednyánszky is. Ennek a pillanatnak a leírása a regény szövegét gyakran jellemző költőiséget is illusztrálja:

80 POGÁNY, *i. m.*, 232.

81 SÁRKŐZI György, *Mint oldott kéve, Történelmi regény*, II., Budapest, Pantheon Kiadás, 1932, 83.

82 SÁRKŐZI, *Mint oldott... , i. m.*, 177.

„– Tehát ez a forradalom... – gondolta Cézár, s összerázkódott, mert úgy érezte, hogy egy óriás, véres kéz nyúl érte a fekete bérceken, zúgó erdőkön, csüggő nehéz felhőkön át, s egy ujjmozdulattal belésodorja életét a történelem esztelenül forgó, iránytalan szelébe.”⁸³

Görgei alakjának ábrázolásában a Mednyánszky leírásából megismert jellem tűnik elénk. A cinizmus, halált megvető vakmerőség, kitűnő hadvezéri kvalitások mellett előtérbe kerül a zárkózottság, magány, tépelődés és bizonytalanság: „Nem lett volna-e helyesebb Vácott szépen lerakni a fegyvereket... ahelyett, hogy kiáltványokat szerkesztgettem?”⁸⁴

A regény kisebb hányadát kitevő forradalmi és hadi események Görgei töprengései mellett sem állnak össze koherens folyamattá, a csataleírások kevésbé sodróak, az események bemutatása helyett számos alkalommal az E/3 személyű, omnipotens elbeszélőtől értesülünk, valamint a párbeszédéből. Ezek során megelevenednek a téli hadjárat egyes eseményei, az 1849. január 22-i hodrusbányai összecsapás,⁸⁵ Görgei Komárom-Ács között szerzett sebesülése, Lipótvár, Mednyánszky László története, a kápolnai csata, a tavaszi hadjárat csak egyes, legfőbb eseményei, Budavár visszafoglalása és a fegyverletétel.

Görgei alakja egy ponton túl azonban magának a narrátornak is talány és a fegyverletétel előtt megannyi kérdés, és a Világoshoz vezető lehetséges okok és ebben az ő saját szerepének latolgatása köszön viszsza Görgei gondolataiból. A *Mint oldott kéve* a világosi fegyverletételnél pozitívabb fényben tünteti fel Görgeit, mint az *Emlékiratok* szerzője, valamint utal a későbbi legendaképződésre is.

83 SÁRKÖZI, *Mint oldott...*, i.m., 255.

84 SÁRKÖZI, *Mint oldott...*, i.m., 315.

85 KOVÁCS, i. m., 57.

<p><i>Mednyánszky Cézár báró: Egy katolikus pap vallomásai (Zakar Péter)</i></p>	<p><i>Sárközi György: Mint oldott kéve</i></p>
<p>„egyetlen szem nem maradt szárazon, talán csak Görgeié, a tökéletes katonáé, aki szokásához híven ridegen és szenvtelenül lovagolt kísérete élén, s figyelte az általa vesztőhelyre vezetett hősök kétségbeesését. [...] Ha nem vagyunk férfiak, akiket az ellenség figyel, gyermekként zokogtunk volna, de nemzeti büszkeségünk tartotta bennünk a lelket. Görgei cinikus pillantást vetett ránk és lassan ellovagolt Rüdigerrel.”⁸⁶</p>	<p>„És mégis, mikor a szemle véget ért, s már nem volt mit tennie, terveznie, rendelkeznie, Görgey Artúr egyszerre leborult lova nyakára... Azt hitték sír – de mikor újra föl-emelkedett, arca merev volt, szeme beesett, s könnytelen... Késő este még egyszer visszalovagolt a sorok előtt, de most csak három tisztt kísérette, [...] Mindenki utánanézett a vezérnek, noha a sötétben csak sejteni lehetett testének körvonalait. Mindenki érezte, hogy nem jön többé vissza. [...] Lovuk dobogása hallatszott még, alakjuk azonban gyorsan eltűnt a sötétségben. Ám sokan mégis látni vélték Görgeyt, megnőtt testtel, feketén, amint távolodván lassan összeolvadt az éjszakával.”⁸⁷</p>

86 ZAKAR, *Mednyánszky Cézár...*, i. m., 229.

87 SÁRKÖZI, *Mint oldott...*, i. m., 419.

Zárás: „Elbeszéltek emberek vagyunk.”⁸⁸

Sárközi György Mednyánszky Cézár emlékiratairól értekezve megállapítja, hogy a tábori pap nem kiemelt jelentőségű sem a szabadságharc, sem az emigráció szempontjából. Görgei emlékiratai is csak Mednyánszky Cézár fivéreiről, Edéről és Lászlóról tesznek említést. Előbbi a következőképpen értékeli saját szerepét a szabadságharc eseményeiben:

„Jómagam nem sokat tettem. A dráma hol egyik, hol másik főszereplőjének közelében nekem csupán a néző szerepe jutott, és azokban az eseményekben éltem, amelyeket láttam.”

Sárközi György azért véli mégis jelentősnek Mednyánszky emlékiratait, mert

„ez a mű a fennmaradt emlékiratok és naplók egyikéhez sem hasonlítható. [...] minden objektív történeti adaléknál mélyebben mutatja meg nemcsak írója emberi voltát, – hanem általában a negyvenes éveknek egy érdekes lelki típusát és főképpen az emigráns-lelket, – azt a lassú őrlést, pusztítást, amit a [...] számkivetés, [...] a hazátlanságba való taszítottság keserősége visz végbe [...]”⁸⁹

Mindemellett Mednyánszky tábori lelkészi és a hadügyminisztériumi munkájáról, a radikális papság akkori gondolkodásmódjáról, Görgei táboráról, a Szemere-kormány tisztviselőinek mindennapi életéről és az emigráció egyes közösségeiről is többet megtudhatunk az emlékirat olvasása által.

Hermann Róbert *Megcsonkított memoárok. Miről írt Mészáros Lázár?* című írásában számos emlékirat sorsa kapcsán kitér a kiadás eljárása során gyakran előforduló hibákra. Mednyánszky Cézár emlékirata,

88 ZOMBORY Máté, *Philippe Lejeune, Önéletírás, élettörténet, napló*, 267. <http://epa.oszk.hu/00000/00015/00035/pdf/09szemle06.pdf>

89 SÁRKÖZI, *Mednyánszky Cézár emlékezései...*, Nyugat, 23(1930)/6.

Hermann Róbert szerint az egyik legelrettentőbb példája a memoárkiadásnak,⁹⁰ melyen az általa említett kilenc szövegen tett megbízhatatlanságot, delfinizálást előidéző változtatásból⁹¹ több is tetten érhető, mint például a szerzői vagy kiadói öncenzúra vagy a fordító rosszul értelmezett szabadsága.⁹²

Az Óvári-Avary általi fordítói eljárás arra is példa, hogy mi történhet, amikor a „szöveg felfejtésének módozataként értett olvasás kilép az interpretációnak alárendelt szolgaságból”⁹³ és maga is belép a szövegtérbe és fordítóból maga is narrátorrá válik.

A Mednyánszky-szöveg kiadásának sorsa arra a kettősségre is rávilágít, mely egyfelől az autobiografikus műfajok által feltételezett lehetőséggel: „a magányos szubjektum tilalmak és korlátok nélkül nyilatkozhat meg az önéletírásnak a Másik tekintetétől védett terében”,⁹⁴ ugyanakkor oly módon, hogy mégis a megfigyelővel, valamint a kor elvárásaival együttesen van jelen: „[a]z önéletírás nem magányos írás, [...] [a]z önéletíró mondatai mögül leselkednek nyelvi közössége élő, sőt halott tagjai, minden szaván átlátnak, hiszen tőlük örökölte a nyelvet, mellyel megfogalmazni véli önmagát.”⁹⁵

90 HERMANN Róbert, *Megcsonkított memoárok: Miről írt Mészáros Lázár?*, Magyar Napló, 21(2009)/3, 4-14.

91 *Uo.*, 7-10.

92 *Uo.*, 10.

93 MEZEI Gábor, *Fordítás és anyagiság*, Budapest, Ráció Kiadó, 2016, 67.

94 Z. VARGA Zoltán, *Önéletírás-olvasás*, Jelenkor, (2000), 1, 89.

95 *Uo.*, 90.

Absztrakt

Történelmi- és fordítói hűség problematikája Báró Mednyánszky Cézár emlékezései és vallomásai, valamint Sárközi György Mint oldott kéve című regényének tükrében

Báró Mednyánszky Cézár 1858-ban *The Confessions of a Catholic Priest* címen Londonban megjelent, majd 1927-ben Magyarországon felfedezett emlékirata többszörös fordítás eredményeként juthatott el a magyar olvasóközönséghez. A primer szöveg hiányára, vagy a kalandokat halmozó narrációra hivatkozva az angol nyelvű recenzens,⁹⁶ valamint Pogány Kázmér a Magyar Kultúra hasábjain is kétségbe vonta, hogy az emlékiratot valóban Mednyánszky Cézár vetette-e papírra.

A kérdéskört tovább bonyolítja, hogy Óvári-Avary Károly magyar nyelvű fordításában az angol szöveg szerkezetében tett változtatásaival, számos rész kihagyásával, önkényes betoldásaival és szövegmagyarázataival többször eltérő kontextust hozott létre.

Sárközi György 1930-ban a Nyugatban éles kritikában adott hangot a fentebb említett fordítói megoldásoknak, *Mint oldott kéve* című, az 1848–49-es szabadságharcról szóló regényébe pedig beemelte az angol nyelvű forrásból kihagyott részeket is.

A tanulmány a megélt történelem, a történelem, mint lelet és az írott történelem, mint a történelemről való gondolkodás szakaszait figyelembe véve vizsgálja az emlékiratot, a körülötte kibontakozó vitákat és felmerülő kérdéseket.

Kulcsszavak: #emlékiratok #Sárközi György #Mednyánszky Cézár

96 *The Confessions of a Catholic Priest* = *The Spectator* Archive, 1858, júl. 3, 30–31.

Abstract

The Problems of Historical and Translational Fidelity in the mirror of Baron Cézár Mednyánszky's memoir, The Confessions of a Catholic Priest and György Sárközi's novel, Mint oldott kéve (Like an untied sheaf)

Baron Cézár Mednyánszky's memoir entitled *The Confessions of a Catholic Priest* was published in 1858. and was discovered in Hungary only in 1927, when it finally could get to the readers as a result of several translations. The English critic and Kázmér Pogány found the loss of the original text and the adventurous narration questionable, moreover, Pogány doubted that it was Mednyánszky who wrote the memoir himself. It complicates the question more that Károly Óvári-Avary in some cases created a different context, caused by leaving out several parts from the text, making changes in it or add new elements. In 1930 György Sárközi in an article published in periodical *Nyugat*, criticised Óvári-Avary's procedures in translation. Sárközi used the skipped elements also in his novel entitled *Mint oldott kéve* in which he'd like to form a character being closer to Mednyánszky Cézár. This paper takes history as a first-hand experience, as a fossil and as written history into consideration as well as the debates and the questions raised in connection with it.

Keywords: #memoirs #Sárközi György #Mednyánszky Cézár

Újabb, immár második kötetéhez érkezett „A tudomány ekként rajzolja világát” című konferencia kiadványsorozata, amely ismét betekintést nyújt az immár hagyományosnak nevezhető országos konferencia legfrissebb kutatási eredményeibe, a jövő kutatói nemzedékének érdeklődési területeibe és az elmúlt évben elvégzett tudományos munkába. Az egyes kutatásokban a 2019-ben megjelent tanulmányokhoz viszonyítva is látható a fejlődés, mely a fiatal kutatók módszertanaiban, eredményeik kiérleltségében is megfigyelhető. „A tudomány ekként rajzolja világát” országos irodalom-, történelem-, neveléstudományi konferencia eredeti célkitűzése szerint Bessenyei György *Estveli gondolat* című bölcselkedő költeményével összhangban, megnevezésében is nyíltan azt vállalta, hogy a világ jelenségei iránti aktuális érzékenységen, a múlt értékeinek megbecsülésén és a szaktudományos ismeretek megosztásán túl, a jövő biztató lehetőségei felé is fordul. Mulattató egybeesés, hogy „A tudomány ekként rajzolja világát” elnevezés rövidítése (A TERV) szintén erre az évek múltával egyre finomodó, fejlődő és szakmai előrehaladásra ösztönző, valamint törekvő világszemléletre helyezi a hangsúlyt, vagyis magára a konferencia tervére, kezdeti koncepciójára.

